

Crna Gora

Ministarstvo rada i socijalnog staranja

PREVAZIĐIMO UGROŽENOST, POSTIGNIMO ODRŽIVOST

Socio-ekonomski problemi izbjeglica iz bivše Jugoslavije
i kako ih rešavati u budućnosti

April, 2018. godine

Crna Gora

Ministarstvo rada i socijalnog staranja

PREVAZIĐIMO UGROŽENOST, POSTIGNIMO ODRŽIVOST

**Socio-ekonomski problemi izbjeglica iz bivše Jugoslavije
i kako ih rešavati u budućnosti**

April, 2018. godine

Izdavač:
UNHCR Crna Gora

Autori:
Dragana Radević
UNHCR Crna Gora

Lektura i korektura:
Sanja Marjanović

Fotografije:
UNHCR Crna Gora
Ministarstvo rada i socijalnog staranja

Dizajn i priprema za štampu:
IMPULS studio

Štampa:
Pro File

Tiraž:
200 primjeraka

Mjesto i godina izdanja:
Podgorica, april 2018. godine

IZJAVA O ODRICANJU OD ODGOVORNOSTI:
Nalazi ove Analize nisu nužno odraz stavova bilo
koje agencije UN niti UN sistema u Crnoj Gori.

SADRŽAJ

TABELE	7
GRAFIKONI	8
SKRAĆENICE	10
PREDGOVORI	11
SAŽETAK	17
1. UVOD	23
2. STATUS IZBJEGLICA IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE U CRNOJ GORI	25
2.1 PRAVNI STATUS	25
2.2 PRISTUP PRAVIMA	26
2.3 REGIONALNI STAMBENI PROGRAM	27
3. BIVŠA RASELJENA I INTERNO RASELJENA LICA U CRNOJ GORI – SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA.....	28
3.1 METODOLOGIJA	28
3.2 LOKALNI KONTEKST	29
3.3 DEMOGRAFSKA STRUKTURA	32
<i>Demografske karakteristike domaćinstava</i>	<i>32</i>
<i>Demografske karakteristike članova domaćinstva</i>	<i>38</i>
3.4 USLOVI STANOVANJA	44
3.5 ZDRAVSTVENA PITANJA	45
3.6 OBRAZOVANJE	47
3.7 RADNI STATUS	50
3.8 SOCIJALNA ZAŠTITA	62
3.9 PRIHODI DOMAĆINSTVA	64
<i>Samoprocjena siromaštva</i>	<i>65</i>
<i>Objektivna procjena siromaštva</i>	<i>69</i>

4. ANALIZA TRŽIŠTA RADA CRNE GORE	70
5. INSTITUCIJE I RASPOLOŽIVI PROGRAMI PODRŠKE POVEĆANJU ZAPOŠLJIVOSTI BIVŠIH RASELJENIH I INTERNO RASELJENIH LICA U CRNOJ GORI	75
5.1 PROGRAMI ZA PODSTICANJE SAMOZAPOŠLJAVANJA I PREDUZETNIŠTVA KOJE REALIZUJE ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE CRNE GORE	78
5.2 PROGRAM PODRŠKE RAZVOJU PREDUZETNIŠTVA KOJI REALIZUJE INVESTICIONO-RAZVOJNI FOND CRNE GORE	80
5.3 KREDITI MIKROKREDITNIH INSTITUCIJA	81
5.4 PROGRAMI ZAPOŠLJAVANJA I MOGUĆNOSTI OBUKE S CILJEM POVEĆANJA ZAPOŠLJIVOSTI KOJE REALIZUJE ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE CRNE GORE	82
<i>Javni radovi</i>	<i>82</i>
<i>Sezonsko zapošljavanje</i>	<i>83</i>
<i>Osposobljavanje nezaposlenih za rad</i>	<i>83</i>
<i>Osposobljavanje za rad kod poznatih poslodavaca</i>	<i>83</i>
<i>Osposobljavanje za samostalni rad</i>	<i>83</i>
<i>Obrazovanje i osposobljavanje odraslih</i>	<i>84</i>
5.5 DRUGE INSTITUCIJE NADLEŽNE ZA PRUŽANJE PODRŠKE ZAPOŠLJIVOSTI BIVŠIH RASELJENIH I INTERNO RASELJENIH LICA U CRNOJ GORI	85
<i>Institucije na nacionalnom nivou</i>	<i>85</i>
<i>Institucije na lokalnom nivou</i>	<i>86</i>
<i>Međunarodne organizacije i drugi subjekti</i>	<i>87</i>
<i>Međunarodne i lokalne NVO</i>	<i>90</i>
6. IDENTIFIKOVANE CILJNE GRUPE I PREDLOŽENE MJERE	92
6.1 CILJNE GRUPE I PREDLOŽENE MJERE	93
6.2 PREDLOŽENE KRATKOROČNE, SREDNJOROČNE I DUGOROČNE INTERVENCIJE	95
MATRICA KLJUČNIH PREPORUKA	97
LITERATURA	103

TABELE

TABELA 1:	Broj anketiranih domaćinstava i lica, po opštinama	28
TABELA 2:	Broj zaposlenih po opštinama, 2010–2015	31
TABELA 3:	Prosječna veličina domaćinstva i struktura domaćinstva prema broju djece i odraslih u domaćinstvu	33
TABELA 4:	Poređenje prosječnog mjesečnog prihoda i drugih karakteristika domaćinstava u zavisnosti od pola nosioca domaćinstva	34
TABELA 4a:	Poređenje starosne strukture populacije s rezultatima iz popisa stanovništva iz 2011. godine, populacija 0+ (%)	38
TABELA 5:	Osnovni pokazatelji uslova stanovanja	44
TABELA 6:	Pokazatelji zdravstvenog stanja	47
TABELA 7:	Uporedna analiza rezultata o obrazovnom statusu s popisom iz 2011. godine, stanovništvo 15+ (%)	48
TABELA 8:	Obrazovni status	48
TABELA 9:	Razlozi koje ispitanici navode za neupisivanje u školu	50
TABELA 10:	Obrazovni profil lica starijih od 15 godina (%)	53
TABELA 11:	Imaju posao, ali nisu radili prethodne sedmice (%)	54
TABELA 12:	Struktura zaposlenih po privrednim granama (%)	55
TABELA 13:	Kakvu vrstu posla obavljate na svom radnom mjestu? (%)	55
TABELA 14:	Status na glavnom poslu (%)	56
TABELA 15:	Vrsta vlasništva privrednog društva u kojem se obavlja glavni posao (%)	56
TABELA 16:	Razlozi za nepohađanje obuka i zašto ne bi bili voljni da ih pohađaju u budućnosti (%)	60
TABELA 17:	Kakvu vrstu posla ste obavljali? (%)	61
TABELA 18:	Tri najčešće pominjana izvora prihoda	64
TABELA 19:	Subjektivni pokazatelji siromaštva (%)	66
TABELA 20:	Struktura izdataka (u %)	67
TABELA 21:	Ukupna raspoloživa sredstva	68
TABELA 22:	Trendovi tržišta rada – zaposlenost i nezaposlenost	71
TABELA 23:	Ponuda, tražnja i trendovi u zaposlenosti, 2010–2015	72
TABELA 24:	Ponuda, tražnja i zaposlenost po stepenu obrazovanja, 2015	73

TABELA 25: Krediti za samozapošljavanje i preduzetništvo koje je Zavod za zapošljavanje odobrio u periodu 2011–2016	79
TABELA 26: Krediti koje je odobrio zavod da zapošljavanje po sektorima djelatnosti u periodu 2011–2016	80
TABELA 27: Broj lica uključenih u programe aktivne politike zapošljavanja	84
TABELA 28: Broj pripadnika RE populacije uključenih u programe aktivne politike zapošljavanja	85

GRAFIKONI

GRAFIKON 1: Struktura populacije po opštinama (%)	32
GRAFIKON 2: Veličina domaćinstava (broj članova domaćinstva)	33
GRAFIKON 3: Obrazovni status nosioca domaćinstva (%)	35
GRAFIKON 4: Djelatnost nosioca domaćinstva u prethodnoj sedmici (%)	35
GRAFIKON 5: Nosioci domaćinstva koji su tražili posao u prethodne četiri sedmice (%)	36
GRAFIKON 6a: Etnička pripadnost nosioca domaćinstva — Podgorica	36
GRAFIKON 6b: Etnička pripadnost nosioca domaćinstva — Nikšić	37
GRAFIKON 6c: Etnička pripadnost nosioca domaćinstva — Bar	37
GRAFIKON 7: Djelatnost članova domaćinstva u prethodnoj sedmici (%)	39
GRAFIKON 8: Članovi domaćinstva koji su tražili posao u prethodne četiri sedmice (%)	39
GRAFIKON 9a: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Podgorica	40
GRAFIKON 9b: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Nikšić	40
GRAFIKON 9c: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Bar	41
GRAFIKON 10a: Mjesto rođenja članova domaćinstva — Podgorica (uključujući mlađe od 15 godina)	41
GRAFIKON 10b: Mjesto rođenja članova domaćinstva — Nikšić (uključujući mlađe od 15 godina)	42
GRAFIKON 10c: Mjesto rođenja članova domaćinstva — Bar (uključujući mlađe od 15 godina)	42
GRAFIKON 11: Godina dolaska u Crnu Goru (%)	43
GRAFIKON 12: Samoprocjena zdravstvenog stanja (%)	46

GRAFIKON 13:	Razlozi zašto bivša raseljena i interno raseljena lica ne traže posao (%)	52
GRAFIKON 14:	Da li ste bili uključeni u neku aktivnost kojom se generišu prihodi, za novac ili za nenovčanu nadoknadu, tokom prošle sedmice (makar i u trajanju od jednog sata)?	54
GRAFIKON 15:	Isplata poreza i doprinosa na zarade (%)	57
GRAFIKON 16:	Registracija poslovnih aktivnosti – samozaposleni (%)	57
GRAFIKON 17:	Kako poboljšati sopstvenu ekonomsku situaciju? (%)	57
GRAFIKON 18:	Da li pohađate obuku kako biste dobili posao? (%)	58
GRAFIKON 19:	Da li ste voljni da pohađate obuku kako biste našli zaposlenje? (%)	58
GRAFIKON 20:	Da li ste voljni da pohađate obuku kako biste našli zaposlenje? (%)	59
GRAFIKON 21:	Da li mislite da postoje znanja i vještine u određenim oblastima koje bi vam pomogle da pronađete posao?	59
GRAFIKON 22:	Da li ste ikada radili ili bili radno angažovani? (%)	61
GRAFIKON 23:	Planirate li da počnete privatni biznis u bliskoj budućnosti? (%)	62
GRAFIKON 24:	Pokrivenost socijalnom zaštitom (%)	63
GRAFIKON 25:	Uparedna analiza ukupnih raspoloživih sredstava i ukupnih izdataka po stanovniku (u EUR)	68
GRAFIKON 26:	Stope siromaštva među raseljenom populacijom po opštinama (u %)	69

SKRAĆENICE

CRS	Katolička služba za pomoć (Catholic Relief Service)
DRMSP	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća
RL	Raseljena lica
ZZZCG	Zavod za zapošljavanje Crne Gore
ECTS	Evropski sistem za prenos i sakupljanje kredita/bodova u visokom obrazovanju (European Credit Transfer and Accumulation System).
EU	Evropska unija
EUD	Delegacija Evropske unije
EUR	Euro
BDP	Bruto domaći proizvod
IRF	Investiciono-razvojni fond Crne Gore
IRL	Interno raseljena lica
IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć
LFS	Anketa o radnoj snazi (Labour Force Survey)
MRSS	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
NVO	Nevladine organizacije
Ne-RE	Populacija koja ne pripada romskoj i egipćanskoj populaciji
OEBS	Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
RE	Romi i Egipćani
RSP	Regionalni stambeni program
MSP	Mala i srednja preduzeća
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UNHCR	Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbjeglice
US BPRM	Zavod za stanovništvo, izbjeglice i migracije SAD

PREDGOVOR

ROBERTA MONTEVECCHI

Predstavnik UNHCR u Crnoj Gori

Nakon više od dvadesetšest godina od dolaska prve grupe izbjeglica iz bivše Jugoslavije u Crnu Goru, situacija je značajno evolvirala. Tokom ovog perioda, crnogorske vlasti su kontinuirano pokazivale velikodušnost i posvećenost rješavanju problema ljudi koji su protjerani tokom konflikata koji su razorili Zapadni Balkan, bez obzira na njihovu etničku i vjersku pripadnost ili političko mišljenje.

Prvi izbjeglice su stigle iz Republike Hrvatske tokom 1991.godine, a nakon toga iz Bosne i Hercegovine (BiH) od 1992. godine, tokom koje je UNHCR otvorio kancelariju u Crnoj Gori, kao dio hitnog odgovora na rastuću humanitarnu krizu. Treći talas izbjeglica je stigao iz Republike Hrvatske 1995. godine, čime je raseljenička populacija u zemlji stigla do brojke od oko 30,000 lica. U 1998 i 1999. godini, preko 110,000 lica je izbjeglo sa Kosova i našlo spas u Crnoj Gori (UN SBR 1244/1999). Na vrhuncu krize, jedna petina crnogorskog stanovništva su bile izbjeglice i interno raseljena lica.

Tokom ovog perioda, UNHCR je obezbijedio humanitarnu pomoć za više od 120,000 izbjeglica, da bi odgovorio na njihove osnovne potrebe, u procijenjom iznosu od nekih 62 miliona američkih dolara, i time podržao napore Crne Gore. Humanitarni odgovor je od rane faze bio integrisan sa zalaganjem i ekspertizom u pomoći državi da uspostavi pravni okvir usaglašen sa međunarodnim izbjegličkim pravom, koje će omogućiti raseljenim da imaju pristup osnovnim ljudskim pravima i uslugama, kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalna zaštita, rad, itd...tokom izbjeglištva.

Protokom vremena, velika većina ovih izbjeglica se vratila u mjesta iz kojih su izbjegli. Povratak u svoje domove se pokazao kao najpoželjnije trajno rješenje za one koji su izbjegli u Crnu Goru. U ovom procesu, UNHCR je pomogao dobrovoljne povratke izbjeglica u BiH, Hrvatsku i na kraju na Kosovo.

Prevodeći u praksu “pravnu komponentu” lokalne integracije kao efektivnog rješenja raseljeništa, Crna Gora je u istoj mjeri pomogla onima koji su željeli da ostanu i da zatraže status stranca sa stalnim nastanjenjem, koje je u velikoj mjeri ekvivalent državljanstvu, osim prava glasa i mogućnosti zapošljavanja u javnim ustanovama. Ovaj velikodušni pravni režim je omogućio da nekih 12,500 raseljenih lica ponovo počne živote u zemlji.

U 2011. godini, Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska, Crna Gora i Republika Srbija su potpisale *Zajedničku deklaraciju o okončanju raseljeništa i osiguranju trajnih rješenja za ugrožene izbjeglice i interno raseljena lica* kako bi ponovo uspostavile saradnju između država i promovisale dugoročna rješenja za populaciju raseljenu između 1991 i 1995. godine i sa Kosova tokom konflikta iz 1999. godine, što je specifična za Crnu Goru. Posvećenost izražena u deklaraciji je poslužila da privuče po poslednji put kolektivnu podršku međunarodne zajednice na Donatorskoj konferenciji održanoj u Sarajevu 2012. godine, što je omogućilo pokretanje Regionalnog stambenog programa (RSP) sa ciljem obezbjeđivanja stambenih rješenja za najugroženije osobe u regionu. Do sada, u Crnoj Gori, odobreno je šest projekata i nekih 480 porodica u 11 opština dobijaju adekvatne stambene jedinice na korišćenje.

Krajem 2017. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo rada i socijalnog staranja, uz podršku UNHCR, su sproveli zajedničku terensku provjeru u 20 opština, što je omogućilo da se identifikuje više od 1,800 lica sa još neriješenim statusnim pitanjima, koja žive u pravnom vakumu koji negativno utiče na njihov pristup pravima. Dok se regionalni fokus UNHCR sada premiješta na azil, uz smanjivanje direktne pomoći izbjeglim iz bivše Jugoslavije, UNHCR nastavlja da podržava Crnu Goru i lica raseljena uslijed konflikata na Zapadnom Balkanu da prođu kroz neophodne upravne postupke ovdje i u zemljama porijekla kako bi dobili tražena dokumenta za regulisanje boravka u Crnoj Gori.

Nadalje, dok većina raseljenih u Crnoj Gori ima stabilan pravni status i mnogi od najugroženijih mogu da se isele iz kolektivnih centara i baraka u pristojan smještaj obezbijeđen kroz RSP i druge inicijative, značajan broj njih i dalje nije u mogućnosti da osigura održiv izvor prihoda i da postane samo-održiv. Mnogi od lica iz ove kategorije su Romi i Egipćani koji su došli tokom konflikta na Kosovu i od kojih mnogi žive ispod linije siromaštva.

Ova studija sadrži sveobuhvatnu analizu socio - ekonomske situacije bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori i baca svjetlo na najveće prepreke sa kojima se ova lica suočavaju na tržištu rada, posebno po pitanju ekonomskog profila Crne Gore. Studija takođe sadrži preporuke za poboljšanje zapošljivosti i mogućnosti zaposlenja za sve izbjeglice iz bivše Jugoslavije na kratke, srednje i duge staze.

Studija je od interesa za široki spektar činilaca. Ona je primarno namijenjena za nacionalne i lokalne vlasti u Crnoj Gori, koji su ključni akteri za javno planiranje i uključivanje raseljenih lica u javne usluge i šeme podrške. Takođe, nadamo se da će studija privući pažnju međunarodnih donatora i finansijskih institucija, koji su do sada pružili nemjerljivu podršku i sredstva za pomoć bivšim IRL/RL u ponovnoj izgradnji svojih života u Crnoj Gori i drugdje.

UNHCR u Crnoj Gori se nada da će ova studija omogućiti planerima i investitorima da strateški odvoje sredstva kako bi povećali samoodrživost raseljenih lica koja žive u Crnoj Gori, kroz ciljane intervencije za najugroženija lica iz socijalno ekonomske perspektive ili šireg konteksta intervencija u specifičnim oblastima. Konačno, rezultati istraživanja će sigurno biti korisni građanskom društvu za dobijanje ideja za buduće projekte.

Studija nadopunjuje nacionalnu *Strategiju za trajna rješenja pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, sa posebnim osvrtom na oblast Konika, 2017-19.*

Ona takođe nudi prvu dubinsku analizu socio-ekonomske situacije i ugroženosti izbjeglica iz bivše Jugoslavije, koja je urađena u saradnji sa Ministarstvom rada i socijalnog staranja, što potvrđuje posvećenost i privrženost vlasti u Crnoj Gori rješavanju trajnih rješenja na cjelovit način.

UNHCR se nada da će studija omogućiti ključnim akterima da unaprijede razumijevanje izazova kao i oblasti za akciju koje će napraviti konkretnu razliku u životima onih koji i dalje pate zbog posledica konflikata na Zapadnom Balkanu.

Ima li stvarne nade da će se riješiti preostale identifikovane ugroženosti i tako osigurati održivost? UNHCR vjeruje da je odgovor „da“, kroz koordinisane kratkoročne, srednjeročne i dugoročne intervencije koje neće nikoga ostaviti nezbrinutog...

Roberta Montevocchi

Predstavnik UNHCR u Crnoj Gori

April 2018

 CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA

PREDGOVOR

KEMAL PURIŠIĆ

Ministar rada i socijalnog staranja

Poznato je da su nakon izbijanja sukoba u bivšim jugoslovenskim republikama, u Crnu Goru pristizala lica sa područja koja su bila zahvaćena ratnim dešavanjima. Većina ovih lica se vratila u svoje domove, ali ih je oko 12.500 lica ostalo. U najvećoj mjeri ova lica su regulisala svoj pravni status u skladu sa Zakonom o strancima, čime je zamijenjen njihov raniji status raseljenih lica (kada je riječ o licima koja su izbjegla tokom sukoba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj između 1992. i 1995. godine) ili interno raseljenih lica (lica raseljenih usljed sukoba na Kosovu u periodu 1998 – 1999. godine).

Vlada Crne Gore je strateškim pristupom sa ciljem rješavanja pitanja raseljenih i interno raseljenih lica na trajan i održiv način, kroz lokalnu integraciju ili dobrovoljni povratak, u saradnji sa međunarodnom zajednicom i u skladu sa međunarodnim standardima i principima ostvarila značaj napredak.

Pored regulisanja pravnog statusa značajan napredak je ostvaren na poboljšanju uslova stanovanja. Uprkos značajnom napretku koji je tokom vremena postignut, problemi koji su vezani za kvalitet smještaja bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori i dalje postoje, naročito za domaćinstva Roma i Egipćana (RE).

Da bi se definisale djelotvorne mjere za podršku u obezbjeđivanju sredstava za život koje će povećati ekonomsku samostalnost najugroženijih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, u saradnji sa UNHCR-om urađena je detaljna socio-ekonomska analiza ciljne populacije, kao i analiza tržišta rada i procjena mogućnosti zapošljavanja za identifikovane kategorije lica.

Izrada studije „**Prevaziđimo ugroženost, postignimo održivost: Socio-ekonomski problemi izbjeglica iz bivše Jugoslavije i kako ih rešavati u budućnosti**” ima za cilj da predstavi socio-

ekonomsku situaciju raseljenih lica u Crnoj Gori, da analizira njihov položaj na tržištu rada i da ponudi prijedloge za poboljšanje njihove zapošljivosti.

Kemal Purišić

Ministar

April 2018. g.

Crna Gora

Ministarstvo rada i socijalnog staranja

SAŽETAK

Crna Gora postala je dom za 12.500 raseljenih lica iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i sa Kosova (SCR 1244/1999)...

...koji danas žive u sva tri regiona Crne Gore.

Raspad bivše Jugoslavije ostavio je posljedice na život mnogih ljudi. Najveći broj raseljenih lica zabilježen je tokom 1999. godine, kada je preko 120.000 raseljenih lica pronašlo utočište u Crnoj Gori. Većina ovih lica vratila se u svoje domove, ali je oko 12.500 lica ostalo u Crnoj Gori. Većina njih regulisala je svoj pravni status dozvolom za strance sa stalnim boravkom u Crnoj Gori, čime je zamijenjen njihov raniji status raseljenih lica (kada je riječ o licima koja su izbjegla tokom sukoba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj između 1992. i 1995. godine) ili interno raseljenih lica (lica raseljenih usljed sukoba na Kosovu u periodu 1998–1999. godine).

Uslovi stanovanja predstavljaju jedan od najvažnijih elemenata koji utiču na životni standard. Uprkos značajnom napretku koji je tokom vremena postignut, i dalje postoje problemi koji su vezani za kvalitet smještaja bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, naročito za domaćinstva Roma i Egipćana (RE). U mjestima kao što su Berane i Bar, naročito, prenatrpanost i nepostojanje toaleta u stambenom prostoru (47,6%) česta su realnost kod domaćinstava Roma i Egipćana. Preduzete su razne inicijative da bi se poboljšali uslovi stanovanja bivših raseljenih i interno raseljenih lica. Jedna od najznačajnijih, koja je još uvijek u toku, jeste Regionalni stambeni program (RSP), koji je zvanično pokrenut 2011. godine, s ciljem da obezbijedi trajna stambena rješenja za najugroženija raseljena i interno raseljena lica u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji.

Do kraja 2017. godine, RSP je obezbijedio trajno stambeno rješenje za 182 porodice (120 porodica Roma i Egipćana u Podgorici i 62 porodice RE i porodice koje ne pripadaju RE u Nikšiću). Tokom 2018. godine 231 porodica dobiće trajno stambeno rješenje, a među njima i 51 porodica Roma i Egipćana u Podgorici. Pored toga, 68 starih osoba, bivših raseljenih i interno raseljenih lica, biće smješteno u dom za stare koji je izgrađen sredstvima RSP-a. Međutim, potrebna je adekvatna podrška u obezbjeđivanju sredstava za život, da bi ova i slične inicijative bile uspješne i dugoročno održive.

Sprovedena socio- ekonomska analiza ...

Da bi se definisale djelotvorne mjere za podršku u obezbjeđivanju sredstava za život koje će povećati ekonomsku samostalnost najugroženijih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, urađena je detaljna socio-ekonomska analiza ciljne populacije, kao i analiza tržišta rada i procjena mogućnosti zapošljavanja za identifikovane kategorije lica.

Analiza obuhvata populaciju bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Podgorici, Nikšiću i Baru, čime se prikazuje profil gotovo 60% svih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori (uz raščlanjeni prikaz podataka za pripadnike RE i populaciji koja ne pripada romskoj i egipćanskoj populaciji).

... potvrdila je da bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori pripadaju kategoriji ugroženih grupa.

Nakon pregleda aspekata života koji utiču na socio-ekonomsku situaciju pojedinca ili porodice, može se zaključiti da ova lica pripadaju kategoriji ugroženih grupa (lica koja žive u siromaštvu, loše obrazovana, dugoročno nezaposlena ili zaposlena lica u sektorima s niskim prihodima, lica slabog zdravlja). Primarni uzroci ugroženosti mogu biti različiti, ali svi oni rezultiraju nemogućnošću ili smanjenom mogućnošću da se postigne ekonomska samostalnost.

Utvrđeno je da su raseljeni Romi i Egipćani „najugroženiji” među ugroženim grupama. Nedostatak obrazovanja i motivacije, te stereotipi ukorijenjeni u tradiciji značajno ograničavaju njihove mogućnosti za zapošljavanje.

Istraživanje je pokazalo da su u sve tri opštine najugroženija domaćinstva Roma i Egipćana, naročito ona gdje je nosilac domaćinstva žena.

Posebno važan uzrok za ovakvo stanje je činjenica da preko 96% RE populacije koja je bila obuhvaćena istraživanjem nema obrazovanje ili je završila samo osnovnu školu. Zabrinjava i činjenica da nema motivacije ni među djecom ni među odraslima da povećaju nivo svog obrazovanja. Ovakva situacija dijelom se može objasniti „tradicijom”, prema kojoj se obrazovanje ne smatra važnim, a roditeljima je korisnije da dječaci počnu da doprinose porodičnim prihodima, a da se djevojčice mlade udaju. Uz dječji rad i rane brakove, činjenica da za žene ne postoje gotovo nikakve prilike za zapošljavanje samo pogoršava ugroženost domaćinstava Roma i Egipćana. Prevažanje stereotipa ukorijenjenih u tradiciji među RE populacijom i dalje je problem kome treba kontinuirano poklanjati pažnju.

Raseljeni koji nisu pripadnici RE populacije takođe nailaze na prepreke u pokušajima pronalaženja radnog mjesta.

Iako bivša raseljena i interno raseljena lica koja nisu pripadnici RE populacije imaju viši nivo obrazovanja od bivših raseljenih/interno raseljenih lica Roma i Egipćana (preko 64% završilo je srednju školu), nedostatak mogućnosti zapošljavanja realnost je i za ovu populaciju. Većina kaže da su glavni uzroci njihove nezaposlenosti zdravstveno stanje i opšti opadajući trendovi na tržištu rada u Crnoj Gori. Bivša raseljena i interno raseljena lica koja nisu pripadnici RE populacije u prosjeku su starija od rezidentne populacije (2 godine+).

Samo 6% raseljenih i interno raseljenih lica koristi usluge Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.

Generalno gledano, populacija raseljenih i interno raseljenih ne koristi podršku koju nudi Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG). Samo je manjina od 717 (6%) bivših raseljenih i interno raseljenih lica (i pripadnika RE populacije i pripadnika populaciji koja ne pripada romskoj i egipćanskoj populaciji) registrovana u nacionalnom Zavodu za zapošljavanje.

Nedostatak novca da se pokriju troškovi obrazovanja i slaba motivacija za dalje školovanje i dalje nanose dugoročnu štetu ukupnoj zapošljivosti raseljenih i interno raseljenih lica.

Troškovi obrazovanja najznačajniji su razlog koji bivša raseljena i interno raseljena lica navode kako bi opravdala svoju neuključenost u proces obrazovanja, bez obzira na to da li je riječ o mladima koji nisu završili obavezno obrazovanje ili o starijim članovima domaćinstava koji imaju problem da nađu posao. Iako je osnovno obrazovanje besplatno, porodice moraju da kupe udžbenike, školski pribor, te da obezbijede odjeću i prevoz do škole ako je potrebno. Kada se sve to sabere, dolazi se do troška koji je opterećujući za siromašne porodice i porodice s niskim prihodima.

Dodatni razlozi za odustajanje od obrazovanja potpadaju pod kategoriju motivacije: dok osobe koje ne pripadaju RE populaciji vjeruju da su već postigle željeni nivo obrazovanja, pripadnici RE populacije nemaju motivacije da nastave školovanje.

Na mogućnosti zapošljavanja bivših raseljenih i interno raseljenih lica, prije svega, utiče nivo stručnih kvalifikacija i radno iskustvo.

Prema zvaničnim statističkim podacima, bivša raseljena i interno raseljena lica uglavnom su angažovana u sektorima s najnižim prosječnim prihodima: gotovo 30% ih je angažovano u veleprodaji i maloprodaji, 14% u građevinarstvu, 7,3% u ugostiteljstvu – hoteli i restorani, a 9,2% u zanatskim i drugim uslugama.

Uprkos slaboj zaposlenosti i nedostatku kvalifikacija, bivša raseljena i interno raseljena lica nisu uključena u programe stručnog osposobljavanja i većina ne vidi perspektivu u tome da ih pohađa.

Uprkos nedostatku konkurentnih vještina/kvalifikacija, mali broj nezaposlenih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori u posljednje vrijeme se prijavilo za pohađanje programa stručnog osposobljavanja (10,1% u Podgorici, 6,1% u Nikšiću i samo 1,2% u Baru). Dok preko 70% ispitanika vjeruje da dodatne vještine ili znanje ne bi uticali na njihove mogućnosti zapošljavanja, otprilike 25% tvrdi da ne mogu da priušte obuku koja bi im mogla pomoći da se zaposle. To je naročito primjetno kod pripadnika RE populacije. Ispitanici koji su izrazili spremnost da pohađaju obuke pomenuli su potrebe za kursevima stranih jezika, poboljšanje vještina za rad na računaru, sticanje vještina u sektoru građevinarstva i u uslužnim djelatnostima – kozmetičarske usluge, šivenje i računovodstvo.

Stopa siromaštva raseljene i interno raseljene populacije nekoliko puta je veća od stope siromaštva rezidentne populacije.

Stopa siromaštva bivših raseljenih i interno raseljenih lica značajno je veća nego kod rezidentne populacije (prema podacima MONSTAT-a, 8,6% u 2013. godini) – ukupna stopa siromaštva kod osoba koje nisu pripadnici RE populacije iznosi 34,4%, a kod pripadnika RE populacije 48,2%. Subjektivan osjećaj siromaštva pokazuje zabrinjavajuće rezultate, s preko 70% domaćinstava (pripadnici RE i domaćinstva koja ne pripadaju RE) koja tvrde da je njihova sadašnja finansijska situacija loša ili veoma loša. Na niži životni standard među populacijom bivših raseljenih i interno raseljenih lica takođe ukazuje i podatak da je u njihovim mjesečnim izdacima veći udio izdataka za hranu (45,6%) nego kod lokalnog stanovništva (34%).

Kada su zaposlena, bivša raseljena i interno raseljena lica najčešće imaju nesigurne poslove, u sektorima s najnižim prosječnim zaradama i generalno su zaposleni u sivoj ekonomiji.

Bivša raseljena i interno raseljena lica uglavnom su angažovana u sektorima s najnižim zaradama u zemlji. Istraživanje je potvrdilo da su njihova radna mjesta često nesigurna i da su oni, generalno gledano, zaposleni u sivoj ekonomiji ili da im se porezi i doprinosi samo dijelom uplaćuju. Takođe, veliki procenat samozaposlenih lica angažovan je u sivoj ekonomiji.

Opšti trendovi u zaposlenosti u Crnoj Gori dramatično utiču na mogućnosti zapošljavanja bivših raseljenih i interno raseljenih lica.

Prema zvaničnim statističkim podacima, stopa nezaposlenosti nerezidentne populacije bilježi rast, te je 2015. godine bila 17,7%, a 2016. godine gotovo 23%. Proteklih godina došlo je do negativnog trenda u smislu povećanja ponude na tržištu rada, smanjenja tražnje i smanjenja ukupne zaposlenosti u Crnoj Gori.

Visok nivo nezaposlenosti praćen je strukturnim problemima na tržištu rada, kao što su dugoročna nezaposlenost, veliki broj nezaposlenih lica koja su u kategoriji teško zapošljivih lica, velika nezaposlenost mladih, povećani broj nezaposlenih lica s visokim obrazovanjem, sezonska priroda posla i veliki broj strane radne snage.

Nadalje, stalne migracije iz nerazvijenih područja sa sjevera Crne Gore u centralni i južni region i sve veći broj lica s fakultetskim obrazovanjem koja su spremna da rade poslove koje obično pokrivaju ljudi sa srednjom stručnom spremom, nastaviće i u doglednoj budućnosti da predstavljaju značajne ograničavajuće faktore za slabo kvalifikovana bivša raseljena i interno raseljena lica. Situacija gdje ponuda potencijalne radne snage za određene poslove premašuje tražnju stvara visoko konkurentne uslove na tržištu rada, što ne pogoduje zapošljavanju bivših raseljenih i interno raseljenih lica. Još jedan faktor koji doprinosi takvom trendu jeste situacija na tržištu rada u kojoj se poslodavcima pružaju velike mogućnosti da zamijene radnike.

U postojećim uslovima, određeni potencijali za zapošljavanje nalaze se u sektorima gdje je angažovan veliki broj stranih radnika, prvenstveno u oblasti građevinarstva, kao i u sektorima trgovine, turizma i ugostiteljstva.

Buduće kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aktivnosti treba prilagoditi potrebama i mogućnostima pet glavnih kategorija potencijalnih zaposlenih.

Sve intervencije treba preduzimati uzimajući u obzir raspoložive programe za podršku zapošljivosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica i kroz koherentno angažovanje lokalnih, nacionalnih i međunarodnih zainteresovanih strana.

Da bi se pružila podrška ekonomskoj samostalnosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, potrebne su međusobno povezane i koordinirane kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aktivnosti.

Istraživanje je ukazalo na postojanje pet glavnih kategorija potencijalnih zaposlenih i za svaku od njih potreban je posebno prilagođen pristup i pažljivo fokusirane aktivnosti:

1. nezaposlena lica s vještinama zainteresovana da rade;
2. nezaposlena lica bez vještina zainteresovana da rade;
3. žene iz RE populacije zainteresovane da rade;
4. oni koji su zainteresovani da osnuju privatni biznis;
5. neaktivna populacija zainteresovana da radi.

Tokom godina, implementirano je nekoliko programa podrške ekonomskoj aktivnosti raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori. Uprkos nedostatku strukturirane evaluacije ili procjene efekta takvih programa, može se zaključiti da su rezultati tih aktivnosti bili ograničeni, uglavnom zbog kraćeg trajanja i ad hoc prirode ovih programa.

Da bi se stvorila sredina povoljna za održivu zaposlenost bivših raseljenih i interno raseljenih lica, potrebno je uključivanje široke mreže lokalnih, nacionalnih i međunarodnih aktera.

1. UVOD

U Crnoj Gori je ukupno 12.500 lica čiji je boravak u ovoj državi posljedica sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Ukupno je 11.450 lica dobilo status stranca sa stalnim ili privremenim boravkom; manje od 1.000 njihovih zahtjeva još uvijek je u obradi, a do sada je nešto manje od 1.100 ljudi dobilo crnogorsko državljanstvo¹.

Izmjenom *Zakona o strancima* 2009. godine, Vlada Crne Gore osmislila je mehanizam kojim se izbjeglicama iz bivše Jugoslavije sa statusom „raseljenog” i „interno raseljenog” lica omogućava da dobiju povlašćeni pristup statusu stranca sa stalnim boravkom. Tokom 2010. godine usvojena je *Uredba o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih osoba s Kosova koja žive u Crnoj Gori*. Ona je pružila raseljenim i interno raseljenim licima pristup ključnim pravima i javnim uslugama pod istim uslovima kao i crnogorskim državljanima.

U novembru 2011. godine, ministri vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije potpisali su *Zajedničku deklaraciju o okončanju raseljavanja i obezbjeđivanju trajnih rješenja za ugrožene izbjeglice i interno raseljena lica*, s ciljem da se ponovo uspostavi saradnja između država, kako bi se promovisala trajna rješenja za raseljenu populaciju iz sukoba 1991—1995. godine. Crna Gora je ovim sporazumom obuhvatila i izbjeglice s Kosova² iz konflikta 1999. godine.

Posvećenost izražena u Deklaraciji poslužila je za uspostavljanje Regionalnog stambenog programa (RSP), čiji je cilj da, kao regionalna inicijativa, doprinese rješavanju situacije dugotrajne raseljenosti najugroženijih izbjeglica i raseljenih lica tako što će im se obezbijediti trajna stambena rješenja.

Uz aktivnosti vezane za RSP, a da bi se postigla trajna rješenja, pokrenuto je i nekoliko donatorskih inicijativa usmjerenih na povećanje ekonomske samostalnosti, kao i na stvaranje više mogućnosti za izbjeglice iz bivše Jugoslavije radi obezbjeđivanja sopstvenih sredstava za život. Strateški cilj programa podrške u obezbjeđivanju sredstava za život jeste da se omogući ekonomska samostalnost, posebno ugroženim grupama među raseljenim i interno raseljenim licima, tako što će im se obezbijediti da uživaju puni spektar ljudskih prava i da razviju kapacitete za učešće u procesu pronalaženja trajnih rješenja.

Trenutno su na raspolaganju samo ograničena sredstva, koja se koriste za podršku u obezbjeđivanju sredstava za život i to u okviru projekta EU za Socijalnu inkluziju na Koniku (uključene su samo romske i egipćanske (RE) izbjeglice na Koniku). Slično tome, i cilj regionalnog projekta koji finansira Zavod za stanovništvo, izbjeglice i migracije SAD (BPRM) jeste da se unaprijedi ekonomska samostalnost budućih korisnika Regionalnog stambenog programa (RSP). Ovaj projekat realizuje se u Srbiji, Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. Projektne aktivnosti nedavno su završene u Beranama; a određene aktivnosti podrške u obezbjeđivanju sredstava za život planiraju se i za Pljevlja i Nikšić do kraja 2018. godine.

¹ Statistički podaci iz maja 2017. godine, izvor UNHCR.

² Svako pominjanje Kosova mora se razumjeti u kontekstu Rezolucije 1244 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija (1999).

Krajnji uspjeh Regionalnog stambenog programa u Crnoj Gori procjenjivaće se kroz utvrđivanje u kojoj su mjeri pronađena održiva rješenja za najugroženija bivša raseljena i interno raseljena lica. Međutim, u Podgorici, Herceg Novom i drugim opštinama, gdje se realizuje projekat individualnih stambenih jedinica, nema dovoljno podrške u obezbjeđivanju sredstava za život. Da bi se podržali izgledi za integraciju izbjeglica iz bivše Jugoslavije u Crnoj Gori, naročito korisnika Regionalnog stambenog progama, potrebno je razmotriti dalju podršku u obezbjeđivanju sredstava za život.

Kako bi se pružila podrška razvijanju nacionalnog programa za podršku u obezbjeđivanju sredstava za život u Crnoj Gori, pripremljena je ova studija, s ciljem da predstavi socio-ekonomsku situaciju raseljenih lica u Crnoj Gori, da analizira njihov položaj na tržištu rada i da ponudi prijedloge za poboljšanje njihove zapošljivosti.

2. STATUS IZBJEGLICA IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE U CRNOJ GORI

2.1. PRAVNI STATUS

Po dolasku u Crnu Goru, lica raseljena iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske dobila su status „raseljenog lica”, dok su lica koja su pristigla s Kosova registrovana kao „interno raseljena lica”. U grupi interno raseljenih lica postoji grupa „Vračana” — otprilike 1.600 Srba i Crnogoraca koji su izbjegli iz Albanije i stigli u Crnu Goru 1991. godine dobili su od Ministarstva unutrašnjih poslova Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije status izbjeglice. Oni su prisilno preseljeni na Kosovo 1992/93. godine i u Crnu Goru su po drugi put došli 1999. godine zajedno s drugim interno raseljenim licima.

Vlada Crne Gore izmijenila je i dopunila Zakon o strancima kako bi stvorila mehanizam da izbjeglice iz bivše Jugoslavije, koje imaju zakonski status „raseljenih lica” i „interno raseljenih lica”, dobiju povlašćeni pristup statusu stranca sa stalnim boravkom. Ovaj status obezbjeđuje pristup punom spektru osnovnih prava, osim biračkog prava. Nakon 10 godina od dobijanja statusa stranca sa stalnim boravkom, izbjeglice iz bivše Jugoslavije imaju mogućnost da podnesu zahtjev za dobijanje crnogorskog državljanstva. Kao izuzetak, Vlada je omogućila pristup državljanstvu za otprilike 1.600 „Vračana” nakon što su godinu dana imali status stranca sa stalnim boravkom. Da bi dobili status stranca sa stalnim boravkom, izbjeglice iz bivše Jugoslavije koje borave u Crnoj Gori morale su da predaju zahtjev Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) do 31. decembra 2014. godine. Do maja 2017. godine 11.451 lica dobilo je status stranca sa stalnim nastanjenjem, dok je još uvijek neriješeno 945 zahtjeva.

2.2. PRISTUP PRAVIMA

Vlada Crne Gore je 7. jula 2010. godine donijela *Uredbu o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih osoba s Kosova koja žive u Crnoj Gori*. Uredba je pružila raseljenim i interno raseljenim licima pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, zapošljavanju i penzijama, kao i socijalnoj i dječjoj zaštiti, pod istim uslovima koje imaju i crnogorski državljani. S obzirom na broj neriješenih zahtjeva za status stranca u Ministarstvu unutrašnjih poslova i na činjenicu da svi podnosioci zahtjeva i dalje imaju status raseljenih ili interno raseljenih lica, Ministarstvo rada i socijalnog staranja produžilo je važenje ove Uredbe nekoliko puta, a posljednji put do kraja juna 2019. godine.

U julu 2011. godine Vlada je usvojila „*Strategiju za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, s posebnim osvrtom na oblast Konik 2011–15*” (u daljem tekstu: Strategija) s pratećim akcionim planovima. Tokom izrade ove Strategije, Vlada je imala pomoć UNHCR-a i Delegacije Evropske unije. Koordinacioni odbor za praćenje realizacije strategije, na čijem čelu je ministar rada i socijalnog staranja, osnovan je da prati i vodi realizaciju Strategije. Pošto ciljevi postavljeni Strategijom još uvijek nisu u potpunosti postignuti, Ministarstvo rada i socijalnog staranja najavilo je UNHCR-u da će se važenje Strategije produžiti na naredne tri godine – do kraja 2019. godine.

2.3. REGIONALNI STAMBENI PROGRAM

Na osnovu *Zajedničke deklaracije o okončanju raseljavanja i obezbjeđivanju trajnih rješenja za ugrožene izbjeglice i interno raseljena lica* iz 2011. godine, pokrenut je Regionalni stambeni program (RSP) s ciljem da se najugroženijim izbjeglicama i raseljenim licima obezbijede trajna stambena rješenja.

U Crnoj Gori RSP predviđa izgradnju stanova bez mogućnosti otkupa, dodjelu materijala za gradnju i/ili adaptaciju individualnih kuća i izgradnju institucija za stare i nemoćne. Za sada je Skupština donatora odobrila šest projekata, koji su u različitim fazama realizacije. Završena je izgradnja 62 stana u Nikšiću i 120 stanova za stanovnike Kampa Konik 1 u Podgorici, a u toku je izgradnja doma za stare u Pljevljima i 94 stambene jedinice u Beranama za stanare izbjegličkog naselja Rudeš 1 i Rudeš 2. Tokom 2016. godine odobrena je kupovina 36 stana u Herceg Novom i izgradnja 50 individualnih kuća u 11 opština u Crnoj Gori. Prvobitni cilj RSP-a u Crnoj Gori bio je da se zadovolje stambene potrebe za 6.063 izbjeglice, što je 1.177 posebno ugroženih domaćinstava u populaciji raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori.

3. BIVŠA RASELJENA I INTERNO RASELJENA LICA U CRNOJ GORI – SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA

Bivša raseljena i interno raseljena lica žive u sva tri regiona Crne Gore – 43,4% smješteno je u centralnom regionu; 41,3% u južnom, a samo 15,3% u sjevernom regionu. Većina bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori iznajmljuje ili posjeduje objekat u kojem stanuje. Međutim, određeni broj smješten je u naselja namijenjena za trajno stanovanje, kao npr. u Andrijevici, Beranama, Gusinju, Herceg Novom, Kolašinu, Nikšiću, Pljevljima i Podgorici (gotovo 2.000 ljudi); neki od njih žive u naseljima namijenjenim za privremeni smještaj (kao npr. u Andrijevici, Beranama, Gusinju, Podgorici i Ulcinju – manje od 800 lica); dok je oko 75 lica u Baru, Herceg Novom i Ulcinju i dalje u nezvaničnim kolektivnim centrima.

U kontekstu ove studije, izraz „bivša raseljena/interno raseljena lica” odnosi se na: (i) lica raseljena zbog sukoba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj između 1992 i 1995. godine; i (ii) lica koja su izbjegla u Crnu Goru s Kosova u periodu 1998–99. godine. Istraživanje je sprovedeno u tri odabrane opštine – u Nikšiću, Baru i Glavnom gradu Podgorici.

3.1. METODOLOGIJA

Kako bi se procijenila socio-ekonomska situacija bivših raseljenih i interno raseljenih lica koja žive u Podgorici, Nikšiću i Baru, uz analizu dokumentacije, organizovano je i prikupljanje primarnih podataka. Istraživanje je obuhvatilo njihove probleme i potrebe, uključujući i identifikovanje konkretnih sektora i s njima povezanih izazova koje treba rješavati da bi se ojačala njihova ekonomska samostalnost. Ukupno je anketirano 502 domaćinstva i 2.008 lica u Podgorici, Nikšiću i Baru, kako je navedeno u narednoj tabeli.

Tabela 1: Broj anketiranih domaćinstava i lica, po opštinama

Grad	Anketirana domaćinstva	Br. članova u anketiranim domaćinstvima	Ukupan broj bivših raseljenih i interno raseljenih lica	Udio anketiranih raseljenih i interno raseljenih lica
Podgorica	202	935	3,738	25,0%
Nikšić	100	340	584	58,2%
Bar	200	733	1,628	45,0%
Ukupno	502	2,008	5,950	33,7%

* Dostupno u bazi podataka UNHCR-a, po stanju u decembru 2016. godine

Ukupno 56,7% svih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori stanuje u Glavnom gradu Podgorici i opštinama Nikšić i Bar. Od toga je 33,7% anketirano za svrhu ovog istraživanja. Procenat ciljne populacije koja je anketirana varira od opštine do opštine. U Podgorici je razgovor obavljen sa 25,0% bivših raseljenih i interno raseljenih lica koja borave na teritoriji ove lokalne uprave, u Nikšiću sa 58,2%, a u Baru sa 45,0%.³

Metoda prikupljanja podataka bila je direktan intervju sa članovima domaćinstava, koji su učestvovali kao ispitanici. Najznačajniji ispitanici, generalno gledano, bili su nosioci domaćinstava – njihovo prisustvo bilo je neophodno tokom razgovora. Međutim, pošto je od drugih članova domaćinstva takođe trebalo prikupiti brojne informacije, i oni su bili prisutni. Upitnik koji je bio pripremljen za prikupljanje podataka obuhvatio je sljedeće teme:

- *Za domaćinstva* – uslovi stanovanja, izvori prihoda domaćinstva (zarada od zaposlenja, samozaposlenja, doznake) i izdaci; bavljenje poljoprivredom, životna sredina;
- *Za članove domaćinstva* – demografski podaci, uključujući etničku pripadnost, obrazovanje i radni status; zdravstveno stanje; zaposlenost i prihod; nezaposlenost; dostupnost programa socijalne pomoći.

Važno je naglasiti da socio-ekonomska analiza obuhvata predstavljanje ključnih podataka i nalaza baziranih isključivo na odgovorima i percepciji ispitanika. Međutim, da bi se bolje shvatila situacija, kao i da bi se mogli tražiti pravi odgovori, prije rada na terenu, u okviru istraživanja, realizovano je nekoliko razgovora s predstavnicima relevantnih institucija koje se bave ciljnom populacijom.

Uz to, da bi se na pravi način razumjeli nalazi istraživanja, treba znati da su ciljne populacije u Podgorici i Baru samo dijelom koristile socijalno stanovanje, dok mnogi žive integrisani u stambena naselja. Situacija se u određenoj mjeri razlikuje u Nikšiću, gdje većinu ciljne populacije čine korisnici socijalnog stanovanja, koji predstavljaju najugroženiju populaciju. Naime, do kraja 1990-ih, kako su se zatvarali kolektivni centri za smještaj izbjeglica iz bivše Jugoslavije, jedini preostali kolektivni centar (koji je nudio i tri obroka dnevno) u Nikšiću primao je najugroženije stanare drugih kolektivnih centara/opština. Većina njih su lica s posebnim potrebama i/ili starija lica. Uglavnom su smješteni u dva objekta koji su izgrađeni zbog zatvaranja jedinog preostalog kolektivnog centra u Nikšiću (Njemačka kuća i Evropska kuća, koje su izgrađene u periodu 2004–2005. godine). Donatorska zajednica je finansirala projekte za podršku njihovom samostalnom životu u novom okruženju do trenutka kada su dobili mogućnost da imaju pristup zdravstvenom i socijalnom staranju kroz status stranca.

3.2. LOKALNI KONTEKST

U analizi rezultata istraživanja, posebna pažnja posvećena je razlikama u stanovništvu u svakoj od opština. Glavni razlog za to je što su u ove tri opštine različite mogućnosti za obezbjeđivanje sredstava za život odnosno zapošljavanje.

Podgorica je glavni grad Crne Gore. Ona se prostire na 1.441 kvadratnih kilometara ili na 10,4% teritorije Crne Gore. Gotovo 190.000 stanovnika danas živi u Podgorici (Popis stanovništva

³ Da bi se dobili pouzdani ulazni podaci za programe podrške u obezbjeđivanju izvora prihoda, uzorci za istraživanje napravljeni su tako da budu reprezentativni za opštinu. U dijelu istraživanja koje je obuhvatilo lica koja stanuju u Podgorici i Baru korišćen je dvofazni slučajni reprezentativni uzorak, na osnovu podataka dobijenih od UNHCR-a. U Nikšiću je anketar na samom početku dobio precizna uputstva za odabir domaćinstava. Gotovo 10% domaćinstava u uzorku u sve tri opštine odlučilo je da ne učestvuje u istraživanju (uglavnom boljestojeća domaćinstva) ili lica koja su obavljala razgovore nisu mogla utvrditi njihovu novu adresu nakon što ih nisu našli na adresi koja je bila navedena u bazi podataka UNHCR-a u Crnoj Gori. Uprkos tome i imajući na umu metodologiju definisanja uzorka, rezultati koji su predstavljeni smatraju se reprezentativnim za ciljnu populaciju u svakoj od ovih opština.

iz 2011. godine, MONSTAT). Kada se uključe lica koja rade u Podgorici i putuju iz drugih mjesta svakog dana, u gradu je 30% stanovnika Crne Gore. Porast u broju stanovnika između dva posljednja popisa stanovništva⁴ uglavnom je bio uzrokovan migracijama, što znači da je ukupna ponuda na tržištu rada porasla i dovela do veće konkurencije. Glavni grad je smješten u centralnom dijelu Crne Gore i administrativni je, ekonomski, kulturni i univerzitetski centar države. Nakon procesa privatizacije, ekonomske djelatnosti u Crnoj Gori uglavnom su se udaljile od teške industrije i fokusirale na sektor telekomunikacija, trgovine, bankarstva i drugih usluga. Zvanični statistički podaci potvrđuju stalni porast broja zaposlenih u Podgorici, što je jedan od pokazatelja ekonomskog razvoja i mogućnosti zapošljavanja.

Slika 1: Mapa Crne Gore

Prosječan broj zaposlenih u glavnom gradu 2015. godine iznosio je 79.006.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine (MONSTAT), najveći dio stanovnika bio je zaposlen u sektoru trgovine (21,7%) i u državnoj upravi (14,3%). Očekuje se da će se budući ekonomski

4 Posljednja dva popisa stanovništva organizovana su 2003. godine i 2011. godine i sproveo ih je državni Zavod za statistiku MONSTAT.

rast Podgorice bazirati na razvoju poljoprivrede, prerađivačke industrije i turizma, kao i na razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva.

Nikšić je najveća opština u zemlji koja se prostire na otprilike 15% teritorije Crne Gore (na površini od 2.065 km²). Stanovništvo Nikšića dostiglo je broj od 73.000 (Popis stanovništva iz 2011. godine, MONSTAT). Smanjenje u broju stanovnika između dva popisa stanovništva ukazuje na proces depopulacije, uglavnom izazvan slabim ekonomskim razvojem, koji je doveo i do nedostatka radnih mjesta. Iako je proces tranzicije vodio do slabljenja industrijskog sektora, dajući tako prioritet sektoru trgovine i ugostiteljstva, privreda opštine Nikšić i dalje je uglavnom bazirana na industrijskoj proizvodnji, koja uključuje metalurgiju, obradu metala, prehrambenu proizvodnju, drvoprerađu i rudarstvo. Zvanični podaci potvrđuju konstantni pad u broju zaposlenih u opštini Nikšić, što je jasan pokazatelj sporih ekonomskih aktivnosti i ograničenih mogućnosti zapošljavanja. Prosječan broj zaposlenih u Nikšiću 2015. godine iznosio je 13.375. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, najveći broj zaposlenih radio je u sektoru maloprodaje (19,5%) i prerađivačke industrije (18,3%). Razvojni prioriteti vezani su za industriju (posebno proizvodnju čelika), eksploataciju mineralnih resursa, intenzivnu poljoprivredu, prerađu hrane i turistički sektor.

Bar je smješten u primorskom regionu Crne Gore, između Jadranskog mora i Skadarskog jezera, pokriva površinu od 598 km² i ima više od 42.000 stanovnika (Popis stanovništva iz 2011. godine, MONSTAT). Između dva posljednja popisa stanovništva broj stanovnika povećao se uglavnom zbog migracija (iz sjevernog regiona Crne Gore). Geografska lokacija, pristup moru i dobre infrastrukturne veze s ostatkom zemlje odredile su ekonomske djelatnosti u Baru: transport, turizam i ugostiteljstvo, trgovina, poljoprivreda, zanati i razne usluge. U posljednje dvije godine došlo je do blagog pada u broju zaposlenih stanovnika opštine Bar. Prosječan broj zaposlenih u Baru 2015. godine iznosio je 11.426. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, najveći broj zaposlenih radio je u sektoru maloprodaje (22,5%) i skladištenja (20,4%). Prioritetni razvojni sektori su: turizam, lučke djelatnosti, poljoprivreda i mali prerađivački kapaciteti, kao i mala i srednja preduzeća.

Tabela 2: Broj zaposlenih po opštinama, 2010—2015.

GRAD / godina	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Podgorica	64,706	68,146	71,681	75,195	77,108	79,006
Nikšić	16,687	16,021	14,744	13,959	13,755	13,375
Bar	11,072	10,961	10,980	11,541	11,497	11,426

Izvor: MONSTAT

3.3 DEMOGRAFSKA STRUKTURA

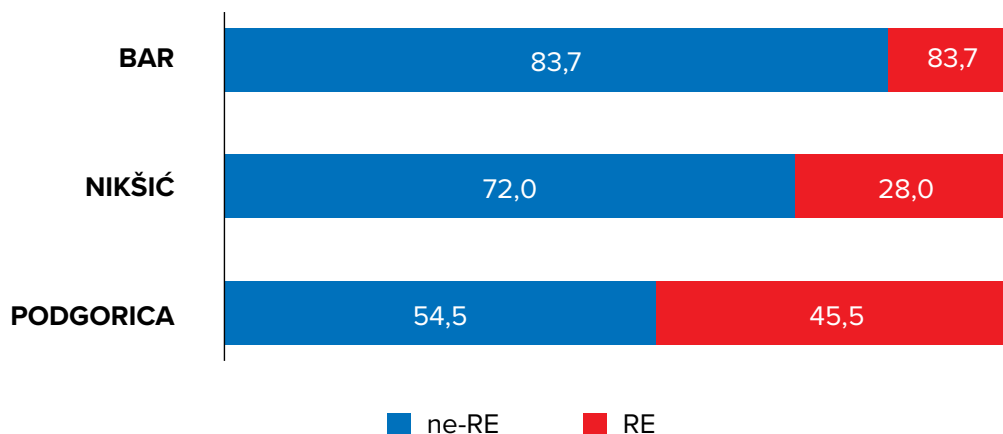
Demografska struktura ciljne populacije analizirana je iz perspektive veličine domaćinstva, strukture domaćinstva (prema starosti članova domaćinstva), etničke pripadnosti, stepena obrazovanja i zaposlenosti. Za neke karakteristike (npr. starost, pol, stepen obrazovanja i zaposlenost) data je i analiza za glavu domaćinstva.

Demografske karakteristike domaćinstava

Prisustvo RE populacije po opštinama

Grafikon 1 prikazuje distribuciju populacije (bivša raseljena i interno raseljena lica) po opštinama prema etničkoj pripadnosti. Očigledno je da je značajan udio bivše raseljene i interno raseljene populacije u Podgorici iz populacije Roma i Egipćana (RE), za razliku od strukture populacije u Nikšiću i Baru (45,5% u Podgorici, u poređenju sa 28,0% u Nikšiću i 16,3% u Baru).

Grafikon 1: Struktura populacije po opštinama (%)

Broj članova domaćinstava – veličina domaćinstva i struktura domaćinstva

Broj članova domaćinstva značajno varira u zavisnosti od segmenta populacije. Generalno gledano, RE porodice karakteriše veći broj članova domaćinstava nego porodice koje ne pripadaju RE populaciji, bez obzira na opštinu (kako prikazuje Grafikon 2). S druge strane, porodice koje ne pripadaju RE populaciji, a koje su učestvovalе u istraživanju u Podgorici, veće su od onih u Baru, a naročito od onih u Nikšiću. Uz to, RE domaćinstva takođe karakteriše veći broj djece (kod RE populacije u Podgorici udio djece u domaćinstvu je 50%, dok je u Nikšiću i Baru čak 60%).

Prisustvo djece u porodicama koje ne pripadaju RE populaciji mnogo je manje u Nikšiću (14,6%). S druge strane, RE domaćinstva imaju samo do 3% starijih članova (starosti 65+), dok udio članova domaćinstva koji su stariji od 65 godina jeste značajno veći u ostatku populacije (14,6% u Nikšiću, Tabela 3). To se vidi i po prosječnoj starosti populacije. Iako je RE populacija prilično mlada, prosječna starost ostatka populacije je mnogo veća (do 41 godine u Nikšiću), čak i kada se napravi poređenje s rezidentnom populacijom (prema popisu stanovništva iz 2011. godine, prosječna starost stanovništva u Crnoj Gori je 37 godina).

Grafikon 2: Veličina domaćinstva (broj članova domaćinstva)

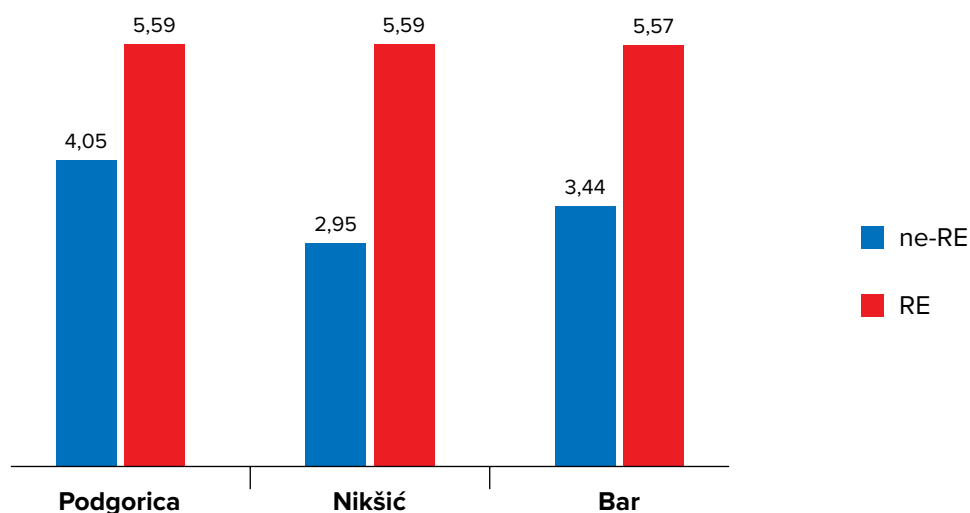

Tabela 3: Prosječna veličina domaćinstva i struktura domaćinstva prema broju djece i odraslih u domaćinstvu

	Podgorica		Nikšić		Bar		Ukupno za uzorak	
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Broj domaćinstava u uzorku	126	76	83	17	179	21	388	104
Broj članova domaćinstava	510	425	245	95	616	117	1,371	637
Prosječan broj članova domaćinstva	4,05	5,59	2,95	5,59	3,44	5,57	3,57	5,58
Struktura domaćinstva								
Djeca starosti od 0 do 3 godine	4,9%	7,8%	6,7%	11,6%	2,5%	14,5%	4,2%	8,9%
Djeca starosti od 4 do 5 godina	1,6%	3,8%	2,1%	8,4%	1,8%	6,8%	1,8%	4,5%
Djeca starosti od 6 do 14 godina	6,9%	24,9%	4,6%	29,5%	7,3%	28,2%	7,0%	25,7%
Djeca starosti od 15 do 18 godina	5,5%	13,9%	1,3%	10,5%	7,0%	11,1%	5,7%	13,3%
Djeca starosti od 0 do 18 godina	18,8%	50,4%	14,6%	60,0%	18,7%	60,7%	18,7%	52,4%
Odrasli starosti 19 godina i više	81,2%	49,6%	85,4%	40,0%	81,3%	39,3%	81,3%	47,6%
Starija populacija — 65 godina i više	10,4%	2,4%	14,6%	1,1%	10,9%	2,6%	10,9%	2,3%
Prosječna starost	37,5	23,9	41,1	19,4	39,3	18,7	38,4	22,9
Prosječna starost rezidentne populacije (Popis stanovništva iz 2011. godine, MONSTAT)	37							

Karakteristike lica koja su nosioci domaćinstava

Otpriblike jedna od tri porodice koje ne pripadaju RE populaciji na mjestu nosioca domaćinstva ima ženu. To se u velikoj mjeri razlikuje od RE domaćinstava, u kojima je u manje od 20% slučajeva nosilac domaćinstva žena. Najugroženija domaćinstva sa socio-ekonomskog aspekta su RE porodice u kojima je nosilac domaćinstva žena, jer su one manje obrazovane i manje aktivne na tržištu rada od drugih lica na toj poziciji. Takođe, podaci pokazuju da RE domaćinstva na čijem su čelu žene rjeđe dobijaju socijalnu pomoć nego RE domaćinstva na čijem je čelu muškarac. Ukupno posmatrano, prosječan prihod domaćinstva veći je kod RE domaćinstava na čijem su čelu žene, ali kada se detaljno analizira, vidi se da je razlog tome činjenica da su RE domaćinstva na čijem su čelu žene u Baru boljestojeća. Inače, u Podgorici, RE domaćinstva na čijem su čelu žene imaju 50% manji prihod nego RE domaćinstva na čijem je čelu muškarac. U Nikšiću je ova razlika blago u korist domaćinstava na čijem su čelu žene (manje od 10% je veći prihod domaćinstva po članu nego kod onih domaćinstava na čijem je čelu muškarac).

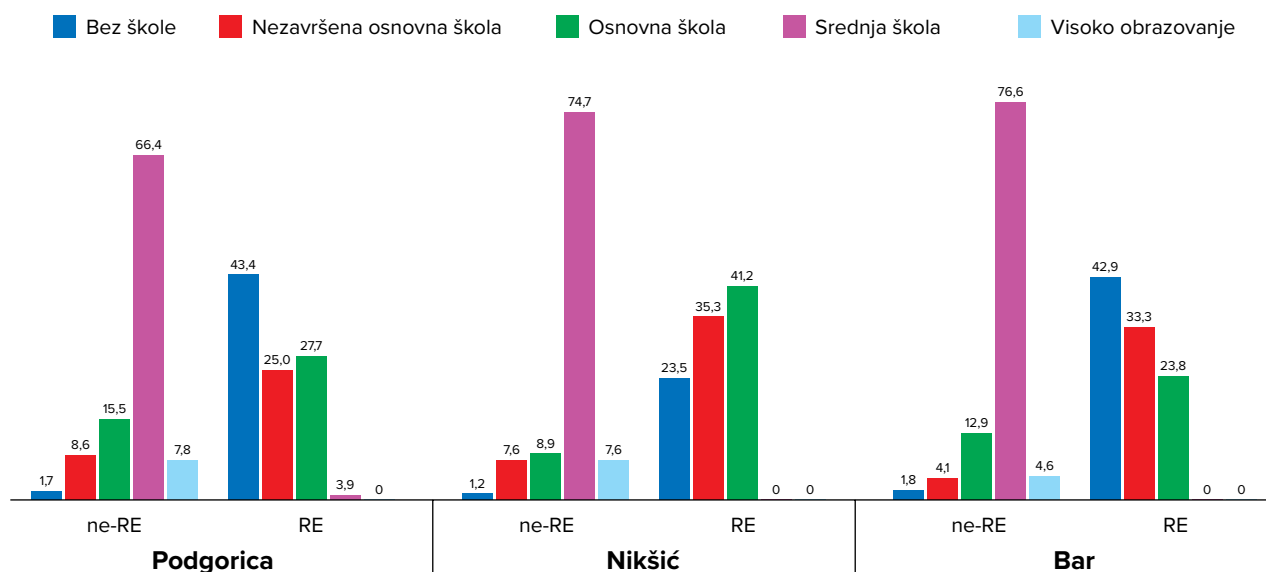
Tabela 4: Poređenje prosječnog mjesečnog prihoda i drugih karakteristika domaćinstava u zavisnosti od pola nosioca domaćinstva

	Ne-RE		RE	
	muškarac	žena	muškarac	žena
Nosilac domaćinstva (%)	69,8	30,2	82,5	17,5
Prosječan broj članova domaćinstva	3,7	2,8	5,7	4,7
Broj posmatranja	271	117	94	20
Prosječan mjesečni prihod domaćinstva (u EUR)	713	438	170	201
Prosječan mjesečni prihod domaćinstva po osobi (u EUR)	204,8	151,3	31,5	51,7
Procenat nosioca domaćinstava bez osnovnog obrazovanja (%)	2,8%	18,8%	68,1%	70,0%
Procenat nosioca domaćinstava koji su radno aktivni (zaposleni i nezaposleni, prema njihovim izjavama) (%)	55,3%	27,0%	77,6%	10,0%
Procenat domaćinstava koja primaju neku vrstu socijalne pomoći (%)	11,8%	17,9%	47,9%	35,0%

Raščlanjeni prikaz po starosnoj dobi pokazuje da su nosioci RE domaćinstava, generalno gledano, mlađi nego što je to slučaj kod ostatka populacije: 15,8% nosilaca domaćinstava kod RE populacije u Podgorici, 29,4% u Nikšiću i 42,9% u Baru starosti su ispod 30 godina, dok je u domaćinstvima koja ne pripadaju RE populaciji to slučaj samo s jednim od 25 domaćinstava.

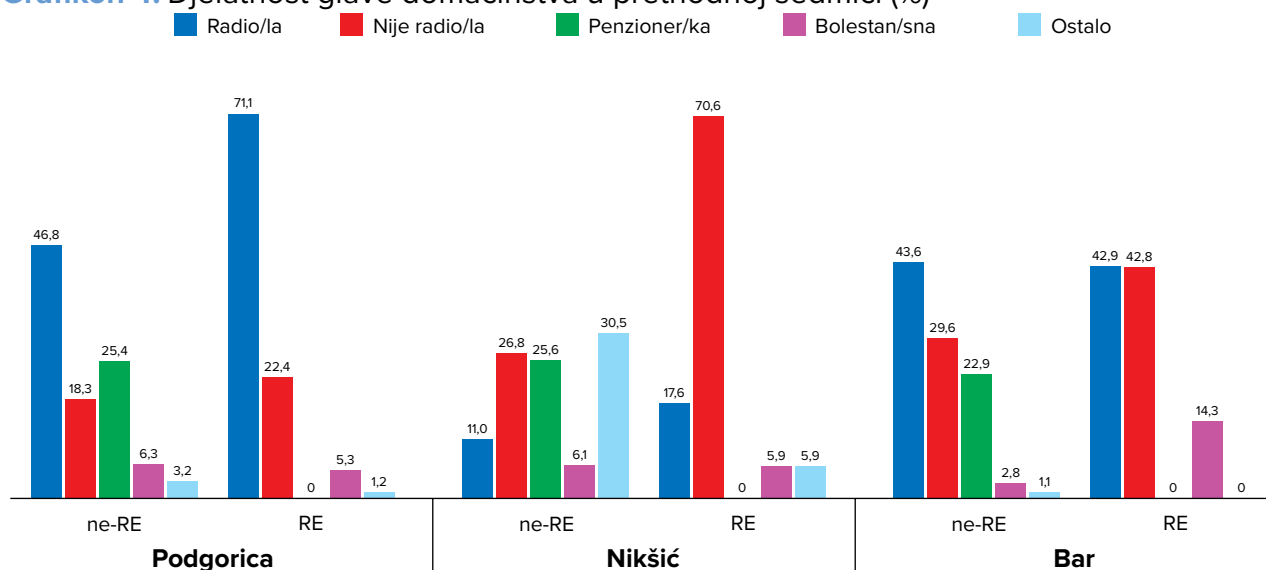
Prema nivou obrazovanja lica na čelu domaćinstva, situacija je najnepovoljnija kod RE populacije u Podgorici i Baru — 4 od 10 domaćinstava ima nosioca domaćinstva koji nema formalno obrazovanje. Kada se radi analiza po polu, situacija je još gora — 50% žena koje su nosioci domaćinstva u RE domaćinstvima u Baru i 66,7% u Podgorici nemaju formalno obrazovanje. Kod ostatka populacije, velika većina nosilaca domaćinstva završila je srednje obrazovanje (Grafikon 3).

Grafikon 3: Obrazovni status nosioca domaćinstva (%)

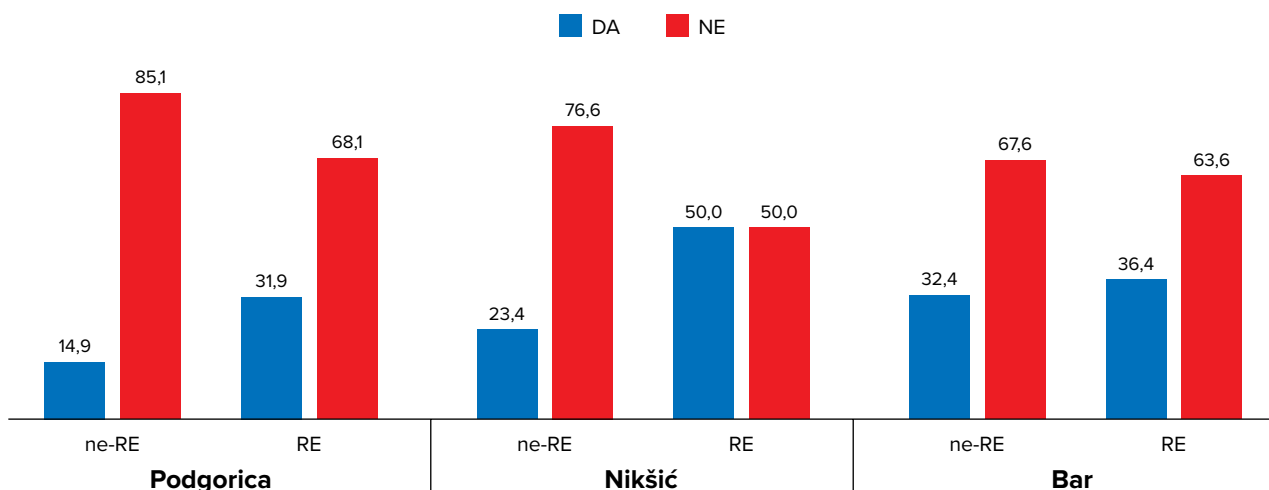

Na pitanje o najznačajnijoj aktivnosti u posljednjoj sedmici (prije istraživanja), iznenađujući broj od 71,1% nosilaca RE domaćinstava u Podgorici navelo je da su radili/doprinosili stvaranju prihoda. Najveći procenat nezaposlenih nosilaca domaćinstava registrovan je u RE populaciji u Nikšiću (70,6%). U Podgorici i u Baru 46,8%, odnosno 43,6% nosilaca domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji navelo je da su radili, dok je u Nikšiću njih 37,2% navelo da ne rade, a 35,6% da su se penzionisali. Nije bilo penzionera koji su nosioci domaćinstava u RE populaciji (Grafikon 4). Kod nezaposlenih ispitanika, na pitanje da li su tražili posao u posljednje četiri sedmice, dominantan odgovor bio je „ne”. Iznenaduje da su nosioci RE domaćinstava aktivniji u traženju posla nego lica na čelu domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji. To može biti posljedica **činjenice** da su nosioci domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji stari ili bolesni, ili da dobijaju pomoć od rođaka i odrasle djece. Takođe, to može biti pokazatelj da nemaju alternativu i da imaju jaku potrebu za opstankom, sa čime se suočava RE populacija (Grafikon 5).

Grafikon 4: Djelatnost glave domaćinstva u prethodnoj sedmici (%)

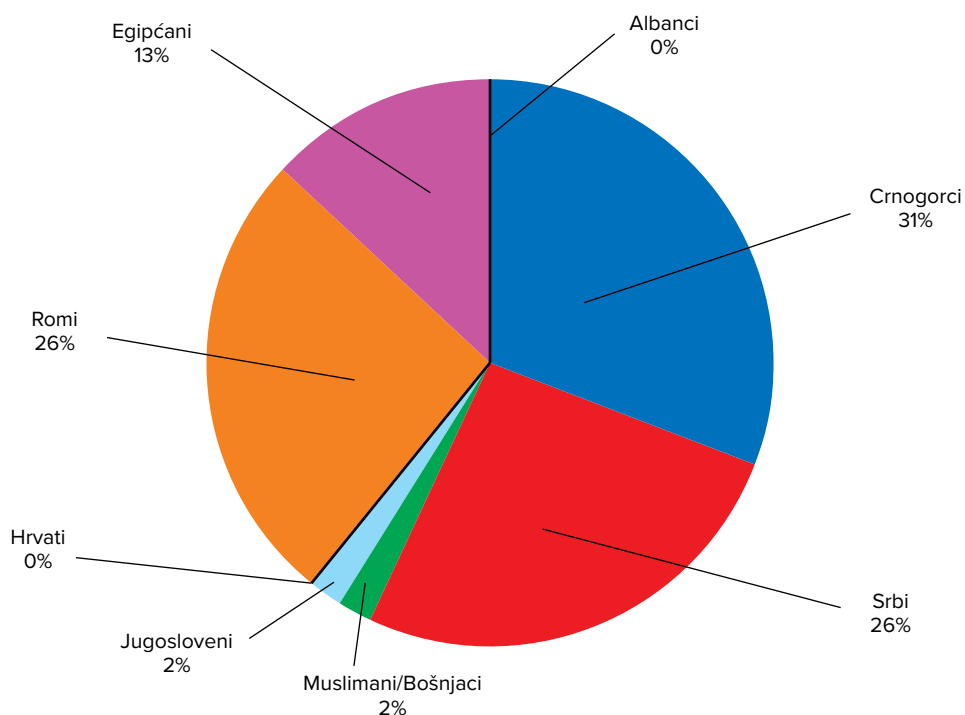
Grafikon 5: Glave domaćinstva koje su tražile posao u prethodne četiri sedmice (%)

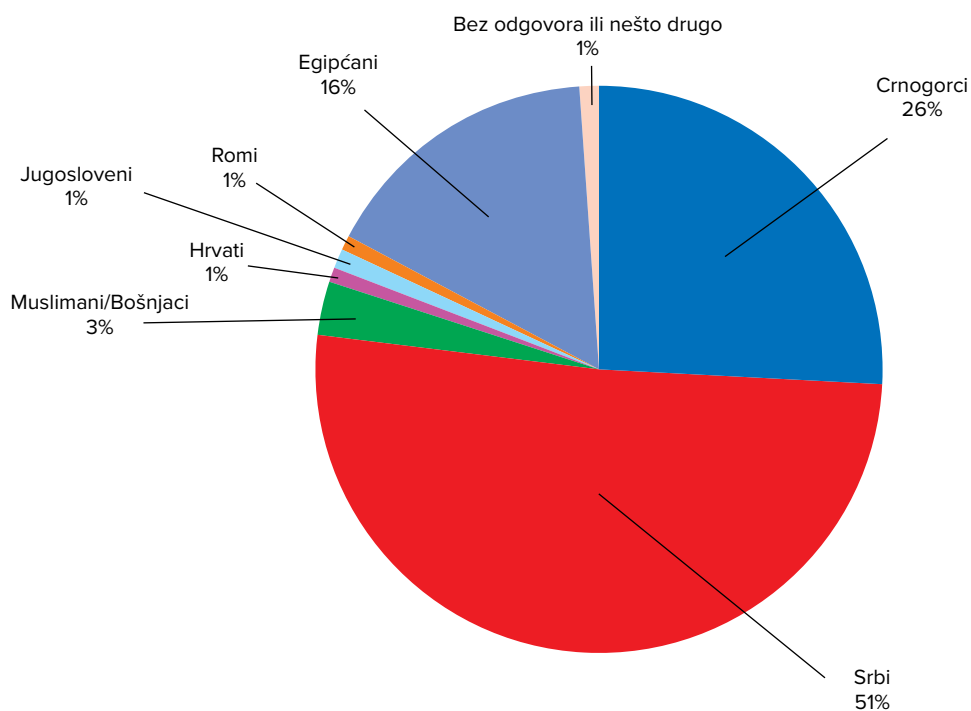
Etnička pripadnost glave domaćinstva

Grafikoni 6a-c predstavljaju etničku pripadnost lica na čelu domaćinstava po opštinama.

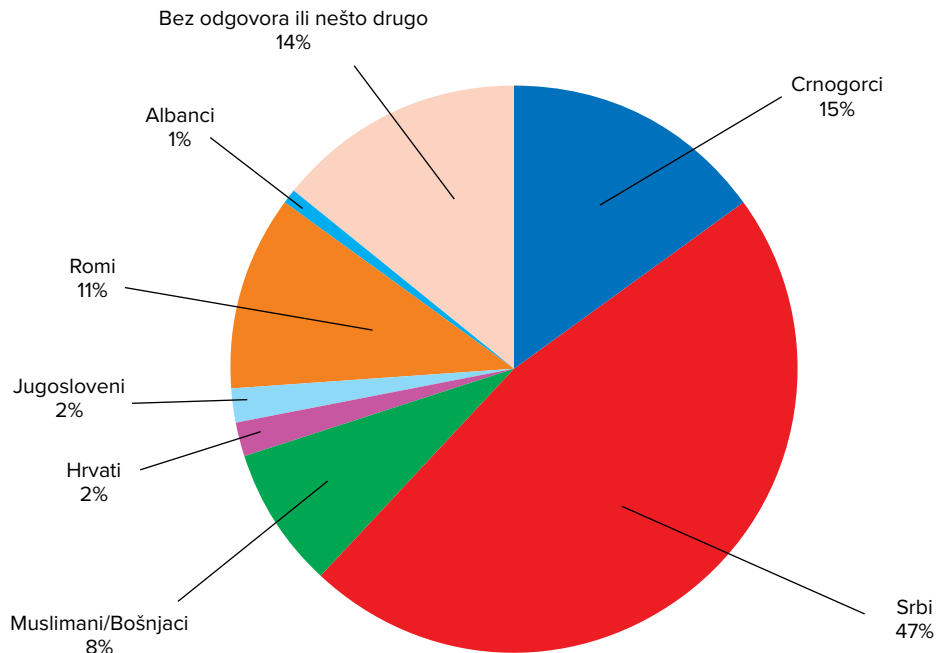
Grafikon 6a: Etnička pripadnost glave domaćinstva — **Podgorica**

Grafikon 6b: Etnička pripadnost glave domaćinstva — **Nikšić**

Grafikon 6c: Etnička pripadnost glave domaćinstva — **Bar**

Za razliku od Podgorice, gdje su u 39% domaćinstava na čelu Romi (26%) i Egipćani (13%), a 31% se izjašnjava kao Crnogorci, dominantna etnička pripadnost u Baru i Nikšiću je srpska (51%, odnosno 47%).

Demografske karakteristike članova domaćinstva

Starost članova domaćinstva

Kada se upoređuje ciljna populacija u sve tri opštine s opštom populacijom u Crnoj Gori, na osnovu popisa stanovništva iz 2011. godine (MONSTAT), rezultati pokazuju da je stanovništvo koje ne pripada RE populaciji nešto starije od prosjeka za Crnu Goru, s manjim udjelom muškaraca mlađih od 14 godina i većim udjelom žena starosti 65+. S druge strane, ciljna RE populacija ima veći udio djece.

Tabela 4a: Poređenje starosne strukture populacije s rezultatima iz popisa stanovništva iz 2011. godine, populacija 0+ (%)

	muškarci			žene		
	Ne-RE	RE	Crna Gora, popis stanovništva iz 2011. godine	Ne-RE	RE	Crna Gora, popis stanovništva iz 2011. godine
0–14	12,8	41,3	20,2	13,0	40,3	18,17
15–64	76,6	55,9	68,8	75,3	58,1	67,27
65+	10,6	2,7	11,0	11,7	1,6	14,56

Bračno stanje

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, preko polovine rezidentnog stanovništva u Crnoj Gori koje je starije od 15 godina u braku je (55%), dok jedna trećina nikada nije bila u braku (33%). Kada se vrši poređenje s kategorijom stanovništva koja ne pripada RE populaciji, ove brojke su neznatno drugačije. Gotovo 35% osoba koje ne pripadaju RE populaciji nije u braku, dok 48% jeste. U isto vrijeme samo 3% populacije navodi da žive u nevjenčanoj zajednici. U RE populaciji situacija je drugačija. Gotovo jedna trećina potvrdila je da živi u nevjenčanim zajednicama, a 32% je u braku. Ukupno 27% ove potkategorije (starijih od 15 godina) nisu u braku.

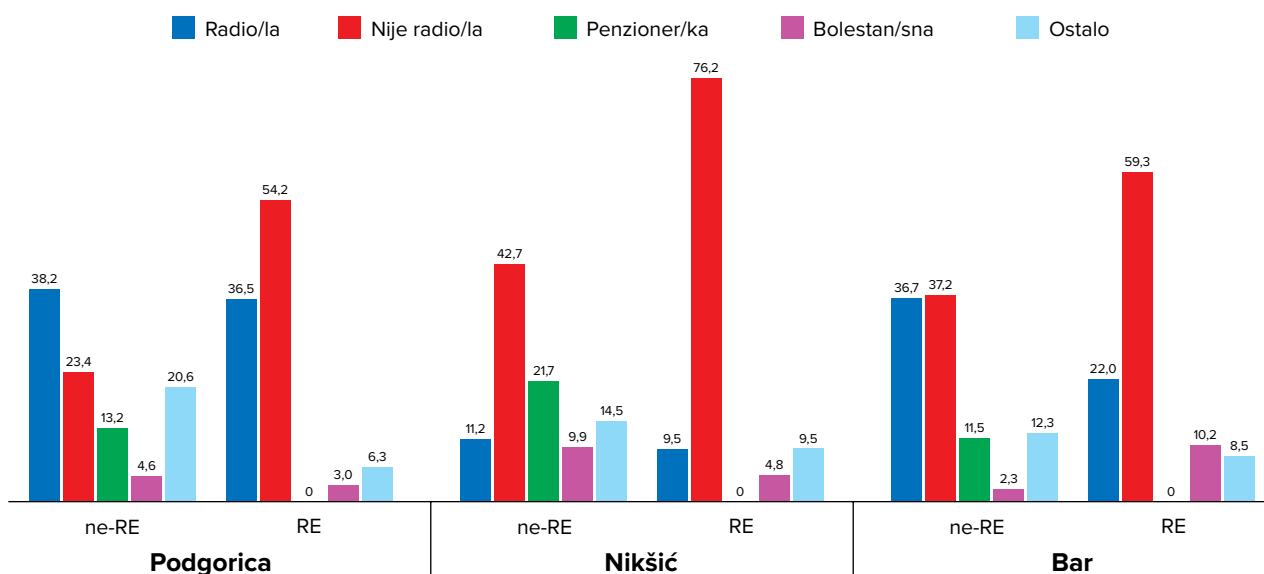

Prošlonedjeljna aktivnost članova domaćinstva starijih od 15 godina

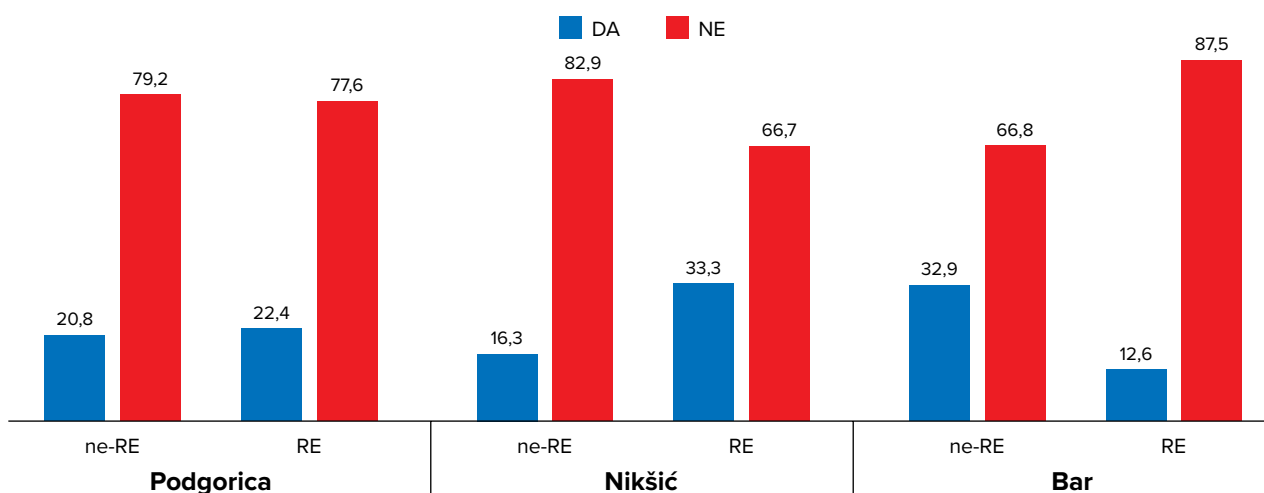
Upitani za najznačajniju aktivnost u sedmici prije istraživanja, ispitanici članovi domaćinstva stariji od 15 godina dominantno su davali odgovor da su „nezaposleni”, osim u slučaju lica koja ne pripadaju RE populaciji u Podgorici. Kao i kod lica na čelu domaćinstava, među RE populacijom nema penzionera.

Kod nezaposlenih ispitanika, na pitanje da li su tražili posao u posljednje četiri sedmice, dominantan odgovor bio je „ne”. Najaktivniji članovi domaćinstava koji su tražili posao nalaze se kod RE populacije u Nikšiću i kod kategorije stanovništva koja ne pripada RE populaciji u Baru.

Grafikon 7: Djelatnost članova domaćinstva u prethodnoj sedmici (%)

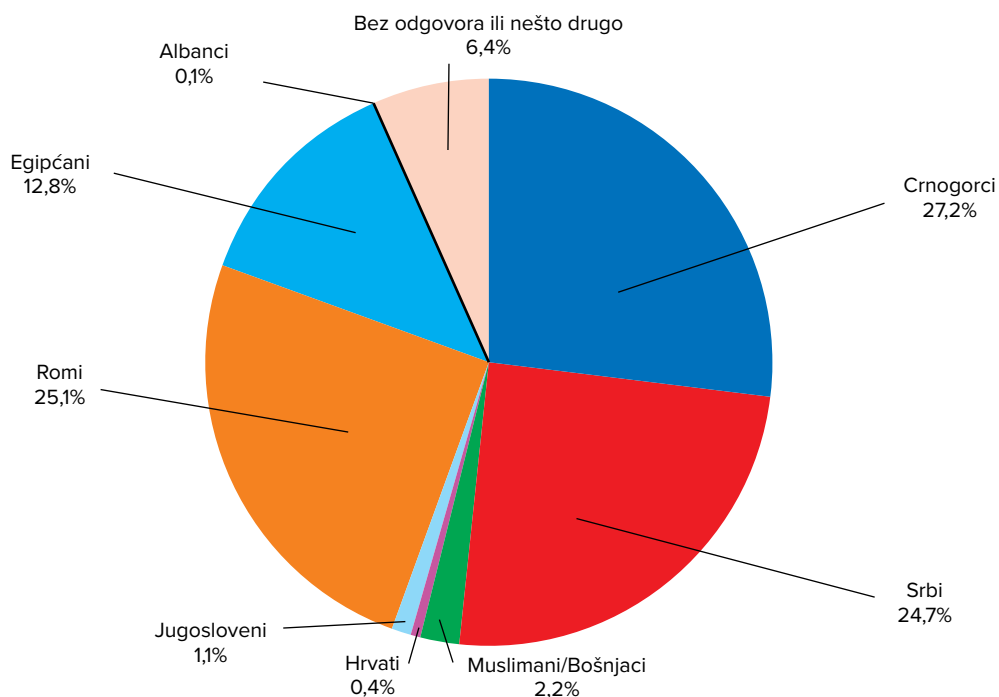
Grafikon 8: Članovi domaćinstva koji su tražili posao u prethodne četiri sedmice (%)

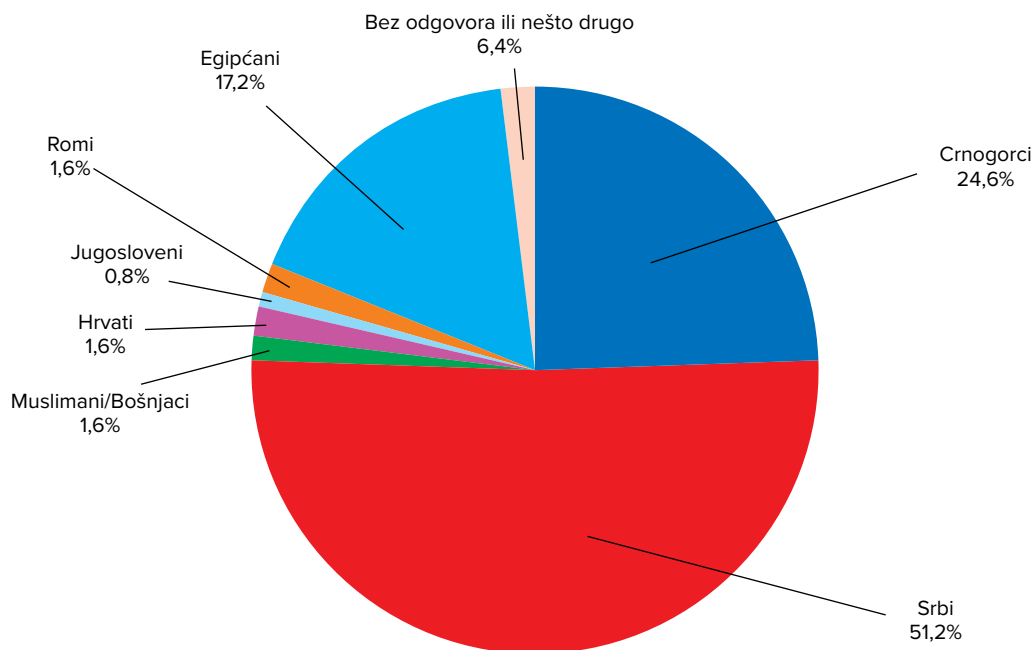
Etnička pripadnost članova domaćinstva

Grafikoni 9a-c predstavljaju etničku pripadnost članova domaćinstava po opštinama. Generalno gledano, ne postoji velika razlika u etničkoj strukturi između članova domaćinstava i lica koja su na čelu domaćinstava.

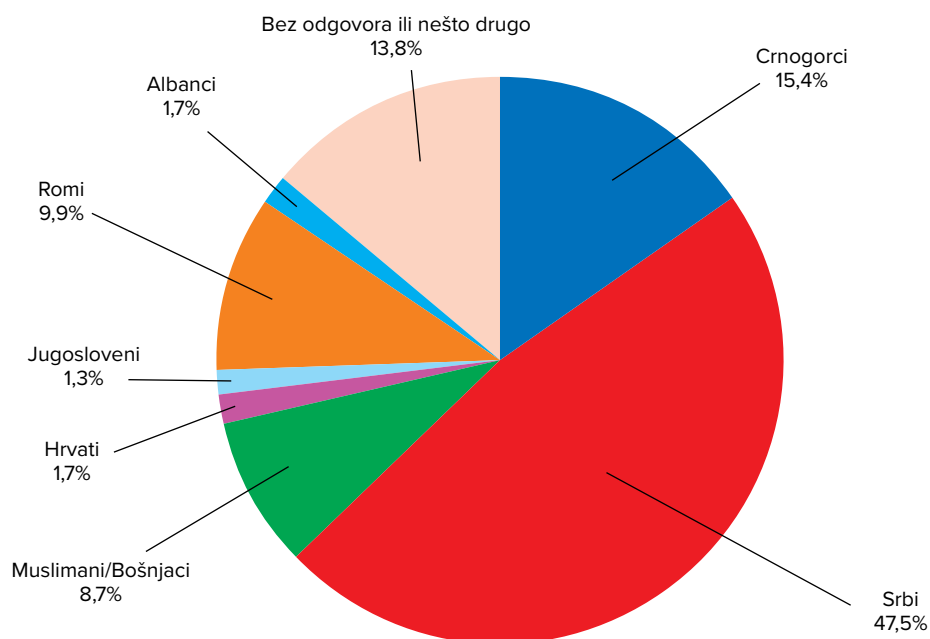
Grafikon 9a: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Podgorica

Grafikon 9b: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Nikšić

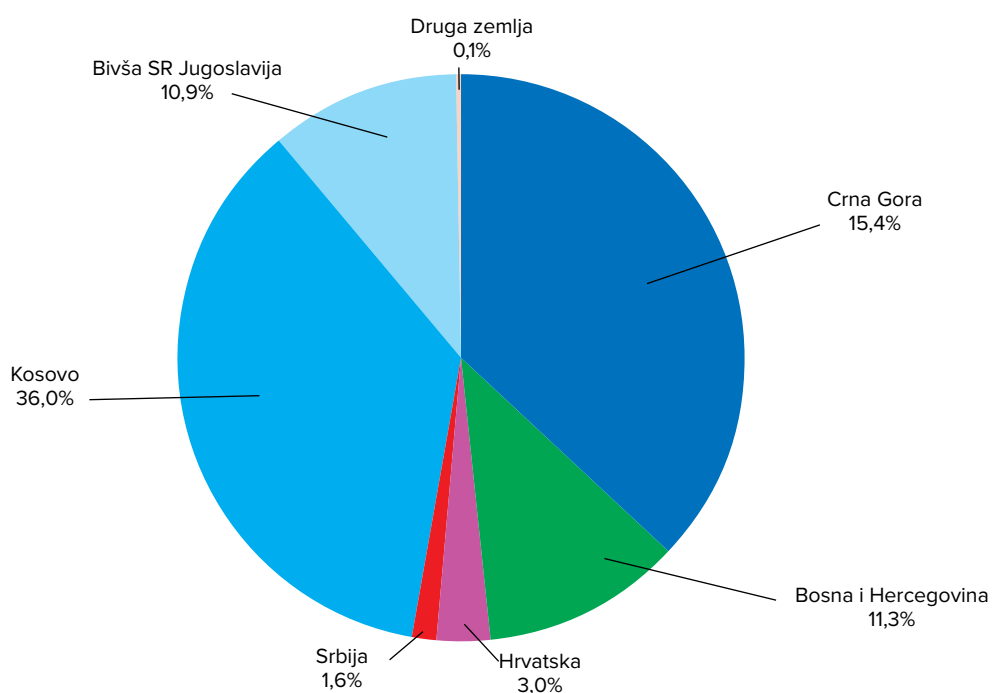

Grafikon 9c: Etnička pripadnost članova domaćinstva — Bar

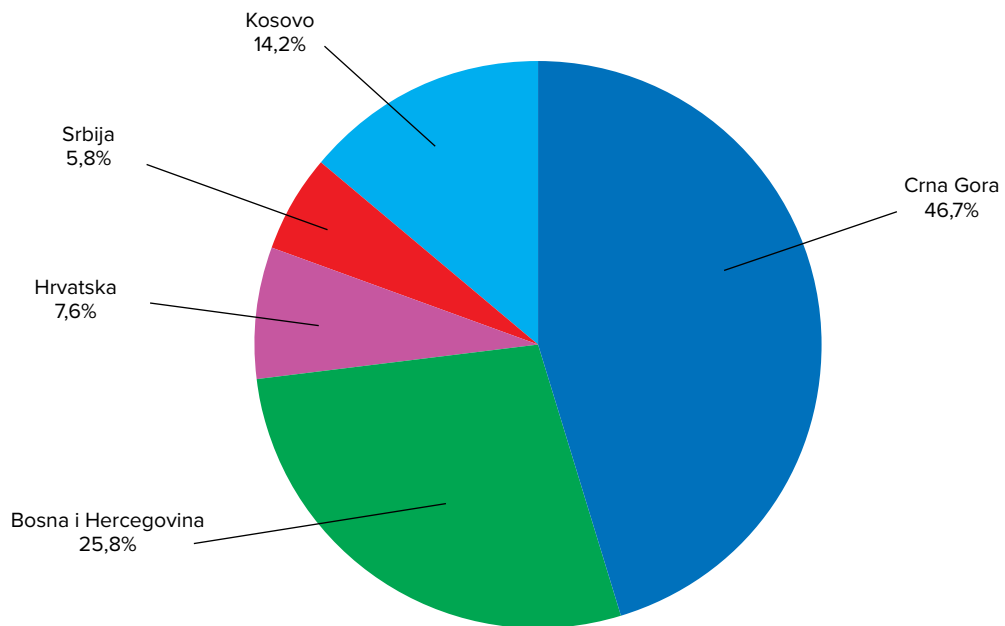

Grafikoni 10a-c prikazuju strukturu bivših raseljenih i interno raseljenih lica po opštinama prema zemlji porijekla. Može se vidjeti da je veliki broj lica zapravo rođen u Crnoj Gori, dok je Kosovo na drugom mjestu kao zemlja rođenja.

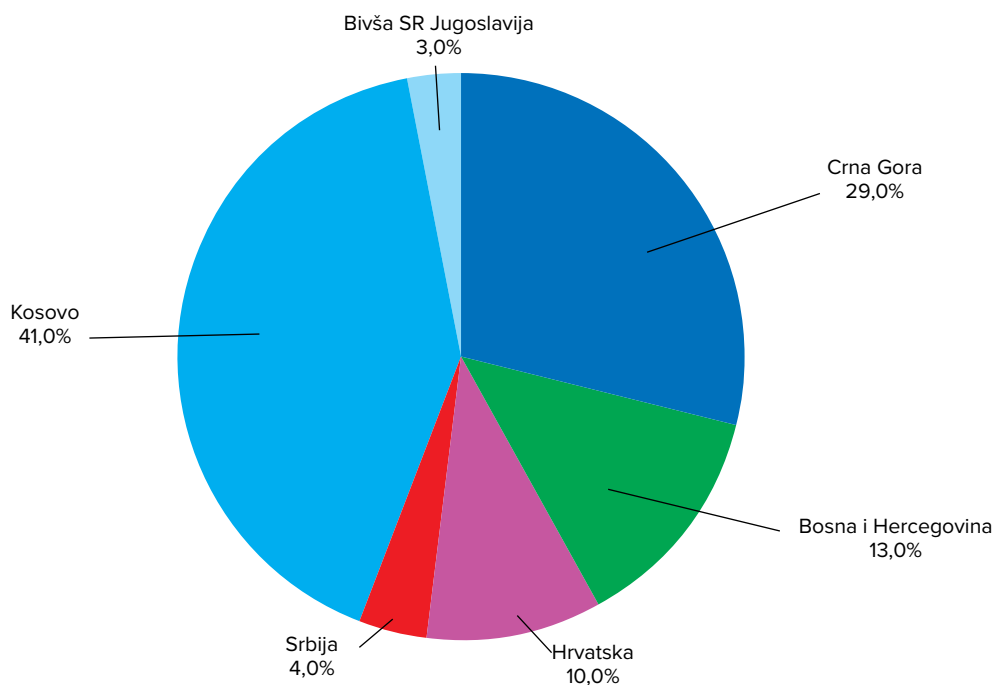
Grafikon 10a: Mjesto rođenja članova domaćinstva (uključujući mlade od 15 godina) — Podgorica

Grafikon 10b: Mjesto rođenja članova domaćinstva (uključujući mlade od 15 godina) — Nikšić

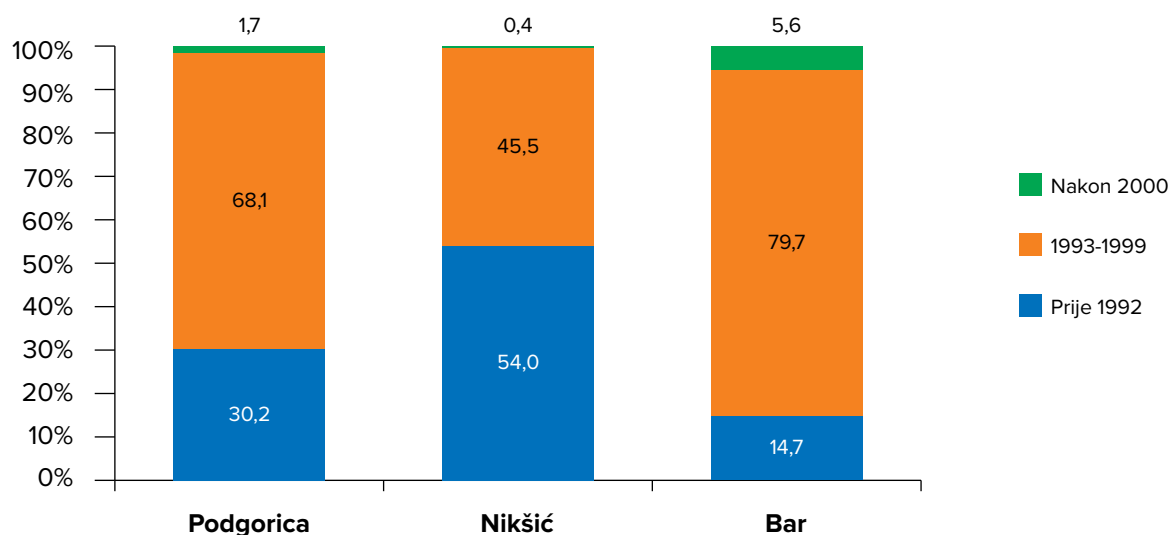

Grafikon 10c: Mjesto rođenja članova domaćinstva (uključujući mlade od 15 godina) — Bar

Grafikon 11 prikazuje migracije članova domaćinstva u Crnu Goru. Može se vidjeti da je većina ovih ljudi, naročito onih u Podgorici i Bari, stigla u Crnu Goru u periodu 1993—1999. godine. Većina raseljenih koji su trenutno smješteni u Nikšiću došla je u Crnu Goru prije 1992. godine. Interesantno je da se 5,6% lica koja su raseljena u Baru tamo doselilo nakon 2000. godine.

Grafikon 11: Godina dolaska u Crnu Goru (%)

Kako se može vidjeti iz pregleda demografskih podataka o nosiocu domaćinstva i o članovima domaćinstva, posmatrana populacija bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori suočava se s problemima koji ograničavaju njihove mogućnosti obezbjeđivanja sredstava za život. Uz izuzetak Podgorice, gdje više od 70% nosioca domaćinstava RE populacije navodi da im je status da „rade” (u ovom trenutku još uvijek ne ulazimo u pitanje održivosti takvih poslova), više od 70% nosioca RE domaćinstava u Nikšiću i više od 40% u Baru ne rade. U isto vrijeme, nezaposleni nosioci RE domaćinstava imaju veoma nizak stepen obrazovanja (96,1% u Podgorici i gotovo svi u Nikšiću i Baru kažu da nemaju školu, ili nisu završili osnovnu školu ili su završili samo osnovnu školu). Dodatni teret je i činjenica da su u RE populaciji domaćinstva velika i s mnogo djece (u prosjeku, više od 55% članova domaćinstava mlađi su od 18 godina, dok je kod ostatka ciljne populacije taj prosjek 17%).

Međutim, čak i u RE populaciji javljaju se značajne razlike, u zavisnosti od opštine. Na primjer, RE domaćinstva u Baru bolje stoje i imaju više mogućnosti da zarade za život, naročito tokom turističke sezone, dok se RE domaćinstva u Podgorici suočavaju s brojnim ograničenjima. Domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji u određenoj mjeri u boljoj su poziciji, s većom stopom aktivnosti (uz izuzetak Nikšića, gdje samo 15,3% nosilaca domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji radi, dok su u Podgorici i Baru te cifre 46,8%, odnosno 43,6%), a imaju i bolje obrazovanje (u sve tri opštine u prosjeku više od 72% lica na čelu domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji završilo je srednju školu). Međutim, ova lica su starija u poređenju s rezidentnom populacijom (više od dvije godine u prosjeku). Uz starost dolaze i razne bolesti, koje ograničavaju njihovu sposobnost da zarađuju za budžet domaćinstva.

3.4. USLOVI STANOVANJA

Uslovi stanovanja predstavljaju jedan od najznačajnijih elemenata koji utiču na životni standard. U ovom dijelu analizirani su vrsta smještaja, stambena površina, kao i dostupnost osnovnih uslova (struje, vode, grijanja, itd.)

Tabela 5: Osnovni pokazatelji uslova stanovanja

	Podgorica		Nikšić		Bar	
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Broj domaćinstava u uzorku	126	76	83	17	179	21
Prostor za život						
Prosječna kvadratura stana u m ²	65,2	44,5	38,7	55,6	66,5	43,6
Prosječna kvadratura po članu domaćinstva u m ²	16,8	9,2	12,3	12,2	21,7	8,9
Vlasništvo						
Vlasništvo	32,8%	18,4%	1,2% ⁵	61,1%	55,3%	28,6%
Osnovna infrastruktura						
Struja	100%	80,3%	100%	100%	100%	71,4%
Legalni priključci za struju	77,6%	89,8%	100%	88,2%	88,6%	73,3%
Vodosnabdijevanje	97,6%	40,3%	100%	94,1%	98,9%	81%
Kupatilo	76,6%	26,7%	98,6%	87,5%	95,5%	52,4%
Zajedničko kupatilo	22,6%	53,3%	0,0%	6,3%	2,8%	0,0%
Spoljni toalet	0,8%	18,7%	1,4%	12,5%	1,7%	47,6%
Telefon	14,5%	2,9%	77%	92,9%	30,5%	0%
Centralno grijanje	2,4%	0%	0%	0%	0%	0%
Internet	39,8%	21,9%	6,7%	6,7%	25,3%	4,8%
Način grijanja						
Struja	56%	21,3%	14,8%	0%	58,3%	19%
Drvni ogrijev	67,5%	84,2%	86,7%	100%	52,5%	85,7%

Problemi koji se tiču kvaliteta smještaja mahom su prisutni u RE domaćinstvima u Podgorici. Obično u tim stanovima živi veliki broj ljudi, samo 40% ima tekuću vodu, a većina ima zajedničko kupatilo (53,3%). Najčešće korišćeni način grijanja je drvo za ogrijev (na primjer, sva RE domaćinstva u Nikšiću koriste drvo za grijanje svojih domova), ali u brojnim domaćinstvima koristi se i kombinacija struje i drva.

U pogledu životne sredine, najčešće pominjani problem za domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji u Podgorici su upravo otpad i smeće (50,7%), a to je slučaj i sa RE populacijom u Podgorici (92%). Domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji (15%) u Nikšiću kao problem vezan za životnu sredinu najčešće pominju zagađenost vazduha, dok su za RE populaciju najproblematičniji otpad i smeće. U Baru se domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji žale na blato i neuređene ulice (16,4%), otpad (15,9%), kao i na otpadne vode i kanalizaciju (10,8%). Uz to, domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji žale se i na pse lualice, kanalizaciju i vlagu tokom sezone kiša. U Nikšiću, RE populacija je zabrinuta zbog saobraćaja, jer pored njihovog naselja prolazi tranzitna saobraćajnica, a nema uličnog

⁵ U Nikšiću je većina domaćinstava koja ne pripada RE populaciji korisnik socijalnog stanovanja.

osvjetljenja. U Baru, domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji žale se na buku tokom ljetnje sezone, dok RE populacija ima problem s pacovima i psima lualicama.

3.5. ZDRAVSTVENA PITANJA

Procjena zdravstvenog stanja stanovništva predstavlja jedan od najvažnijih elemenata prilikom planiranja ekonomskog osnaživanja stanovništva. Radni angažman podrazumijeva dobro zdravstveno stanje. To je i preduslov da bi pojedinci bili motivisani da ulažu vrijeme i napor u poboljšanje svojih kvalifikacija kako bi imali bolje izgleda za zaposlenje.

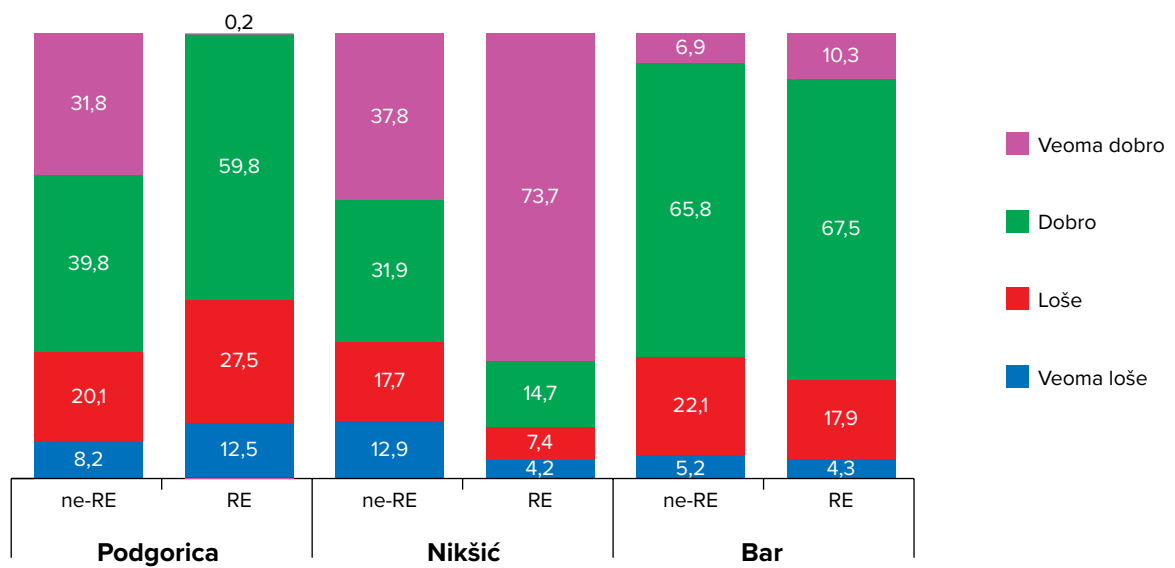
Samoprocjena zdravstvenog stanja

Čak i kada se ne poklapa s profesionalnom kliničkom procjenom, samoprocjena zdravstvenog stanja pojedinca predstavlja relevantan pokazatelj zdravlja stanovništva, kao i važan pokretač za pojedince da razmišljaju o tome da se angažuju u traženju posla i generisanju prihoda.

Uopšteno gledano, visok procenat ciljne populacije ocjenjuje svoje zdravlje kao dobro. Prilikom upoređivanja rezultata istraživanja, može se zaključiti da RE populacija u Podgorici svoje zdravstveno stanje najlošije ocjenjuje — 40% stanovništva tvrdi da je lošeg ili veoma lošeg zdravstvenog stanja. Iznenaduje da je RE populacija u Nikšiću dobrog ili veoma dobrog zdravstvenog stanja (88,4%). Međutim, treba imati na umu da pripadnici RE populacije smatraju ozbiljnom bolešću samo izuzetno ozbiljnu bolest, koja pacijenta fizički onemogućava da radi (Grafikon 12).

Grafikon 12: Samoprocjena zdravstvenog stanja (%)

Na pitanje da li su bolovali od bolesti ili povrede koji su uzrokovali prekid redovnih aktivnosti, jedan od tri ispitanika pripadnika RE populacije u Podgorici odgovara potvrdno (35,7%), dok je u prosjeku jedan od pet ispitanika koji nije pripadnik RE populacije imao istu situaciju (19,9%). Invaliditet je kod osoba koje nisu pripadnici RE populacije najviše prisutan u Nikšiću (28,8%), kao i kod RE populacije u istoj opštini (8,9%). Najčešći invaliditeti su fizičke prirode, ali kod osoba koje nisu pripadnici RE populacije u Nikšiću prisutne su i mentalne bolesti (23% od lica koja su prijavila invaliditet).

Tabela 6: Pokazatelji zdravstvenog stanja

	Podgorica		Nikšić		Bar	
	Ne -RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Broj domaćinstava u uzorku	126	76	83	17	179	21
Bolest ili povreda koji su izazvali prekid redovnih aktivnosti						
Da	19,9%	35,7%	25,2%	8,7%	21,2%	13,6%
Ne	81,1%	64,3%	74,8%	91,3%	78,8%	86,4%
Hronična neprenosiva bolest						
Da	25,9%	7,5%	25,7%	11,6%	26,9%	15,4%
Ne	74,1%	92,5%	74,3%	88,4%	73,1%	84,6%
Bilo koji drugi invaliditet						
Da	4,3%	2,3%	28,8%	8,9%	6,5%	1,7%
Da li taj invaliditet sprečava vašu ekonomsku aktivnost?						
Da	76,9%	26,7%	66,1%	100%	51,5%	100%
Ne	23,1%	73,3%	33,9%	0%	48,5%	0%

U upitniku je ponuđena mogućnost da se navede bolest/povreda i vrsta hronične neprenosive bolesti od koje ispitanik boluje. Nakon pregleda dobijenih odgovora, može se zaključiti da te bolesti/povrede u većini slučajeva onemogućavaju ispitanika da vrši bilo kakvu ekonomsku aktivnost.

3.6. OBRAZOVANJE

Za osobe koje nisu pripadnici RE populacije karakterističan je nešto viši nivo obrazovanja u odnosu na opšte stanovništvo u Crnoj Gori, sudeći po popisu iz 2011. godine, s malim procentom onih koji su završili samo osnovnu školu ili uopšte nisu završili osnovnu školu. Međutim, u poređenju s opštom populacijom, manji broj je završio neko više obrazovanje (samo 4,4% muškaraca i 3,4% žena, u poređenju sa 18,3% muške i 16,1% ženske rezidentne populacije). S druge strane, RE populaciju karakteriše izuzetno nizak nivo obrazovanja – čak je 28,6% RE muškaraca i 52,7% RE žena bez ijednog nivoa formalnog obrazovanja. Procenat onih koji su završili samo osnovnu školu, ili čak ni osnovnu školu, takođe je izuzetno visok, uz samo mali procenat onih koji su završili srednju školu i nijedno lice s visokim obrazovanjem među ispitanicima (Tabela 7)

Tabela 7: Uporedna analiza rezultata o obrazovnom statusu s popisom iz 2011. godine, stanovništvo 15+ (%)

	Muškarci			Žene		
	Ne-RE	RE	Crna Gora, popis iz 2011.	Ne-RE	RE	Crna Gora, popis iz 2011.
Bez škole	1,0	28,6	0,9	2,2	52,7	3,6
Osnovna škola ili nedovršena osnovna škola	20,9	68,7	23,3	27	45,6	32,8
Srednja škola	73,7	2,7	57,0	67,4	1,6	47,1
Visoko obrazovanje	4,4	0	18,3	3,4	0	16,1
Bez odgovora	0	0	0,5	0	0	0,5

U Tabeli 8 prikazani su podaci o nivou obrazovanja ciljne populacije obuhvaćene istraživanjem po opštinama. Izuzetno mali procenat ispitanih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori završio je visoko obrazovanje – samo bivša raseljena i interno raseljena lica koja ne pripadaju RE populaciji (3,9% u Podgorici, 5,8% u Nikšiću i samo 2,5% u Baru). S druge strane, posebno se izdvaja situacija kod RE populacije, gdje se bilježi visoki procenat lica bez ikakve škole ili lica koja nisu završila osnovno obrazovanje. Očekivano, to predstavlja važno ograničenje prilikom nalaženja pristojnog posla i na duge staze negativno utiče na perspektivu zapošljavanja RE populacije.

Tabela 8: Obrazovni status

	Podgorica		Nikšić		Bar	
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Broj domaćinstava u uzorku	126	76	83	17	179	21
Kategorija obrazovanja						
Bez formalnog obrazovanja	2,9%	34,7%	2,6%	14,9%	6,2%	50,6%
Nedovršeno osnovno obrazovanje	13,1%	51,1%	8,9%	54,1%	3,7%	30,6%
Osnovno obrazovanje	20,0%	12,8%	11,6%	29,7%	20,5%	16,5%
Srednje obrazovanje	60,1%	1,4%	71,1%	1,3%	67,1%	2,4%
Visoko obrazovanje	3,9%	0%	5,8%	0%	2,5%	0%
Trenutno u školi (6+)						
Da	18%	27,7%	13,6%	40,8%	20,9%	31,3%
Ne	82%	72,3%	86,4%	59,2%	79,1%	68,7%
Prosječna starosna dob ukoliko su u školi						
Prosječna starosna dob	17,4	12,1	17,1	11,5	16,9	10,7

Zabrinjavajući su razlozi koje su ispitanici naveli prilikom objašnjavanja zašto član domaćinstva koji bi trebalo da je u školi (sudeći po godinama) nije u školi, bilo da se radi o mladim ljudima koji nisu završili osnovno obrazovanje ili starijim članovima koji imaju problem da nađu posao (Tabela 9).

Osim u slučajevima osoba koje nisu pripadnici RE populacije u Nikšiću i Baru, gdje značajan dio ispitanika tvrdi da je dostigao željeni obrazovni nivo (36,4%, odnosno 65,2%), u svim drugim slučajevima ispitanici su naveli razloge zbog kojih je pojedinac spriječen da pohađa školu. Najčešće navođeni razlog je nedostatak novca da se pokriju troškovi školovanja, koji se u slučaju RE populacije može odnositi i na adekvatnu garderobu⁶. Razlozi koje navode ispitanici koji nisu pripadnici RE populacije obično su troškovi školarine i drugi troškovi za visoko obrazovanje. Nažalost, „tradicija” se i dalje često pominje kao izgovor za napuštanje obrazovanja, naročito ako se radi o ženama, mada je takođe zabrinjavajuće i to što se pominje „nedostatak motivacije”.

Detaljnom analizom pokazuje se da lica koja ne pripadaju RE populaciji i koja nemaju sredstava da pokriju troškove daljeg školovanja imaju u prosjeku 29 godina; pripadnici RE populacije koji su zbog tradicije spriječeni da nastave obrazovanje uglavnom su **žene prosječne starosne dobi od 28 godina. U Nikšiću, pripadnici RE populacije koji nemaju sredstava da pokriju troškove školovanja u prosjeku imaju 26 godina, isto kao i u Baru.**

⁶ Na primjer, u Podgorici RE populacija dobija pomoć da bi slala djecu u školu. To podrazumijeva besplatne udžbenike, kao i organizovani, besplatni prevoz.

Tabela 9: Razlozi koje ispitanici navode za neupisivanje u školu

		Razlog 1	Razlog 2	Razlog 3
Podgorica	ne-RE	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 31,6%	Dostigao je željeni nivo obrazovanja, 22,5%	Pronašao je zadovoljavajuće zaposlenje, 12%
	RE	Tradicija ⁷ , 49,2%	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 14,8%	Nedostatak motivacije, 9,2%
Nikšić	ne-RE	Dostigao je željeni nivo obrazovanja, 36,4%	Obrazovanje prekinuto zbog rata ili bolesti, 6,4%	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 4,3%
	RE	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 40,5%	Brak, 9,5%	Nedostatak motivacije, 9,5%
Bar	ne-RE	Dostigao je željeni nivo obrazovanja, 65,2%	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 9,7%	Tradicija, 5,8%
	RE	Nije u poziciji da pokrije troškove obrazovanja (školarina, troškovi puta), 40,5%	Tradicija, 38,2%	Porodični problem i česte migracije, 9,1%

Imajući na umu nizak nivo obrazovanja raseljenih lica, a naročito ispitanika pripadnika RE populacije, kao i glavne razloge zbog kojih se oni nisu upisali u školu, nisu dobri izgledi za poboljšanje ovakve situacije. Nedostatak novca da se pokriju troškovi, ali i tradicija, kao i nedostatak motivacije, na duge staze mogu ozbiljno da naškode sveukupnoj zapošljivosti ove populacije.

3.7 RADNI STATUS

Da bi se razumjele mogućnosti zapošljavanja bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, uz njihove kvalifikacije i zdravstveno stanje, važno je da analiziramo i opšta kretanja na tržištu rada u zemlji. Razlog za to je činjenica da bivša raseljena i interno raseljena lica dijele „sudbinu” s domicilnim stanovništvom u smislu opštih trendova, ali mogu da koriste i postojeće programe podrške. Analiza podataka iz istraživanja treba da pomogne boljem razumijevanju specifičnosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori i postojećih mogućnosti za njihovo zapošljavanje.

Kako pokazuju podaci iz istraživanja, kod ove populacije bilježi se nizak nivo aktivnosti (zaposlena i nezaposlena lica). U poređenju s podacima iz Ankete o radnoj snazi iz 2016. godine⁸, koja pokriva samo rezidentno stanovništvo (što znači da ne uključuje bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori), mogu se uočiti drastične razlike u stopama aktivnosti, uz izuzetak Bara. Prema Anketi o radnoj snazi, stopa aktivnosti populacije centralnog regiona bila je 58,5%, primorskog regiona 59,6%, a u Podgorici 61,5%.

7 Postoji tradicija u kulturi Roma po kojoj se djevojčice i dječaci vjenčavaju u ranim tinejdžerskim godinama. Zbog svoje obaveze prema starijim članovima porodice, mladi Romi, a naročito žene, često prekidaju školovanje da bi započeli bračni život.

8 Odnosi se na treći kvartal 2016. godine; Anketu je sproveo MONSTAT.

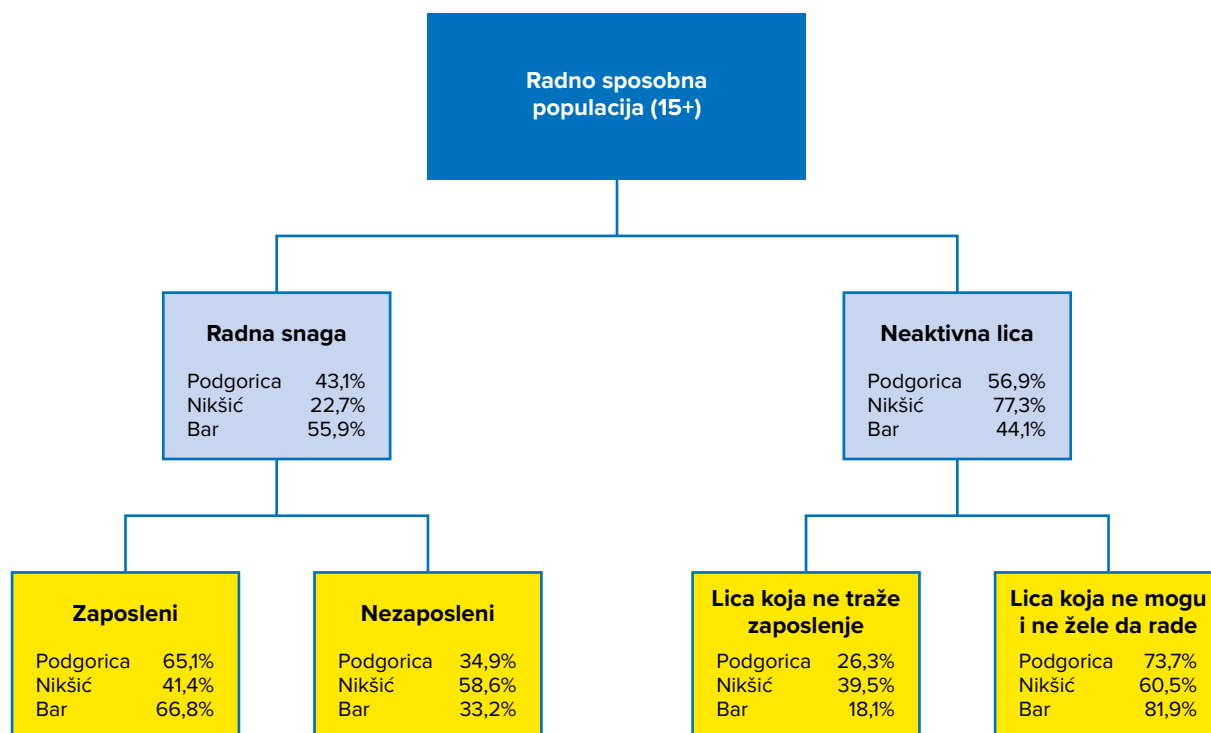
18 Ko Te 48

Faxi

Pai
Demi

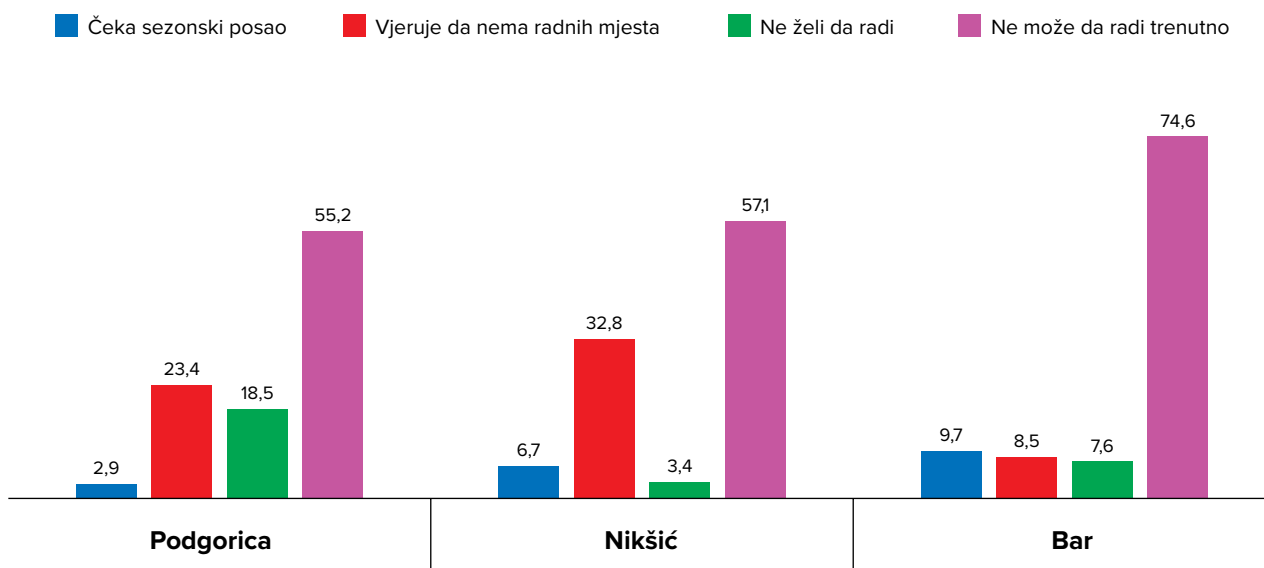
basics

Slika 2: Pregled primarnih grupa stanovništva — bivša raseljena i interno raseljena lica

Kako rezultati pokazuju, neaktivna bivša raseljena i interno raseljena lica su radno nesposobna lica ili lica koja ne rade, kao što su penzioneri, domaćice, lica s invaliditetom, učenici i studenti. S druge strane, niske stope aktivnosti takođe se objašnjavaju činjenicom da neki ljudi ne traže posao aktivno, već čekaju turističku sezonu, ili vjeruju da za njih nema posla na tržištu, ili su spremni da rade samo ukoliko im se posao ponudi (Grafikon 13).

Grafikon 13: Razlozi zbog kojih bivša raseljena i interno raseljena lica ne traže posao (%)

Prema zvaničnim administrativnim izvorima, samo 717 bivših raseljenih i interno raseljenih lica⁹ registrovano je kod nacionalnog Zavoda za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG), organa koji vodi evidenciju nezaposlenih lica koja traže posao. Od 717 lica, 282 su registrovana u Podgorici (u Glavnom gradu boravi 4.813 bivših raseljenih i interno raseljenih lica), 70 ih je registrovano u Nikšiću (ukupno 560 bivših raseljenih i interno raseljenih lica živi u Nikšiću) i samo 42 u Baru (ukupno je 1.628 bivših raseljenih i interno raseljenih lica boravilo u Baru u decembru 2016).

Trendovi i mogućnosti zapošljavanja primarno su pod uticajem nivoa stručnih kvalifikacija i radnog iskustva. Rezultati istraživanja ukazuju na nedovoljno obrazovanje kod RE populacije. Većinu RE populacije čine lica koja nemaju školu ili nisu završila osnovno obrazovanje (preko 55%). Ako se uključe i lica kojima je osnovna škola najviši nivo obrazovanja, ta brojka ide do 96% ukupne RE populacije. S druge strane, kod ispitanika koji ne pripadaju RE populaciji dominantan je srednji nivo obrazovanja (preko 64%).

Tabela 10: Obrazovni profil lica starijih od 15 godina (%)

	Podgorica		Nikšić		Bar	
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Bez škole	1,57	42,59	2,21	22,92	1,48	44,83
Nisu završili osnovnu školu	9,14	38,15	5,52	33,33	2,75	27,59
Osnovna škola	20,63	17,41	11,60	41,67	19,66	24,14
Srednja škola	64,49	1,85	74,59	2,08	73,36	3,45
Visoko obrazovanje	4,18	0,00	6,08	0,00	2,75	0,00
Ukupno	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Grafikon 14 prikazuje odgovore ispitanika (15+) koji se odnose na njihove radne aktivnosti u sedmici prije nego što je sprovedeno istraživanje, nezavisno od toga da li je u pitanju bio plaćeni rad ili su dobili nenovčanu nadoknadu. Na prikazane statističke podatke u velikoj mjeri utiče struktura populacije tj. prosječna starosna dob i zdravstveno stanje. Naime, lica koja su najaktivnija u pogledu prihodovanja za svoja domaćinstva su osobe, odnosno domaćinstva, koje nisu pripadnici RE populacije u Podgorici i Baru (41%, odnosno 37%), dok je ovaj procenat znatno niži u Nikšiću (samo 13%).

RE populacija je najaktivnija u Baru, gdje je 27% ispitanika potvrdilo da je uzelo učešća makar na jedan sat u nekoj od aktivnosti kojom se generišu prihodi. S izuzetkom Nikšića, samo mali broj nije radio u prethodnoj sedmici (sedmici prije istraživanja), a imaju posao (Tabela 11). Najznačajniji razlozi, koje ispitanici navode, zbog kojih nisu radili prethodne sedmice jesu „da nije sezona” (naročito kada su u pitanju ispitanici iz Bara) i bolest.

⁹ Ovaj broj obuhvata i raseljena lica i lica koja su već stekla status stranca sa stalnim boravkom ili privremenim boravkom. Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore, na dan 12. januara 2017. godine.

Grafikon 14: Da li ste bili uključeni u neku aktivnost kojom se generišu prihodi, bilo za novac ili nenovčanu nadoknadu (makar i u trajanju od jednog sata) tokom prošle sedmice?

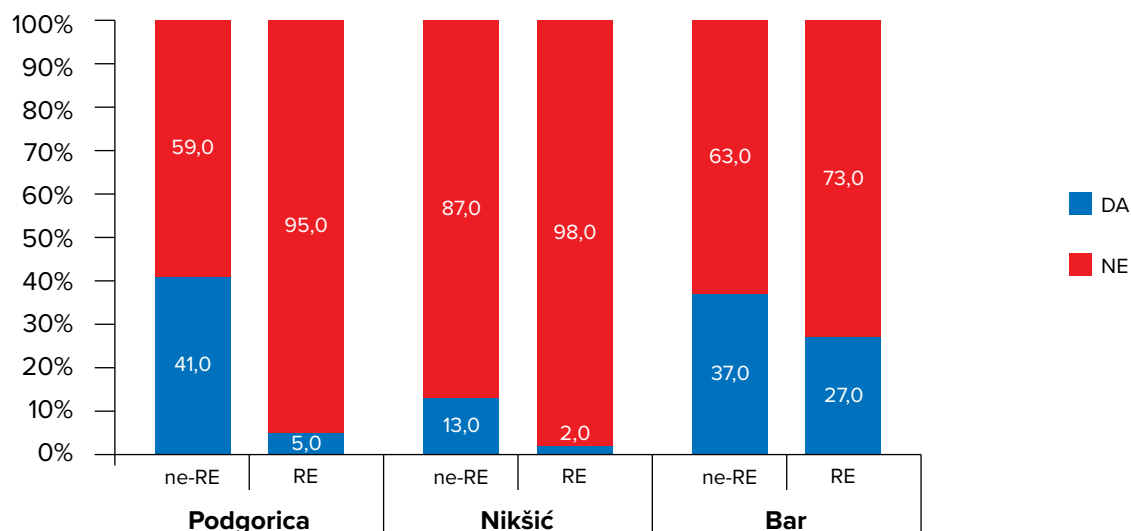

Tabela 11: Imaju posao, ali nisu radili prethodne sedmice (%)

	Podgorica		Nikšić		Bar	
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE
Da	2,7	1,4	0,0	0,0	3,7	2,4
Ne	97,3	98,6	100,0	100,0	96,3	97,6

Kako je i prikazano u Tabeli 12, najznačajnije privredne grane u kojima je ciljna populacija angažovana su: veleprodaja i maloprodaja (gotovo 30% svih radno angažovanih lica, nezavisno od opštine); zatim građevinarstvo (skoro 14%, u prosjeku, za sve tri opštine), ugostiteljstvo (hoteli i restorani — u prosjeku 7,3% u Podgorici i Baru) i zanati i usluge (9,2% svih radno angažovanih lica, u prosjeku, u sve tri opštine). Prema zvaničnoj statistici, u ovim privrednim granama ostvaruje se najniža prosječna zarada.

U dijelu gdje je data opcija „ostalo” najčešće pomenute radne aktivnosti su:

- za žene – čišćenje, briga o djeci i starijim licima,
- za muškarce: sakupljanje kartonske ambalaže i starog metala, molerski radovi, bravarske usluge, keramičarske usluge, itd.

Ovakva struktura poslova predstavlja odraz nepovoljnog obrazovnog statusa bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, gdje među osobama koje nisu pripadnici RE populacije preovladava srednji stepen obrazovanja, dok RE populacija uglavnom nema nikakvo obrazovanje ili nije završila osnovnu školu (Tabela 8).

Uz to, u skladu s potrebama koje se ukazuju u okviru privredne grane i u skladu s njihovim obrazovnim statusom, bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori uglavnom obavljaju poslove uslužnih radnika i trgovaca, stručnih saradnika, tehničara, činovnika i zanatlija, kao i jednostavne poslove (Tabela 13).

Tabela 12: Struktura zaposlenih po privrednim granama (%)

	Podgorica	Nikšić	Bar
Poljoprivreda, lov, šumarstvo	3,1	0,0	0,5
Ribolov	1,0	0,0	0,0
Proizvodnja	1,0	4,2	1,4
Snabdijevanje vodom, strujom i gasom	0,0	0,0	0,5
Građevinarstvo	10,2	16,7	14,0
Veleprodaja i maloprodaja	28,1	29,2	28,5
Hoteli i restorani	6,6	0,0	8,1
Transport, skladištenje i komunikacije	5,1	0,0	3,2
Finansijsko posredovanje	0,5	0,0	2,7
Javna uprava, vojska ili policija	1,5	8,3	0,9
Obrazovanje	2,0	0,0	5,0
Zdravstveni ili socijalni rad	3,1	4,2	2,3
Zanati i usluge	6,6	8,3	12,7
Humanitarne organizacije, NVO, itd.	0,5	0,0	0,5
Komunalne usluge	0,5	12,5	0,9
Ostalo	30,1	16,7	19,0

U Nikšiću, 30,5% ispitanika koji su radno angažovani pružaju zanatske usluge, dok 34,8% njih obavlja jednostavne poslove. Nasuprot tome, uslužni radnici i trgovci najprisutniji su u Baru i Podgorici (38,9%, odnosno 37,7%).

Tabela 13: Kakvu vrstu posla obavljate na svom radnom mjestu? (%)

	Podgorica	Nikšić	Bar
Stručno osoblje, tehničari i službena lica	21,1	21,7	21,8
Uslužni radnici i trgovci	37,7	13,0	38,9
Radnici u poljoprivredi	2,5	0,0	0,9
Zanatlije	8,5	30,5	19,4
Jednostavni poslovi	30,2	34,8	19,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0

U smislu njihovih radnih mjesta, većina ispitanika ima status zaposlenih u privrednim društvima u kojima rade, i to: 72,7% u Podgorici; 88,0% u Nikšiću i 60,9% u Baru. Udio onih koji su samozaposleni daleko je manji: 21,7% u Podgorici, 12,00% u Nikšiću i 36,3% u Baru.

Podaci iz istraživanja koji se tiču vrste i trajanja ugovora o radu daju sliku kvaliteta i sigurnosti poslova. Rezultati istraživanja potvrđuju različite uslove rada koje imaju bivša raseljena i interno raseljena lica u ciljnim opštinama. Najveći procenat zaposlenih koji imaju ugovore za puno radno vrijeme prisutan je u Nikšiću (80%), dok je najniži u Podgorici (27,6%). Međutim, ove podatke treba obazrivo tumačiti, imajući na umu da je u opštini Nikšić, nominalno gledano, zaposlen veoma mali broj radno aktivnih lica.

Tabela 14: Status na glavnom poslu (%)

	Podgorica	Nikšić	Baru
Posao za puno radno vrijeme	27,6	80,0	55,8
Rad po ugovoru	17,6	0,0	6,0
Puno radno vrijeme, ali se ne plaća osiguranje	17,1	4,0	1,9
Posao za pola radnog vremena	4,0	4,0	2,3
Sezonski posao	9,0	8,0	5,1
Povremeni posao	24,6	4,0	28,8
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Kako je prikazano u Tabeli 15, najveći broj lica koja pripadaju ciljnoj populaciji zaposlen je u privatnom sektoru (u prosjeku, gotovo 75% u sve tri opštine). U manjem obimu, ciljna populacija zaposlena je u privrednim društvima u kojima je država većinski vlasnik (4,3% u Podgorici, 20% u Nikšiću i 17,4 % u Baru).

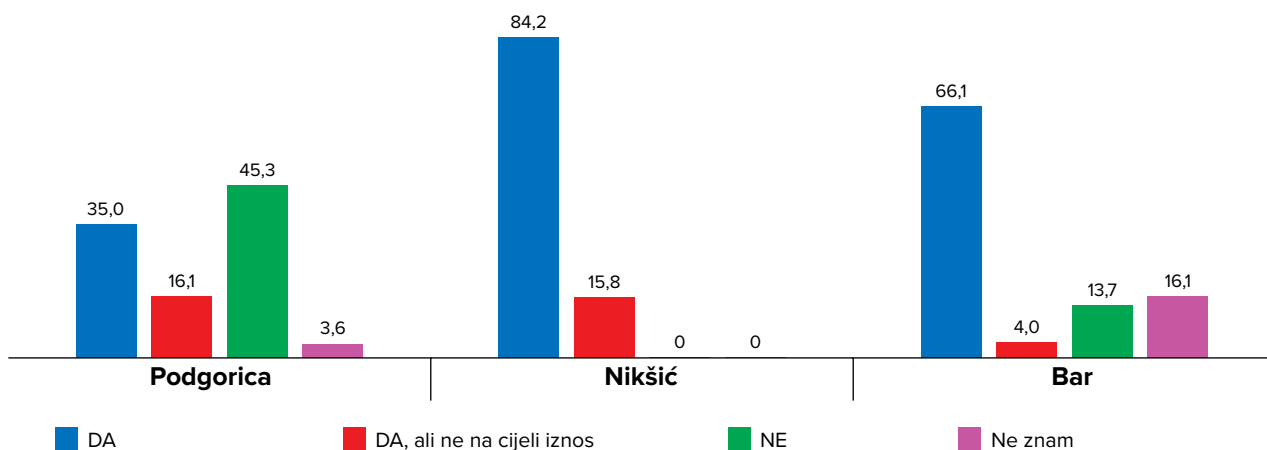
Tabela 15: Vrsta vlasništva privrednog društva u kojem se obavlja glavni posao (%)

	Podgorica	Nikšić	Baru
Privatno, registrovano	69,6	80,0	73,9
Privatno, neregistrovano	4,3	0,0	5,2
U vlasništvu države	4,3	20,0	17,4
Mješovito vlasništvo	1,4	0,0	0,0
Zadruga	0,7	0,0	0,0
Ostalo	19,6	0,0	3,5
Ukupno	100,0	100,0	100,0

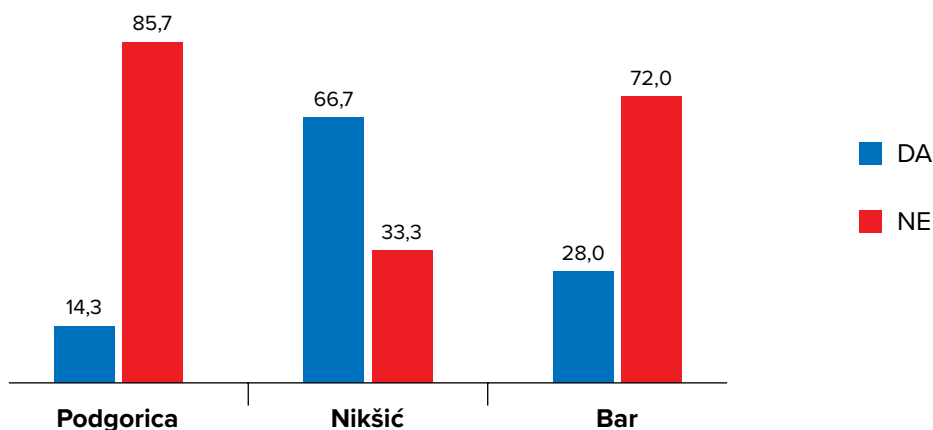
Rezultati istraživanja pokazuju da je određeni broj zaposlenih lica uključen u sivu ekonomiju. To pokazuje broj zaposlenih u neregistrovanim privrednim društvima (4,3% u Podgorici i 5,2% u Baru, Tabela 15), kao i procenat ljudi koji samo djelimično plaćaju ili uopšte ne plaćaju poreze i doprinose (Grafikon 15). Na primjer, gotovo 62% radno angažovanih ispitanika u Podgorici ne plaća poreze i doprinose na zarade. Ovaj procenat je niži u Baru – 17,7% i u Nikšiću – 15,8%. Takođe, može se primijetiti da je visok procenat samozaposlenih takođe uključen u sivu ekonomiju (85,7% njih u Podgorici, 33,3% u Nikšiću i 72% u Baru, Grafikon 16).

Dodatne/sekundarne aktivnosti, čiji je cilj poboljšanje životnog standarda i doprinos budžetu domaćinstva, nisu posebno zastupljene među bivšim raseljenim i interno raseljenim licima u Crnoj Gori. Istraživanje pokazuje da je 6,2% ispitanika u Podgorici izjavilo da ima dodatni posao, kao i 4% u Nikšiću i 3,3% u Baru. Na pitanje na koji bi način mogli poboljšati svoju ekonomsku situaciju, skoro trećina ispitanika iz Podgorice izjavila je da bi im najviše pomoglo kada bi radili u profesiji za koju su se školovali, što trenutno nije slučaj, jer prihvataju bilo koju vrstu posla. Takođe, ispitanici su uglavnom navodili i sljedeće: dodatna obuka za specifične oblasti (zanatstvo i visoko obrazovanje – 24,1% u Podgorici i 16,1% u Baru) i podrška za započinjanje posla (početni kapital – 18% u Podgorici, 25% u Nikšiću i 14,4% u Baru), kao i načini poboljšanja radnih uslova na postojećim poslovima (pod „nešto drugo”, Grafikon 17).

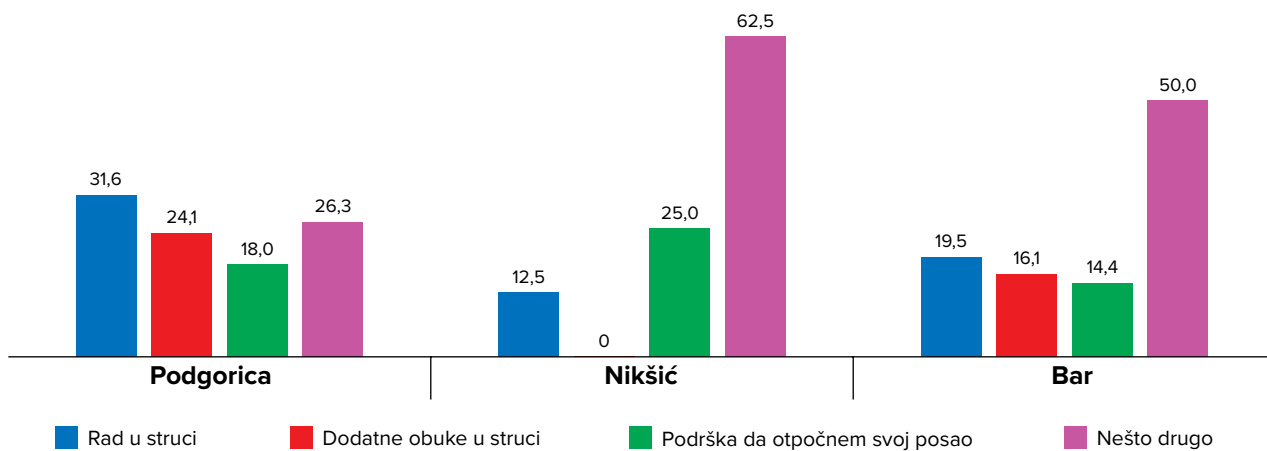
Grafikon 15: Isplata poreza i doprinosa na zarade (%)

Grafikon 16: Registracija poslovnih aktivnosti - samozaposleni (%)

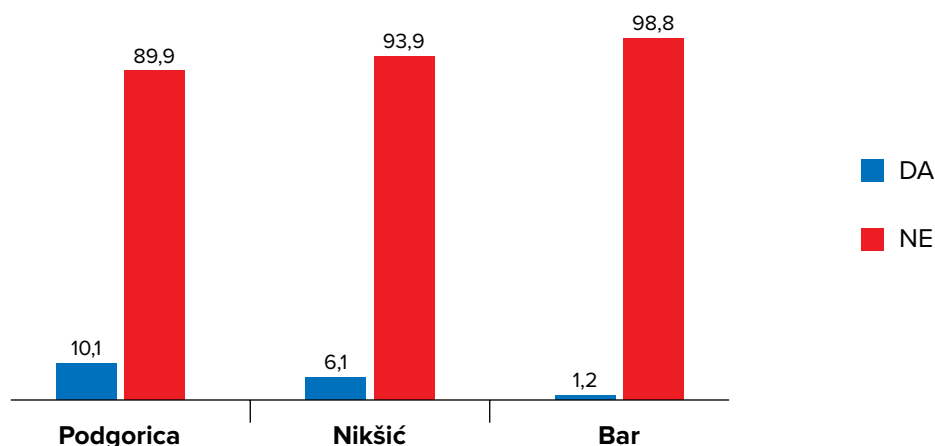
Grafikon 17: Kako poboljšati sopstvenu ekonomsku situaciju? (%)

U prethodnom periodu, Zavod za zapošljavanje organizovao je brojne obuke za nezaposlene, s ciljem da se poboljšaju njihove vještine, a time poveća i mogućnost zaposlenja.

Međutim, podaci iz istraživanja pokazuju da nezaposleni ispitanici, koji su bivša raseljena i interno raseljena lica, nisu u značajnom broju bili uključeni u te obuke ili u bilo koji drugi program obuke (samo 10,1% u Podgorici, 6,1% u Nikšiću, dok je 1,2% nezaposlenih ispitanika u Baru potvrdilo da su pohađali obuku da bi dobili posao, Grafikon 18). Jedan od razloga je nedostatak razumijevanja značaja obuke, kao i nedostatak pokazanog interesovanja za sticanje novih znanja i vještina.

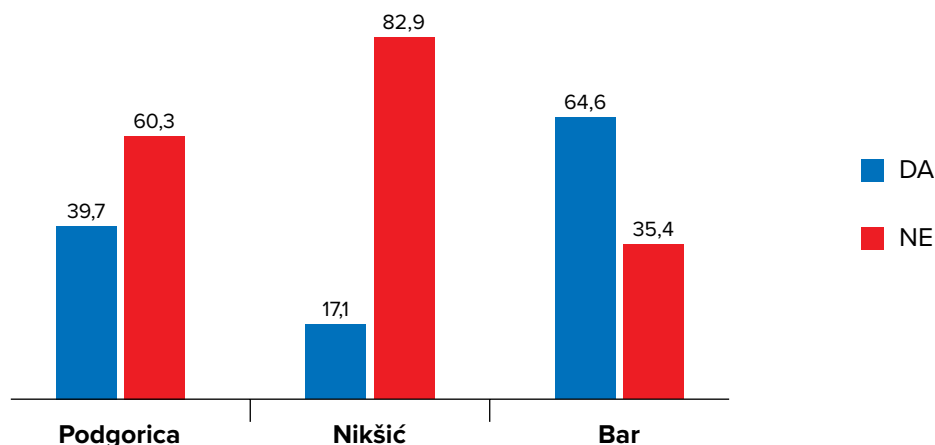
Grafikon 18: Da li pohađate obuku kako biste dobili posao? (%)

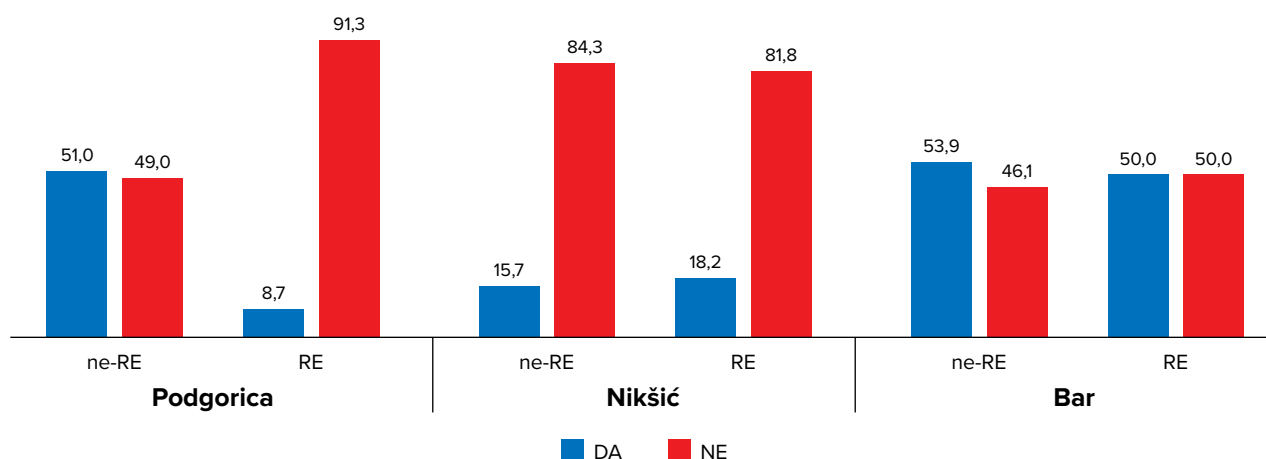
Lica koja su najviše zainteresovana za pohađanje obuke/obuka koje bi mogle da ih dovedu do dobijanja posla su ispitanici u Baru – 64,6%, u poređenju sa 39,7% ispitanika u Podgorici i samo 17,1% u Nikšiću (Grafikon 19). Na Grafikonu 20 prikazani su procenti RE ispitanika, kao i onih koji nisu pripadnici RE populacije, koji su zainteresovani za dodatnu obuku, po opštinama. Može se zaključiti da su, kako je već pomenuto, ispitanici iz Bara najviše zainteresovani za sticanje novih vještina i znanja, i to s otprilike jednakim procentom kod ispitanika koji ne pripadaju RE populaciji (53,9%) i RE (50,0%).

Pripadnici RE populacije pokazuju veoma slabo interesovanje za dalje usavršavanje kroz sticanje novih znanja i vještina – preko dvije trećine ispitanika vjeruje da nema dodatnih vještina ili znanja koji bi doprinijeli njihovoj zapošljivosti, i posljedično – zaposlenju.

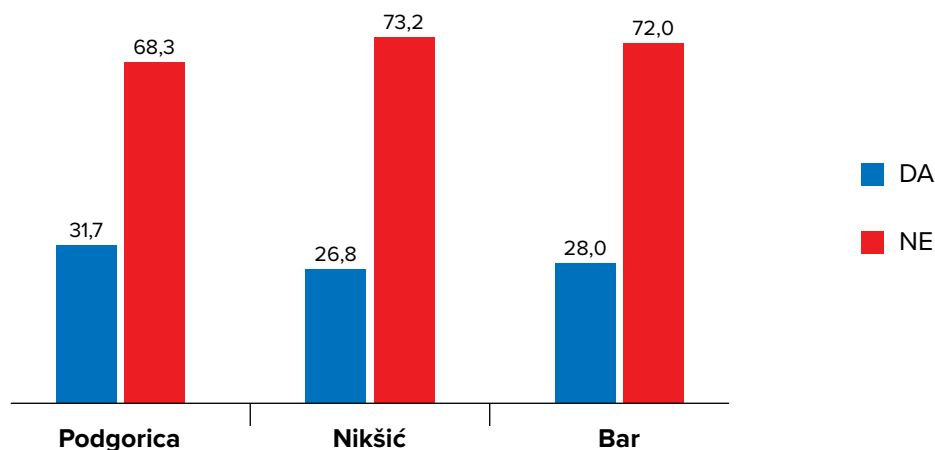
Grafikon 19: Da li ste voljni da pohađate obuku kako biste našli zaposlenje? (%)

Grafikon 20: Da li ste voljni da pohađate obuku kako biste našli zaposlenje? (%)

Grafikon 21: Da li mislite da postoje znanja i vještine u određenim oblastima koji bi vam pomogli da pronađete posao? (%)

Kako bi se saznalo koja znanja i vještine ispitanici smatraju korisnim za dobijanje posla, u istraživanje je uključeno i otvoreno pitanje o tome. Ispitanici koji su izrazili spremnost da pohađaju obuku kako bi povećali svoju zapošljivost naveli su potrebu za: učenjem engleskog jezika i drugih stranih jezika, kursevima za rad na kompjuteru, obukom za građevinske radove, kursevima iz oblasti kozmetike, šivenja i računovodstva.

S druge strane, visok procenat ispitanika koji nisu pripadnici RE populacije u Podgorici (45,5%), kao i RE ispitanika u Baru (85,7%), naveli su da ne bi bili u mogućnosti da priušte obuku koja bi im povećala zapošljivost. RE populacija u Nikšiću ne vjeruje da bi im obuka pomogla da pronađu posao (65%), te je to njihov razlog što ne pohađaju obuke. Isto važi za 52,3% ispitanika koji ne pripadaju RE populaciji i 66,7% ispitanika iz RE populacije u Nikšiću, koji smatraju da im obuka ne bi pomogla da nađu posao u budućnosti. Izgledi nisu svijetli ni za 37,5% ispitanika koji ne pripadaju RE populaciji u Podgorici i 66,7% ispitanika iz RE populacije u Baru, koji vjeruju da ne bi bili u mogućnosti da priušte obuku u budućnosti (Tabela 16).

Tabela 16: Razlozi ispitanika za nepohađanje obuka, kao i zašto ne bi bili voljni da ih pohađaju u budućnosti (%)

Razlozi za nepohađanje obuka	Podgorica			Nikšić			Bar			Ukupno
	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	
Obuka mi neće pomoći da nađem posao	22,7	11,1	36,5	43,9	35,7	65,0	26,1	31,2	0,0	28,2
Nema takve obuke	29,3	22,2	37,8	28,7	32,1	20,0	28,8	34,4	0,0	29,0
Ne mogu je priuštiti	28,5	45,5	8,1	9,0	12,5	0,0	29,2	18,2	85,7	24,5
Nisam zainteresovan/a	14,1	11,1	17,6	10,6	8,9	15,0	11,5	11,0	14,3	12,6
Ostalo	5,5	10,1	0,0	7,8	10,7	0,0	4,4	5,2	0,0	5,7
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Razlozi zbog kojih nisu voljni da pohađaju obuku u budućnosti	Podgorica			Nikšić			Bar			Ukupno
	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	
Obuka mi neće pomoći da nađem posao	28,0	17,5	40,5	56,3	52,3	66,7	52,9	63,2	0,0	41,1
Nema takve obuke	24,5	10,0	41,9	8,4	9,1	6,7	4,9	5,9	0,0	15,6
Ne mogu je priuštiti	22,9	37,5	5,4	4,9	6,8	0,0	18,2	8,8	66,7	17,7
Nisam zainteresovan/a	15,1	17,5	12,2	22,2	20,5	26,7	17,7	14,7	33,3	17,4
Ostalo	9,5	17,5	0,0	8,2	11,4	0,0	6,2	7,4	0,0	8,3
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Rezultati ankete pokazuju da određeni broj nezaposlenih lica ima neko iskustvo, uglavnom kao komunalni radnici ili trgovci/prodavci, u osnovnim ili jednostavnim zanimanjima, kao i pomoćno osoblje, tehničari i činovnici. RE populacija, ako uopšte ima radnog iskustva, onda je ono uglavnom u osnovnim ili jednostavnim poslovima (preko 80% ispitanika). S druge strane, RE populacija u Podgorici koja je nezaposlena (čak 9 od 10 lica) tvrdi da nema prethodnog radnog iskustva, što dodatno smanjuje njihove izgleda za dobijanje posla. Nezaposleni ispitanici koji nisu pripadnici RE populacije, i u Podgorici i u Baru, posjeduju prethodno radno iskustvo (71,2%, odnosno 77,3%). Kod lica koja nisu pripadnici RE populacije prethodno iskustvo uglavnom se vezuje za pozicije u uslužnom sektoru i trgovini, kao stručno osoblje, tehnička i službena lica, dok je RE populacija obavljala samo osnovne ili jednostavne poslove (Tabela 17).

Grafikon 22: Da li ste ikada radili ili bili radno angažovani? (%)

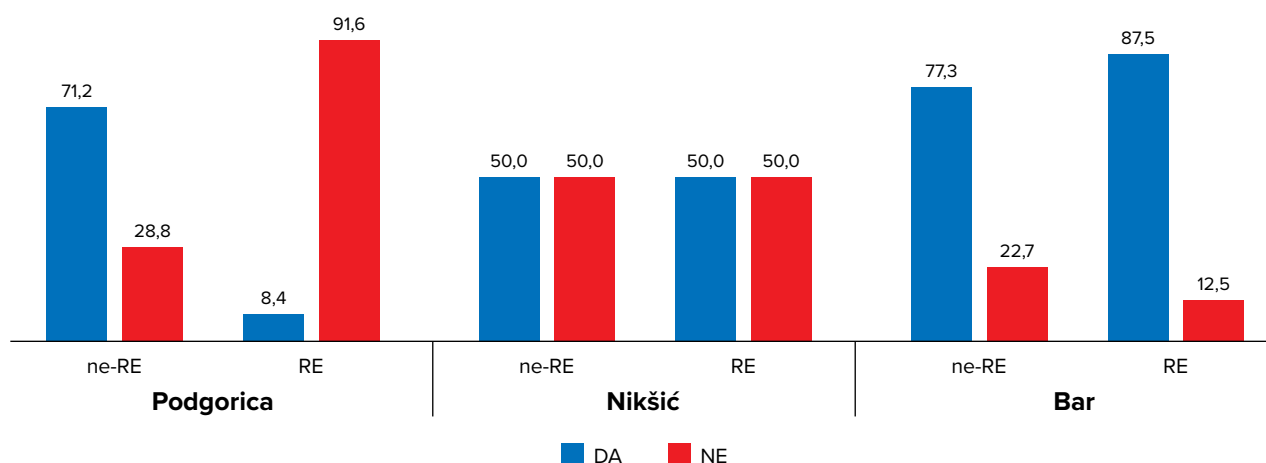
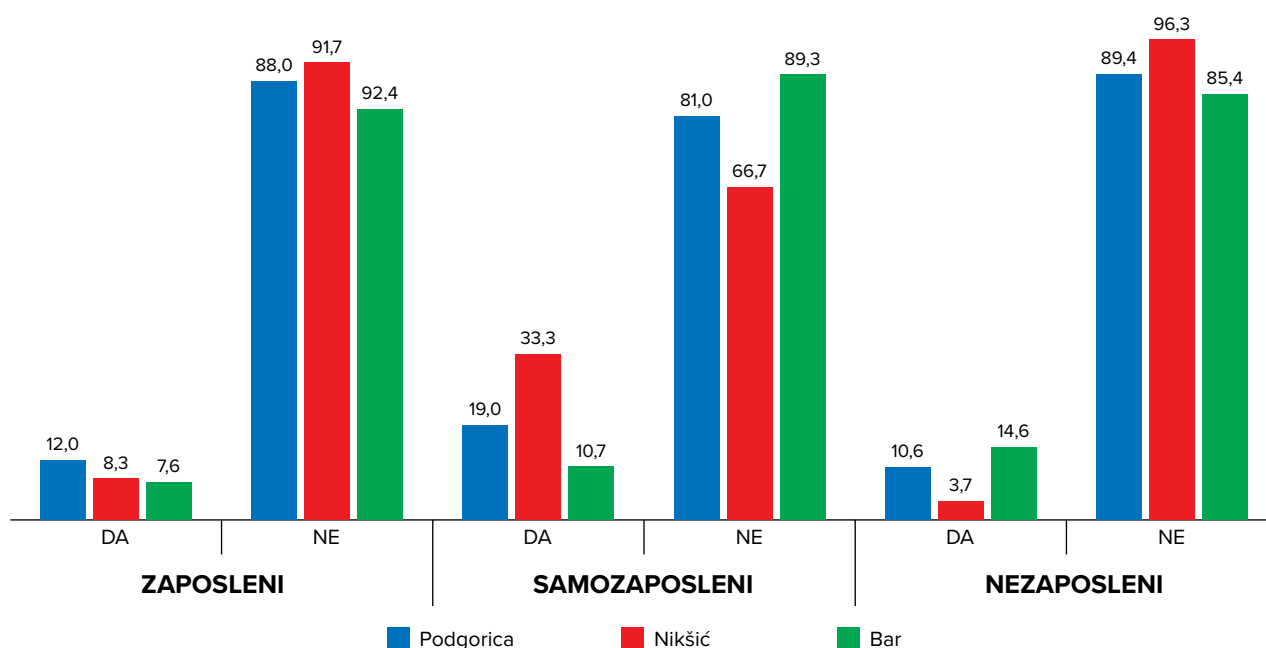

Tabela 17: Kakvu vrstu posla ste obavljali? (%)

	Podgorica			Nikšić			Bar			Ukupno
	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	
Stručno osoblje, tehnička i službena lica	9,6	17,6	0,0	12,4	17,2	0,0	21,8	26,1	0,0	13,6
Uslužni radnici i trgovci	20,6	37,8	0,0	19,9	27,6	0,0	39,6	44,5	14,3	25,7
Radnici u poljoprivredi	0,0	0,0	0,0	2,4	3,4	0,0	1,4	1,7	0,0	0,9
Zanatlije	12,8	9,5	16,7	19,9	27,6	0,0	7,0	8,4	0,0	12,7
Osnovni ili jednostavni poslovi	57,0	35,2	83,3	45,4	24,1	100,0	30,1	19,3	85,7	47,0
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Želja da se započne posao, kao način da se poboljša lični životni standard, ili da se dobije zaposlenje – prisutna je u određenoj mjeri kod raseljenog stanovništva, naročito među samozaposlenima. Naime, 12,0% onih koji su trenutno zaposleni, 19,0% samozaposlenih i 10,6% nezaposlenih u Podgorici planiraju da započnu privatni posao u bliskoj budućnosti. Isto važi i za 33,3% samozaposlenih u Nikšiću i 14,6% nezaposlenih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Baru. Međutim, ovo i dalje ne znači da oni posjeduju neophodne vještine. Najveći ograničavajući faktor za započinjanje sopstvenog biznisa jeste nedostatak sredstava ili mogućnosti finansiranja u okviru uslova koji su propisani postojećim programima podrške.

Grafikon 23: Planirate li da započnete privatni biznis u bliskoj budućnosti? (%)

Prema istraživanju, razvoj biznisa najviše bi se zasnivao na uslužnim i zanatskim djelatnostima, trgovini, ugostiteljstvu i ostalim sektorima koji uglavnom podrazumijevaju pružanje usluga. Dalje u tekstu dat je pregled poslovnih ideja koje ispitanici navode, s brojem navođenja datim u zagradi.

Potencijalne ideje za biznis koje su naveli ispitanici: klimatizacija i vodoinstalaterske usluge (3), autoelektričarske i električarske usluge (2), auto-lakirerstvo, usluge pranja automobila / popravka automobila / prodavnica rezervnih djelova (5), keramičarske usluge (1), proizvodnja i ugradnja PVC vrata i prozora (1), stolarska radionica (1), vodoinstalaterske usluge (1), građevinski radovi (2), frizerske i kozmetičarske usluge (10), nezavisni taksi vozači (3), trgovina (11), restorani (6), prodavnica kolača i poslastica (1), proizvodnja sladoleda (1), konsultantske usluge (1), računovodstvene usluge (2), građevinska firma (1), geodetska firma (1), konsultanti za nekretnine (1), privatna laboratorija (1), farma krava — proizvodnja mlijeka (1), proizvodnja hrane (1), malo živinarsko gazdinstvo (1), malo gazdinstvo za uzgoj ovaca (1), ručno pletena odjeća i mašinski pletena odjeća (3), proizvodnja nakita (1), privatni terapeut (1), sakupljanje sekundarnih sirovina (1), rukotvorine (1) i obrazovanje djece (1).

3.8 SOCIJALNA ZAŠTITA

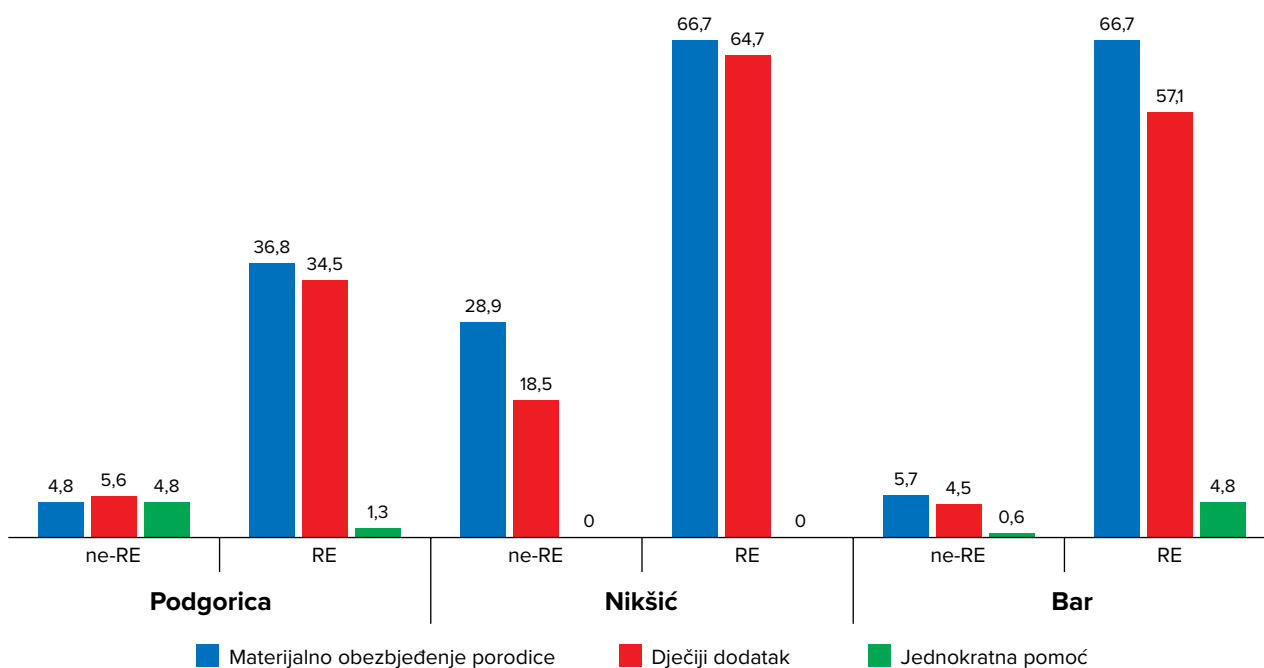
Uprkos činjenici da je Vlada Crne Gore donijela *Uredbu o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica* 2010. godine, kojom se bivšim raseljenim i interno raseljenim licima u Crnoj Gori omogućava pristup socijalnoj i dječjoj zaštiti pod istim uslovima kao i crnogorskim građanima, a imajući na umu i loš životni standard ovog dijela stanovništva, pokrivenost socijalnom zaštitom i dalje je veoma mala. Na pitanje zašto se nisu prijavili za materijalno obezbjeđenje porodice (MOP), 6 od 10 ispitanika navelo je da je bilo teško dobiti traženu dokumentaciju, a 1 od 10 je rekao da nisu imali dovoljno informacija o procesu prijavljivanja.

U okviru analize proučavana je pokrivenost socijalnom zaštitom kroz: materijalno obezbjeđenje porodice, dječji dodatak i jednokratnu pomoć. Na Grafikonu 24 prikazana je zastupljenost

socijalne zaštite u okviru svake ciljne populacije. Može se primijetiti da je pokrivenost socijalnom zaštitom najviše prisutna među RE populacijom u Nikšiću i Baru, a najmanje je prisutna među osobama koje nisu pripadnici RE populacije u Podgorici i Baru.

Grafikon 24: Pokrivenost socijalnom zaštitom (%)

Na pitanje zašto se nisu prijavili za materijalno obezbjeđenje porodice, 57,8% ispitanika navelo je da je bilo teško doći do dokumentacije; 12,2% izjavilo je da nisu imali informacije o procesu prijavljivanja, dok je 10% navelo da u svakom slučaju ne bi ništa postigli; 3,3% ispitanika tvrdi da su već dobro zbrinuti, dok je 2,2% reklo da ih loše ponašanje socijalnih radnika odvraća od prijavljivanja. Među onih 14,4% koji su naveli „druge razloge”, većina krivi nedostatak dokumentacije, međutim, neki od njih i dalje ne vjeruju sistemu tvrdeći da „niko neće dati podršku strancu”.

3.9 PRIHODI DOMAĆINSTVA

Do sada je analiza pokazala da je raseljenička populacija ugrožena zbog niske stope aktivnosti, kao i zbog slabe zaposlenosti i zaposlenosti u onim sektorima u kojima su inače zastupljene najniže prosječne zarade u zemlji. Ovo se potvrđuje analizom prihoda domaćinstava i dodatno ističe ugroženost RE populacije.

U Tabeli 18 prikazana su tri najčešće pominjana izvora prihoda u ciljnoj populaciji, po opštinama. Nezavisno od lokacije, sakupljanje otpadnih materijala predstavlja primarni izvor prihoda za RE populaciju. Drugi najčešće navođeni izvor prihoda je sezonski radni angažman nekih članova domaćinstva, osim kod RE populacije u Nikšiću, kod koje se bilježi veća zastupljenost socijalnih davanja kao izvora primanja. Kada su u pitanju ispitanici koji nisu pripadnici RE populacije u Podgorici i Baru, zaposlenje makar jednog člana porodice predstavlja glavni izvor prihoda, dok je u Nikšiću dominantni izvor prihoda penzija jednog člana porodice. Interesantno je to što se u Podgorici u jednom od 15 domaćinstava, koja nisu pripadnici RE populacije, kao izvor prihoda takođe pominje pomoć rođaka i prijatelja.

Tabela 18: Tri najčešće pominjana izvora prihoda

		Izvor prihoda 1	Izvor prihoda 2	Izvor prihoda 3
Podgorica	Ne-RE	Neko u domaćinstvu je zaposlen sve vrijeme, 78,4%	Neko u domaćinstvu dobija penziju, 40%	Pomoć od rođaka i prijatelja, 6,4%
	RE	Sakupljanje i prodaja otpadnih materijala (papir, metal, itd.), 91,9%	Članovi porodice angažovani su kao sezonski radnici, 35,1%	Socijalna pomoć i dječji dodatak, 14,7%
Nikšić	Ne-RE	Neko u domaćinstvu dobija penziju, 36,2%	Članovi porodice angažovani su kao sezonski radnici, 33,3%	Neko u domaćinstvu je zaposlen sve vrijeme, 27,5%
	RE	Sakupljanje i prodaja otpadnih materijala (papir, metal, itd.), 33,3%	Članovi porodice angažovani su kao sezonski radnici, 33,3%	Socijalna pomoć i dječji dodatak, 30,5%
Bar	Ne-RE	Neko u domaćinstvu je zaposlen sve vrijeme, 60,5%	Članovi porodice angažovani su kao sezonski radnici, 35,2%	Neko u domaćinstvu dobija penziju, 33,5%
	RE	Sakupljanje i prodaja otpadnih materijala (papir, metal, itd.), 66%	Socijalna pomoć i dječji dodatak, 57,1%	Neko u domaćinstvu je zaposlen sve vrijeme, 23,8%

Tradicionalnim anketama domaćinstava prikupljaju se informacije o prihodima i rashodima domaćinstava na osnovu dnevnika koje su domaćinstva obavezna detaljno voditi. Jednokratno sakupljanje podataka nije sasvim pouzdano, jer ispitanici imaju običaj da pretjeruju, najčešće

tako što potcjenjuju svoje prihode, a precjenjuju rashode. Imajući ovo u vidu, samoprocjena siromaštva domaćinstva može biti jednako nepouzdana. Međutim, traženjem ličnih procjena finansijske situacije jednog domaćinstva, prikupljaju se informacije o opštim trendovima, a oni obično odgovaraju objektivnom siromaštvu.

Samoprocjena siromaštva

Subjektivni pokazatelji siromaštva, prikazani u Tabeli 19, još jednom potvrđuju ugroženost RE raseljene populacije, u kojoj 6 od 10 u Podgorici (60%) i 9 od 10 u Nikšiću i Baru (90%) tvrde da nisu imali dovoljno novca za hranu tokom mjeseca koji je prethodio istraživanju. Ovo je prouzrokovalo situaciju u kojoj domaćinstva nisu imala tri obroka dnevno (u 9 od 10 slučajeva u Nikšiću i Baru). Situacija je nešto bolja među ispitanicima koji nisu pripadnici RE populacije, uz izuzetak Nikšića, gdje se stiče utisak da su ispitanici najugroženiji. Brojke su čak i gore kada se od ispitanika traži da naprave projekciju svoje finansijske situacije – više od 70% ispitanika koji nisu pripadnici RE populacije u Podgorici, 65% u Nikšiću i 60% u Baru ocjenjuje svoju trenutnu finansijsku situaciju kao „lošu” ili „veoma lošu”. Ukupno, 8 od 10 domaćinstava koja ne pripadaju RE populaciji u Nikšiću vjeruje da je dugoročno gledano obezbjeđivanje hrane za njihovo domaćinstvo glavni problem ili makar samo problem. Prilikom pregleda ovih podataka, može se zaključiti da su subjektivni pogledi na budućnost među ovim domaćinstvima prilično negativni.

Tabela 19: Subjektivni pokazatelji siromaštva (%)

	Podgorica			Nikšić			Bar			Ukupno
	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	
Broj domaćinstava u uzorku	202	126	76	100	83	17	200	179	21	502
Da li ste imali dovoljno novca da platite hranu prošlog mjeseca?										
Da	52,0	64,3	37,3	33,2	43,8	5,9	61,9	72,1	9,5	50,8
Ne	48,0	35,7	62,7	66,8	56,3	94,1	37,7	27,4	90,5	49,2
Da li ste imali tri obroka dnevno?										
Da	54,8	67,5	39,5	37,2	49,4	5,9	60,6	71,5	4,8	52,6
Ne	45,2	32,5	60,5	62,8	50,6	94,1	39,4	28,5	95,2	47,4
Tokom prošlog mjeseca, da li ste konzumirali meso (svježe ili konzervirano):										
Da, dovoljno	44,2	46,0	42,1	31,4	41,3	5,9	40,5	47,5	4,8	40,4
Da, ali nedovoljno	54,0	50,8	57,9	57,6	55,0	64,7	53,7	47,5	85,7	54,7
Ne	1,8	3,2	0	11,0	3,8	29,4	5,8	0,6	9,5	4,9
Tokom prošlog mjeseca, da li ste konzumirali voće i povrće (svježe ili konzervirano):										
Da, dovoljno	46,0	49,2	42,1	30,6	28,8	35,3	44,7	52,5	4,8	42,3
Da, ali nedovoljno	52,7	48,4	57,9	63,1	62,5	64,7	50,9	44,1	85,7	54,4
Ne	1,3	2,4	0	6,3	8,8	0	4,4	3,4	9,5	3,3
Dugoročno gledano, da li smatrate da je obezbjeđivanje dovoljnih količina hrane za vaše domaćinstvo:										
Glavni problem	33,9	16	55,3	52,9	39,2	88,2	22,8	12,4	76,2	34,9
Problem	46,2	49,6	42,1	34,4	43,0	11,8	45,5	49,7	23,8	43,4
Nije uopšte problem	19,9	34,4	2,6	12,7	17,7	0	31,7	37,9	0	21,7
Kako vidite svoju trenutnu finansijsku situaciju?										
Veoma loša	36,3	23,8	51,3	42,4	26,9	82,4	23,5	14,2	71,4	34,0
Loša	41,2	49,2	31,6	31,0	38,5	11,8	42,9	46,6	23,8	39,5
Dobra	22,1	26,2	17,1	24,8	32,1	5,9	32,3	38,6	0	25,5
Veoma dobra	0,4	0,8	0	1,8	2,5	0	1,3	0,6	4,8	1,0

Ipak, struktura izdataka ne razlikuje se mnogo od strukture izdataka rezidentnog stanovništva u Crnoj Gori, osim u pogledu udjela „hrane i pića”. Naime, rezidentno stanovništvo koristi jednu trećinu svojih ukupnih mjesečnih izdataka na zadovoljenje potreba za hranom i pićem, dok ovaj procenat ide od 42% kod ispitanika koji nisu pripadnici RE populacije u Podgorici i u Nikšiću, do gotovo 50% ispitanika RE populacije u Nikšiću i Baru (Tabela 20). Uopšteno gledano, što je viši udio izdataka za hranu u ukupnim mjesečnim izdacima, to je niži životni standard posmatrane populacije.

Tabela 20: Struktura izdataka (u %)

	Podgorica			Nikšić			Bar			Uk. uzo- rak	Crna Gora ¹⁰
	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE	Ukupno	Ne-RE	RE		Rezidentno stanovništvo
Hrana i piće	44,4	42,2	47,1	45,1	43,8	48,5	48,2	48,2	48,2	45,6	34,2
Alkoholna pića i duvanski proizvodi	3,7	3,5	4,0	3,2	4,4	0,2	4,8	3,9	9,6	3,9	3,7
Odjeća i obuća	8,0	5,4	11,2	6,5	7,3	4,6	4,4	4,4	4,3	6,7	8,4
Stanovanje, voda i struja	18,0	18,1	17,8	18,8	15,7	26,7	19,4	20,5	13,6	18,5	14,7
Namještaj, stanovanje i održavanje	5,9	9,7	1,3	1,8	2,3	0,6	5,2	5,2	5,5	4,8	3,7
Zdravstvo	2,1	3,1	0,8	2,6	2,8	2,1	2,4	2,6	1,6	2,3	4,2
Prevoz	3,9	3,9	3,8	5,7	5,9	5,3	3,7	4,2	1,2	4,2	10,5
Komunikacije	6,7	6,1	7,5	4,0	4,6	2,4	5,2	4,8	7,1	5,7	5,8
Rekreacija i kultura	4,3	3,8	4,8	4,6	5,3	2,9	1,1	1,0	1,9	3,5	3,7
Obrazovanje	2,0	2,8	1,1	3,7	3,8	3,3	3,0	2,4	6,2	2,7	2,6
Restorani i hoteli	0,2	0,4	0,0	0,5	0,7	0,0	0,4	0,5	0,0	0,3	3,2
Ostale robe i usluge	0,8	1,0	0,6	3,4	3,5	3,5	2,1	2,3	1,0	1,7	5,3

Slika se umnogome mijenja kada se analiziraju izvori ukupnih raspoloživih sredstava (Tabela 21). Naime, više od 75% mjesečnih prihoda rezidentnog stanovništva dolazi od zarada, plata i penzija, dok je ovaj procenat niži kod ispitanika koji nisu pripadnici RE populacije (55%–60%), a značajno niži kod RE populacije (od 3,1% u Podgorici do 25,5% u Nikšiću). RE populacija izdvaja se s udjelom socijalne pomoći kao izvora prihoda, dok se RE domaćinstva u Baru značajno oslanjaju na mala preduzeća/samozaposlenje. U Podgorici, rezultati analize pokazuju da RE populacija prijavljuje prihode samo od redovnog zaposlenja i socijalnih primanja, dok uglavnom ne prijavljuje prihod od sakupljanja otpadnog materijala, jer taj izvor prihoda smatraju neodrživim. Uz to, obje populacije u Nikšiću prijavljuju i značajan udio novčanih doznaka, a naročito domaćinstva koja ne pripadaju RE populaciji (26%).

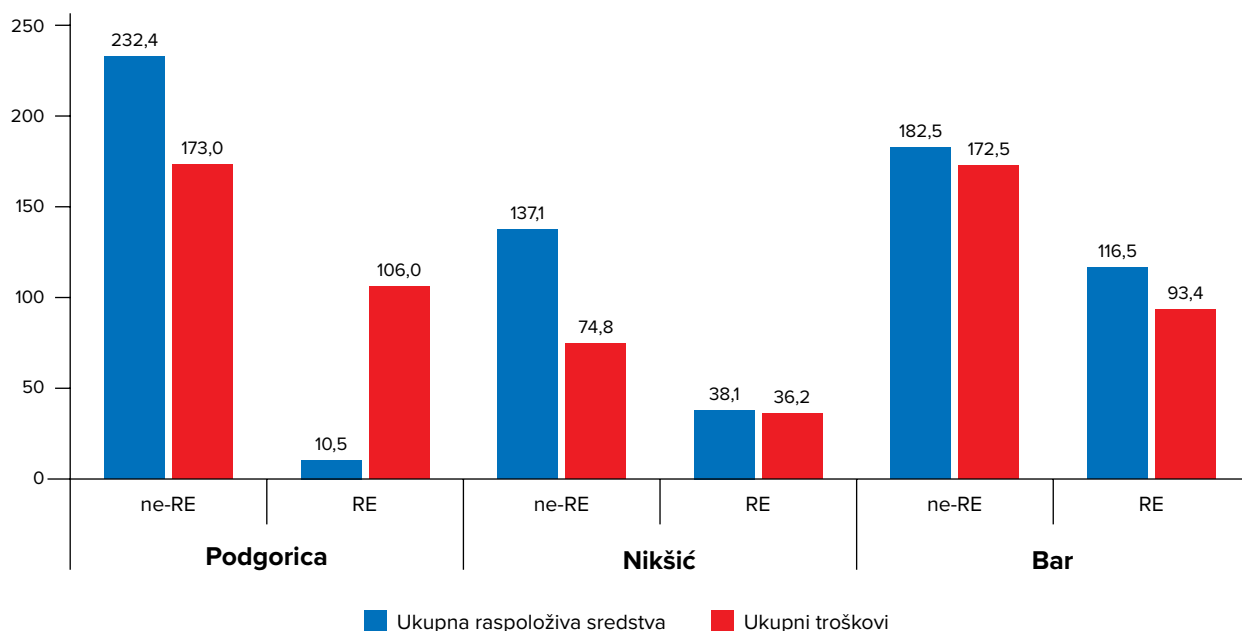
¹⁰ Izvor: MONSTAT, podaci za decembar 2015. godine

Tabela 21: Ukupna raspoloživa sredstva

	Podgorica		Nikšić		Bar		Crna Gora ¹¹
	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Ne-RE	RE	Rezidentna populacija
Zarade i plate	48,8%	3,1%	30,6%	25,5%	45,2%	7,4%	58,8%
Prihod od penzijskog osiguranja	8,5%	-	22,4%	-	15,6%	0,7%	28,1%
Prihod od socijalnog osiguranja	3,5%	96,9%	7,2%	59,2%	2,8%	19,3%	1,5%
Prihod od poljoprivrede	3,0%	-	0,8%	-	0,6%	0,0%	3,0%
Prihod od malih preduzeća	35,1%	-	8,9%	-	34,8%	65,8%	3,0%
Nenovčane naknade	-	-	4,2%	4,6%	-	-	0,0%
Prihod od imovine	-	-	-	-	-	-	1,5%
Pokloni i dobici	-	-	-	-	-	-	2,5%
Ostala dostupna primanja	-	-	-	-	-	-	1,5%
Novčane doznake	1,1%	0,0%	25,9%	10,6%	1,0%	6,8%	

Iako nije u potpunosti uporediv, Grafikon 25 predstavlja raspoloživa sredstva i izdatke po članu domaćinstva, na mjesečnom nivou, za svaku posmatranu populaciju, prema onome što su sami izjavili.

Grafikon 25: Uporedna analiza ukupnih raspoloživih sredstava i ukupnih izdataka po stanovniku (u EUR)¹²

¹¹ Izvor: MONSTAT, podaci za decembar 2015. godine

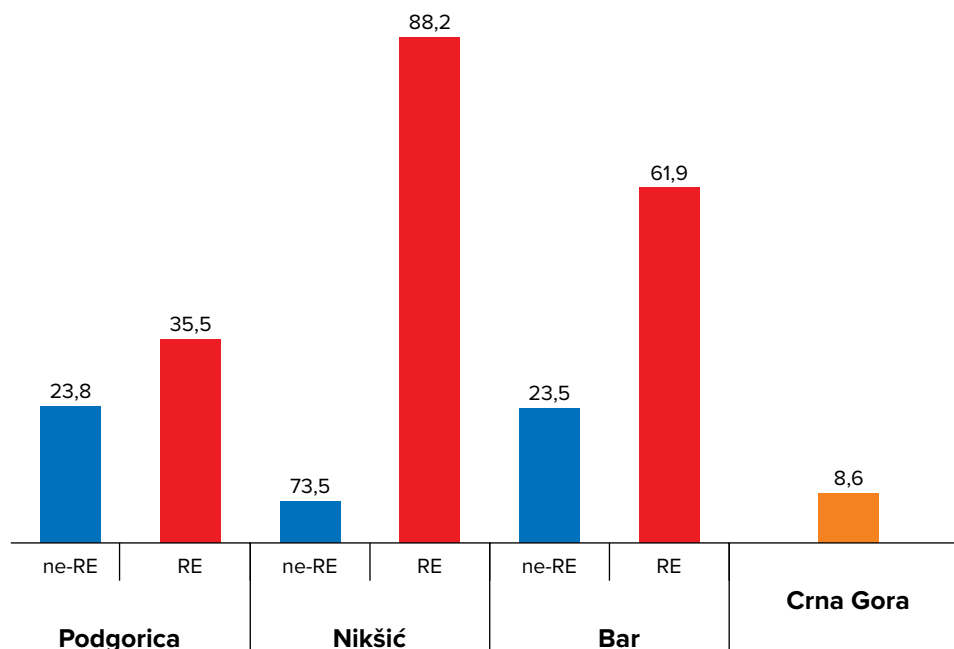
¹² Podaci koji se tiču domicilnog crnogorskog stanovništva odnose se na prosječne izdatke domaćinstava po stanovniku i raspoloživa sredstva u 2015. godini

Objektivna procjena siromaštva

Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT) pripremao je statističke podatke o siromaštvu na osnovu ankete domaćinstava, koristeći izdatke kao objektivnije mjerilo životnog standarda u odnosu na prihode. Najsvježiji podaci su iz 2013. godine, kada je apsolutna linija siromaštva iznosila 186,5 EUR mjesečno po ekvivalentnoj jedinici mjere. Prema ovim podacima, 8,6% stanovništva Crne Gore bilo je ispod definisane apsolutne linije siromaštva¹³.

Ako primijenimo istu metodologiju, računajući mjesečne izdatke na ekvivalentnoj jedinici mjere¹⁴, možemo predstaviti stope siromaštva među ciljnom populacijom. Ukupna stopa siromaštva među raseljenim licima koja nisu pripadnici RE populacije je 34,3%, dok se jedan od dva predstavnika RE populacije (48,2% ukupno) smatra siromašnim. Analizirajući po opštinama, vidimo da je najveće siromaštvo zabilježeno u Nikšiću, bez obzira na etničku pripadnost, nakon čega slijedi RE populacija u Baru (Grafikon 26).

Grafikon 26: Stope siromaštva među raseljenom populacijom po opštinama (u %)

¹³ Više informacija: http://www.monstat.org/userfiles/file/analiza%20siromastva/2013/ANALIZA%20SIROMASTVA%20U%20CRNOJ%20GORI%20U%202013_godini.pdf.

¹⁴ S ciljem mogućnosti korišćenja podataka o apsolutnoj liniji siromaštva, izračunatim od strane MONTSTAT-a za potrebe računanja objektivnog siromaštva, navedeni mjesečni izdaci korigovani su za razliku u veličini domaćinstva korišćenjem izmijenjene OECD skale (Ekvivalentna mjerna jedinica = 0,5 + 0,5x broj odraslih + 0,3x broj djece). Prema ovoj metodologiji, osobe starosti do 14 godina smatraju se djecom, dok se osobe starije od 14 godina smatraju odraslima.

4. ANALIZA TRŽIŠTA RADA CRNE GORE

Tokom proteklih 10 godina ekonomski razvoj Crne Gore karakterisale su značajne promjene, koje su uglavnom bile izazvane spoljašnjim faktorima. Poslije perioda rasta s visokim nivoom stranih direktnih investicija u periodu 2007–2008. godine, 2009. godine uslijedio je pad prouzrokovan globalnom ekonomskom krizom. Postalo je jasno da je ekonomski rast vođen spoljašnjim faktorima bio neodrživ, kao i da više pažnje treba posvetiti unutrašnjim razvojnim faktorima, uključujući: efikasno korišćenje prirodnih resursa, modernizaciju proizvodnih metoda i stvaranje novih proizvoda. Period 2010–2012. godine karakterisao je naizmjenični rast i pad bruto domaćeg proizvoda. Tokom 2013. godine ekonomija je počela da se oporavlja, a stalni rast dostigla je u periodu 2013–2015. godine. Rast BDP-a u protekle tri godine bio je rezultat rasta vrijednosti proizvodnje u gotovo svim najvažnijim sektorima, prvenstveno u turizmu, poljoprivredi, industrijskoj proizvodnji, građevinarstvu i transportu.

Navedena ekonomska dešavanja imala su uticaj na tržište rada. U proteklih pet godina došlo je do stalnog povećanja u broju zaposlenih. Međutim, problem je struktura zaposlenosti po sektorima i visok udio zaposlenih u neproizvodnim aktivnostima, kao što su javna uprava, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita i administrativne aktivnosti. Analiza zaposlenosti po sektorima pokazuje sličan obrazac kao i u drugim ekonomijama u tranziciji, gdje zaposlenost u sektoru usluga raste na uštrb zaposlenosti u sektoru industrije. U kontekstu ekonomskih aktivnosti, najveći broj zaposlenih je u sektoru maloprodaje (20,8%), smještaja i hrane (8,2%) i proizvodnje (6,4%). Povećanje zaposlenosti u sektoru usluga prvenstveno je bilo izazvano razvojem turizma i rastom zaposlenosti u trgovini, nekretninama i finansijskom posredovanju.

Mjere politike tržišta rada nisu proizvele željene rezultate, što je potvrđeno osnovnim parametrima, kao što su: stopa nezaposlenosti, broj nezaposlenih lica, te promjene u strukturi nezaposlenosti. Ukupna nezaposlenost stanovništva, prema podacima Zavoda za zapošljavanje, 2015. godine iznosila je 17,2%, što predstavlja najveću stopu nezaposlenosti u proteklih pet godina. Visoki nivoi nezaposlenosti praćeni su strukturnim problemima na tržištu rada, kao što su dugoročna nezaposlenost, veliki broj nezaposlenih lica koja se smatraju teže zapošljivima, velika nezaposlenost mladih, veći broj nezaposlenih lica sa završenim fakultetom, sezonsko zapošljavanje i veliko učešće strane radne snage. S obzirom na stepen obrazovanja, nezaposlena lica iz grupa sa VI, VII i VIII stepenom obrazovanja bilježe najniže učešće u nezaposlenosti, dok lica sa III, IV i V stepenom imaju najveći udio¹⁵.

¹⁵ Stepeni kvalifikacija/obrazovanja: Podstepen I-1 – bez obrazovanja; Podstepen I-2 – završeno osnovno obrazovanje; Stepen II – niže stručno obrazovanje; Stepen III – trogodišnje stručno obrazovanje; Podstepen IV-1 – četvorogodišnje opšte i stručno obrazovanje; Podstepen IV-2 – majstor i stepen V obrazovanja; Stepen V – više stručno obrazovanje; Stepen VI – visoko obrazovanje – 180 ECTS kredita*; Podstepen VII-1 – visoko obrazovanje (240, 180+60, 300, 360 ECTS); Podstepen VII-2 – visoko obrazovanje (180+120, 240+60 ECTS); Stepen VIII – kvalifikacija visokog obrazovanja (300+180 ECTS).

*ECTS = Evropski sistem prenosa i akumulacije kredita.

Tabela 22: Trendovi tržišta rada — zaposlenost i nezaposlenost

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Zaposlena lica (godišnji prosjek)*	161.742	163.082	166.531	171.474	173.595	175.617
Nezaposlena lica (godišnji prosjek)**	31.864	30.869	30.182	32.190	33.284	34.587
Stopa nezaposlenosti (%)**	12,1	11,6	13,5	14,9	14,9	17,2
Nezaposlena lica u hiljadama u Anketi o radnoj snazi *	51,3	48,1	49,4	48,9	47,5	47,2
Stopa nezaposlenosti u Anketi o radnoj snazi (%)*	19,7	19,7	19,7	19,5	18,0	17,6

Izvor: *MONSTAT Anketa o radnoj snazi, **Zavod za zapošljavanje Crne Gore¹⁶

Prema Izvještaju UNDP-a o razvoju po mjeri čovjeka za 2015. godinu, koji se fokusira na neformalni rad u Crnoj Gori, gotovo jedna petina (22,3%) ukupnog broja zaposlenih bila je neformalno zaposlena, dok je jedna šestina ispitanika (17,5%) bila formalno zaposlena, ali je plaćala samo dio poreza i doprinosa. U kontekstu neformalne zaposlenosti u Crnoj Gori, gotovo 70% lica su neprijavljena samozaposlena lica, što ukazuje na razvoj malog preduzetništva u neformalnom sektoru.

Takođe, istraživanje je pokazalo da stopa neformalne zaposlenosti jeste najviša u grupi zaposlenih lica koja nisu završila osnovnu školu ili su završila samo osnovnu školu. Sektori koji su najviše pod uticajem neformalne zaposlenosti su sektor usluga, trgovine, poljoprivrede, turizma, proizvodnje i građevinarstva. Istraživanje je pokazalo da se četvrtina lica koja su sposobna za rad, a primaju socijalnu pomoć, nalazi u kategoriji neregistrovanih zaposlenih lica, koristeći tako povoljnosti neformalnog rada i socijalne zaštite. U izvještaju se navode najvažniji izazovi i prepreke za formalizovanje zaposlenosti – visoko fiskalno i parafiskalno opterećenje i zakonodavstvo.

Relativno visoka zaposlenost stranaca značajno ograničava mogućnost zapošljavanja lokalne radne snage. Tokom 2015. godine izdato je 6.811 radnih dozvola za zapošljavanje stranaca, što je 6.250 (ili 27,1%) dozvola manje nego 2014. godine. Iako je zaposlenost stranaca značajno smanjena 2015. godine, ipak je bila 21,6% viša nego zaposlenost lokalne radne snage. Posmatrano po sektorima, većina dozvola izdata je u sektoru građevinarstva (2.822 ili 34,8% broja dozvola klasifikovanih po djelatnosti), nakon čega slijedi sektor veleprodaje i maloprodaje, popravka motornih vozila i motocikala (1.015 ili 12,5%), te turizma i ugostiteljstva (979 ili 12,1%).

Nezaposlenost je naročito prisutna među ugroženim grupama. Šire gledano, to su slabije obrazovani ljudi, koji nemaju kompetencije za određene vrste poslova, lica s invaliditetom, Romi, Egipćani, izbjeglice i interno raseljena lica, dugoročno nezaposleni, nezaposleni u slabije razvijenim područjima, itd. Udio ovih grupa u ukupnoj nezaposlenosti vremenom raste. Istovremeno, oni su u lošoj finansijskoj situaciji duže vrijeme i male su im mogućnosti da pronađu posao zbog toga što nemaju vještina. Takođe, oni najvjerovatnije zavise od sistema socijalne zaštite u zemlji.

16 Razlike u smislu stope nezaposlenosti i broja zaposlenih, kako je predstavljeno u navedenoj tabeli, nastale su zbog korišćenja različitih metodologija. Na primjer, Anketa o radnoj snazi, koju sprovodi MONSTAT, uključuje čak i ona lica koja nemaju pismeni ugovor o zapošljavanju s poslodavcem.

Od 2012. godine, tržište rada u Crnoj Gori bilježi negativne trendove u smislu povećanja broja nezaposlenih, smanjene tražnje za radnom snagom i manje zaposlenosti¹⁷.

Cjelokupna radna snaga 2015. godine (77.697) bila je 10,7% ili za 7.535 veća nego 2014. godine. Kada je riječ o strukturi ukupne ponude 2015. godine, učešće pojedinaca mlađih od 25 godina bilo je 22,5%, starijih od 50 godina 19,3%, a udio lica bez radnog iskustva bio je 33,7%.

Nivo tražnje 2015. godine bio je 12.370 ili 25,8% niži nego 2012. godine. Što se tiče strukture, najveći udio tražnje poticao je iz ugostiteljstva i turizma, te iz trgovine i građevinarstva, što je zajedno činilo 46,2% ukupne tražnje. Tokom 2015. godine, udio sektora ugostiteljstva porastao je na 20%, a građevinarstva na 13,1%, dok je industrija (uključujući rudarstvo i kamenolome, proizvodnju, snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacijom) pala na 4,2%¹⁸. Što se tiče strukture kvalifikacija u tražnji, 2015. godine udio radne snage bez vještina ili s polovičnim vještinama u ukupnoj tražnji porastao je na 47,1%, tražnja za srednjom stručnom spremom pala je na 35,1%, dok je tražnja za radnom snagom s visokim obrazovanjem porasla na 17,8% ukupne tražnje.

Tokom 2015. godine zaposlenost je pala za 7.695 ili za 34,5% realizovane zaposlenosti 2012. godine. U prošlosti je došlo do značajnih promjena u strukturi zaposlenosti. Udio kvalifikovanih i polu-kvalifikovanih radnika u ukupnoj zaposlenosti pao je sa 32%, koliko je bio 2012. godine, na 25,3% tokom 2015. godine, dok je udio lica sa srednjom stručnom spremom pao na 47,5% od ukupne zaposlenosti 2015. godine. U istom periodu, udio visoko obrazovanih u ukupnoj zaposlenosti porastao je sa 24,0%, koliko je bio 2012. godine, na 27,2% tokom 2015. godine.

Tabela 23: Ponuda, tražnja i trendovi u zaposlenosti, 2010–2015.

Godina	Ponuda (S)	Nova nezaposlena lica bez iskustva	Potražnja (D)	Zaposlenost (E)	Komparativni podaci					
					Tražnja: Ponuda		Zaposlenost: Ponuda		Zaposlenost: Tražnja	
					Nominal D > S - D < S +	Indeks	Nominal E > P - E < P +	Indeks	Nominal E > D - E < D +	Indeks
2010.	67,787	10,144	39,308	19,616	28,479	58,0	48,171	28,9	19,692	49,9
2011.	70,569	11,953	45,264	22,859	25,305	64,1	47,710	32,4	22,405	50,5
2012.	67,901	13,408	47,951	21,704	19,950	70,6	46,197	32,0	26,247	45,3
2013.	69,026	13,173	37,908	15,339	31,118	54,9	53,687	22,2	22,569	40,5
2014.	70,162	12,856	43,252	14,835	26,910	61,6	55,327	21,1	28,417	34,3
2015.	77,697	16,543	35,581	14,009	42,116	45,8	63,688	18,0	21,572	39,4

Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG)

¹⁷ Analiza ponude i tražnje za radnom snagom bazira se na zvaničnim podacima Zavoda za zapošljavanje, koja uzimaju u obzir sljedeće: (i) radna snaga se odnosi na broj nezaposlenih lica registrovanih kod Zavoda za zapošljavanje i raspoloživih na tržištu rada tokom određenog perioda; drugim riječima, to je broj nezaposlenih lica koja su registrovana početkom godine plus broj lica koja se registruju kod Zavoda za zapošljavanje kao novi tražioci posla tokom godine. Ta lica predstavljaju dodatnu ponudu radne snage i tako doprinose ukupnoj ponudi tokom godine; (ii) tražnja za radnom snagom odnosi se na broj upražnjenih radnih mjesta koje su poslodavci raspisali tokom date godine; (iii) zaposlenost se odnosi na broj prihvaćenih prijava za upražnjena radna mjesta, tj. zaposlenost koju generišu te prijave.

¹⁸ Analiza ponude, tražnje i zaposlenosti na tržištu rada u Crnoj Gori 2015. godine, ZZCG, 2016. p 11. <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2016/05/UPISNA-POLITIKA-2016.pdf>

Pokazatelji promjene u odnosima ponude, tražnje i zaposlenosti ukazuju na negativna kretanja u posljednjih pet godina:

- Tokom 2015. godine, tražnja je bila 2,2 puta manja od ponude, dok je 2012. godine bila 1,4 puta manja.
- Zaposlenost u poređenju s tražnjom tokom, 2015. godine, iznosila je 39,6%, dok je 2012. godine bila 45,3%.
- Zaposlenost je 2015. godine bila 5,5 puta manja nego zvanična ponuda, dok je 2012. godine bila tri puta manja.

Najveća učestalost u smislu ponude, tražnje i zaposlenosti prisutna je kod osoba sa srednjom i višom stručnom spremom.

Ukupna ponuda radne snage sa srednjom stručnom spremom¹⁹ tokom 2015. godine činila je 51,8% (40.250) ukupne ponude radne snage, tražnja je činila 35,1% (12.490) ukupne tražnje za radnom snagom, dok je ukupna zaposlenost lica sa srednjom stručnom spremom bila 47,5% (6.661) od ukupne zaposlenosti 2015. godine. Tražnja je 2015. godine bila 3,2 puta manja od ponude, a zaposlenost je bila šest puta manja od zvanične ponude (Tabela 24).

S druge strane, ukupna ponuda radne snage s visokom stručnom spremom 2015. godine činila je 26,4% (20.546), tražnja je činila 17,8% (6.138), a ukupna zaposlenost činila je 27,2% (3.804) odgovarajućih kategorija ukupne radne snage, uključujući sve nivoe obrazovanja. Odnos između ponude, tražnje i zapošljavanja pokazuje da je ponuda bila 3,3 puta veća nego tražnja, a da je zaposlenost bila 39,8% manja nego tražnja i 5,4 puta manja nego ponuda (Tabela 24). U gotovo svim zanimanjima u navedenim grupama ponuda je značajno prevazilazila tražnju, osim u određenim zanimanjima, koja su slabo zastupljena nominalno gledano.

Tabela 24: Ponuda, tražnja i zaposlenost po stepenu obrazovanja, 2015. godine

Stepen obrazovanja	Ponuda (S)	Nova nezaposlena lica bez iskustva	Tražnja (D)	Zaposlenost (E)	Komparativni podaci					
					Tražnja: Ponuda		Tražnja: Ponuda		Tražnja: Ponuda	
					Nominal D > S - D < S +	Indeks	Nominal E > P - E < P +	Indeks	Nominal E > D - E < D +	Indeks
I	14,746	5,552	12,957	2,243	1,789	87,9	12,503	15,2	10,714	17,3
II	2,155	209	3,816	1,301	-1,661	177,1	854	60,4	2,515	34,1
III	15,238	2,107	5,740	2,236	9,498	37,7	13,002	14,7	3,504	39,0
IV	24,485	5,135	6,624	4,367	17,861	27,1	20,118	17,8	2,257	65,9
V	527	35	126	58	401	23,9	469	11,0	68	46,0
VI-1	1,563	97	751	322	812	48	1,241	20,6	429	42,9
VI-2	19	4	1	8	18	5,3	11	42,1	-7	800
VII-1	18,371	3,278	5,329	3,329	13,042	29	15,042	18,1	2,000	62,5
VII-2	578	66	177	139	401	30,6	439	24,0	38	78,5
VIII	15	2	60	6	-45	400	9	40,0	54	10
Total	77,697	16,485	35,581	14,009	42,116	45,8	63,688	18,0	21,572	39,4

Izvor: ZZZCG

¹⁹ Kako je objašnjeno u napomeni 15, kategorija srednje stručne sprema uključuje nivoe od II do V, a visoka stručna sprema nivoe od VI do VIII.

Dalje migracije rezidentnog stanovništva iz nerazvijenih područja (sjever Crne Gore) u centralne i južne djelove zemlje, ponuda strane radne snage (lica iz susjednih zemalja, naročito tokom turističke sezone) i sve veći broj svršenih visokoškolaca koji su spremni da obavljaju poslove koje obično obavljaju lica sa srednjoškolskim obrazovanjem, biće značajni ograničavajući faktori za zaposlenost niže kvalifikovanih bivših raseljenih i interno raseljenih lica u bliskoj budućnosti. Lica s preduzetničkim duhom i interesovanjem da pokrenu sopstveni biznis sigurno će imati koristi od ukupnog poboljšanja poslovnog okruženja u Crnoj Gori. Takođe, poslovi koji nisu privlačni rezidentnom stanovništvu (npr. komunalne usluge) takođe će ostati na raspolaganju. Svi drugi će se suočiti s izuzetno konkurentnim uslovima na tržištu rada, gdje ponuda premašuje postojeću tražnju, što ostavlja malo prostora za poboljšanje uslova rada zbog velike mogućnosti da poslodavci mijenjaju radnu snagu.

Sezonski poslovi, kao i javni radovi, mogu se smatrati djelimičnim rješenjem za pitanje nezaposlenosti. Međutim, nijedno od toga ne vidi se kao dugoročni izlaz, koji bi mogao obezbijediti bolji standard života.

5. INSTITUCIJE I RASPOLOŽIVI PROGRAMI PODRŠKE POVEĆANJU ZAPOŠLJIVOSTI BIVŠIH RASELJENIH I INTERNO RASELJENIH LICA U CRNOJ GORI

Tokom proteklih godina realizovano je nekoliko programa za podršku ekonomskoj aktivnosti raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori. Međutim, nema evaluacije ili procjene efekata takvih programa, a nalazi koji se baziraju na razgovorima s relevantnim zainteresovanim stranama potvrdili su da su rezultati tih aktivnosti bili ograničeni. Obično su se u okviru takvih programa pružale obuke i odgovarajuća oprema za uspješne učesnike kako bi im se pomoglo da počnu sa svojim biznisom. Na primjer, organizovane su obuke za bravare, limare, tapetare, vodoinstalatere i frizere. Po završetku obuke, učesnici su dobijali alat i opremu potrebnu da počnu samostalno da rade (npr. vrijednost opreme za frizere i krojače bila je oko 700 eura). Danas su rijetki primjeri lica iz ove grupe koja su nastavila da rade i koja uspješno

pružaju svoje usluge na tržištu. Neki od njih su veoma stručni, ali imaju poteškoća u pristupu potencijalnim klijentima. Neki od njih fokusirali su se samo na kraj u kome žive, a tu nije bilo dovoljno klijenata za uspješno vođenje biznisa. Većina je, međutim, prodala opremu koju su dobili. U samom početku, na takvim obukama nisu se davali sertifikati tako da se lica koja su uspješno završila obuke nisu mogla registrovati u Zavodu za zapošljavanje s tom kvalifikacijom. Sada je drugačije. Na svim obukama dobijaju se sertifikati. Kada završe obuku, polaznici dobijaju sertifikat kojim se potvrđuje njihova kvalifikacija. Međutim, dešava se i da je zapošljivost ograničena diskriminacijom, naročito kod RE populacije.

Kako je potvrđeno u obavljenim razgovorima, tokom godina i na osnovu ranijih iskustava, napravljena su određena poboljšanja u programima s ciljem da se ekonomski osnaže raseljena lica u Crnoj Gori. Ipak, jasno je da se samo obezbjeđivanjem obuke ili samo obezbjeđivanjem opreme ne čini dovoljno za njihovu održivu ekonomsku samostalnost. U nekim slučajevima čak i lica koja su stekla vještine i dobila potrebnu opremu možda nemaju prodajne i/ili marketinške kompetencije da učine svoje poslovanje održivim. Takođe, nedostatak pogodnog okruženja za razvoj socijalnog preduzetništva²⁰ u Crnoj Gori ograničava ukupni uspjeh, jer usluge/proizvodi koje ova lica proizvode/prodaju često ne mogu da izdrže poresko opterećenje. Uz već pomenuto, stoji i činjenica da su mnoga bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori koja imaju vještine i dalje aktivna samo u sivoj ekonomiji.

Strategija za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, s posebnim osvrtom na oblast Konik (2011) prepoznala je problem kod podrške zapošljavanju ciljane populacije. Kako je konstatovao Zavod za zapošljavanje Crne Gore, najznačajnije prepreke punoj uključenosti raseljenih/interno raseljenih lica na tržište rada nakon sticanja statusa stranca bile su:

- nedovoljna informisanost o njihovim pravima koja potiču od nezaposlenosti;
- nedostatak znanja i vještina potrebnih za tržište rada;

Nedostatak sredstava namijenjenih za finansiranje programa aktivne politike zapošljavanja koji bi uključili ova lica na tržište rada (stručno osposobljavanje, stručne prekvalifikacije, dokvalifikacije, specijalizacije, posebna znanja i vještine, itd.).

Zbog toga su akcionim planovima²¹ uvedene sljedeće mjere, da bi se kontinuirano:

- podizala svijest raseljenih i interno raseljenih lica o pravima koja potiču iz statusa nezaposlenog lica, s posebnim fokusom na RE populaciju;
- podizala svijest poslodavaca o pravima na rad i zapošljavanje raseljenih i interno raseljenih lica, te lica sa statutom stranca sa stalnim boravkom;
- poboljšavala znanja i vještine raseljenih i interno raseljenih lica kroz aktivnosti Zavoda za zapošljavanje, s ciljem da zadovolje tražnju za radnom snagom (s posebnim osvrtom na RE populaciju).

Anketa poslodavaca koju je izvršio ZZZCG²² pokazala je da u odnosu na RE populaciju²³ u Crnoj Gori, generalno gledano, postoje ukorijenjene predrasude da su oni nedovoljno

20 Socijalno preduzetništvo podrazumijeva inovativan i održiv pristup tržištu u rješavanju problema, naročito ugroženih socijalnih grupa ili u rješavanju opštih socijalnih problema. Preduzetnički aspekt ovog koncepta vidi se u trajnoj prodaji roba i usluga na tržištu i primjeni inovativnih praksi u rješavanju socijalnih i drugih problema. S druge strane, socijalni aspekt ovog pristupa pretpostavlja da je sticanje tržišnih prihoda u funkciji rješavanja socijalnih i drugih problema, a ne u funkciji distribuiranja profita.

21 Akcioni planovi za 2014. i 2015. godinu, u okviru cilja „Inkluzija raseljenih i interno raseljenih lica u tržište rada”.

22 Izvor: Anketa o zaposlenosti 2016/2017, ZZZ CG, str. 61

23 Uz lica s invaliditetom, kada je riječ o mogućnostima zapošljavanja, RE populacija prepoznata je kao marginalizovana grupa.

motivisani za rad i zapošljavanje, da su nedovoljno pouzdani u obavljanju poslova, da im nedostaje radna i tehnološka disciplina i da su nedovoljno obrazovani i obučeni da obavljaju date poslove. Prema podacima iz istraživanja, od ukupnih radnih mjesta koja su obezbijedili poslodavci s kojima je obavljen razgovor (5.101) tokom 2016. godine, samo se 0,43% (22) odnosi na pripadnike RE populacije. RE populacija je uglavnom bila uključena u dostavljanje hrane i trgovinu, obavljajući poslove za koje je potreban nizak stepen obrazovanja (I – II), a to su poslovi pomoćnih radnika i higijeničara. Nadalje, 29,2% poslodavaca prijavljuje da bi razmotrili povećanje zapošljavanja RE populacije ukoliko bi dobili određene povoljnosti ili subvencije, dok 39,7% ne bi razmotrilo zapošljavanje RE populacije uprkos ponuđenim povoljnostima/subvencijama.

Što se tiče bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori koja nisu pripadnici RE populacije, kako potvrđuju ispitanici, na tržištu rada nije bilo problema vezanih za diskriminaciju. Međutim, zapošljivost je mala zbog ukupne ekonomske situacije u zemlji i ponude radne snage koja prevazilazi tražnju za njihovim zanimanjima. Mogućnost da se dobiju određeni alati i oprema kako bi se vodilo vlastito poslovanje (uglavnom kao samozaposlena lica na samom početku, a ne kao lica koja zapošljavaju druge) mogla bi da bude dobra opcija za ovu ciljnu grupu.

Rubrika 1: Dodatni problemi kod zapošljavanja bivših RE raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori

Nije samo slučaj da rezidentno stanovništvo možda oklijeva da angažuje kvalifikovanog majstora iz RE populacije, „diskriminacija” postoji i na strani RE populacije. Često oni potcjenjuju svoje sposobnosti i razmišljaju: „*Ma ko bi mene angažovao, ja sam Rom?*”. U ovom trenutku takav se problem prevazilazi ličnom preporukom nekoga ko je već imao iskustvo s konkretnim majstorom koji je pripadnik RE populacije, na primjer. Međutim, ovo se bazira na neformalnim kontaktima i odnosima, a ne na organizovanoj usluzi posredovanja.

Ima primjera ekonomskog osnaživanja RE žena, koji su dali ograničene i neodržive rezultate, pošto ne postoji pravni okvir za *socijalno preduzetništvo* u Crnoj Gori. Potrebni su dodatni napor da se podigne svijest kako RE žena tako i drugih u zajednici da RE žene mogu ekonomski doprinijeti domaćinstvu i da mogu obavljati poslove van svojih domova.

Štaviše, životne navike često mogu da ograniče zapošljivost RE populacije. Na primjer, postoji nacionalni program koji pruža mogućnosti rezidentnim svršanim studentima da rade devet mjeseci kod poslodavca koji im odgovara i da budu plaćeni tokom tog perioda (50% od prosječne zarade u državi, što je otprilike 250 eura mjesečno u ovom trenutku). Time se stvara mogućnost da svršeni studenti steknu određeno radno iskustvo, a poslodavci obuče (besplatno, jer se mjesečna naknada plaća iz državnog budžeta) potencijalnog zaposlenog. Slični program osmišljen je za RE populaciju u Podgorici, iako na kraći vremenski period — šest mjeseci. Pošto nije bilo dovoljno zainteresovanih, realizator programa HELP Montenegro podigao je mjesečnu zaradu na 350 eura. Iz ovog primjera mogu se naučiti dvije stvari. Prva je da je potrebno vrijeme da se kod RE populacije izgradi navika da osam sati dnevno provode na radnom mjestu. A druga je da RE populacija nije sasvim upoznata s konceptom da radi danima i da bude plaćena na kraju mjeseca. Kako je rekao jedan od ispitanika, veći dio RE populacije živi po principu — „*Danas jedem što danas zaradim.*”

Slijedi pregled programa podrške koji bi mogli doprinijeti poboljšanju zapošljivosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, te pregled institucija čiji je mandat u skladu sa stvaranjem mogućnosti za zapošljavanje ne samo za ciljnu populaciju već generalno gledano za sve nezaposlene.

5.1 PROGRAMI ZA PODSTICANJE SAMOZAPOŠLJAVANJA I PREDUZETNIŠTVA KOJE REALIZUJE ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE CRNE GORE

Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZCG) zadužen je, između ostalog, za organizovanje pripreme za zapošljavanje, koja se odvija naročito kroz učešće u razvijanju i realizaciji programa obrazovanja/osposobljavanja, za svrhe povezivanja tražnje i ponude na tržištu rada. Uz to, ZZZCG učestvuje u izradi specijalnih programa za suzbijanje rasta nezaposlenosti ili za smanjivanje registrovane ili potencijalne nezaposlenosti, dok se bavi i sprečavanjem dugotrajne nezaposlenosti.

ZZZCG realizuje takozvani Inovirani program kontinuiranog stimulisanja zapošljavanja i preduzetništva, kako bi pružio podršku razvoju malih porodičnih biznisa i pomogao nezaposlenima da realizuju svoje poslovne ideje. Program predviđa kreditna sredstva pod povoljnim uslovima (u poređenju s tržišnim) za započinjanje samostalnog poslovanja. Ovaj program namijenjen je nezaposlenim licima, malim preduzećima i preduzetnicima.

Prije početka procedure prijave za kreditna sredstva, nezaposlena lica moraju proći kroz seminar koji organizuje ZZZCG s ciljem da steknu osnovna znanja o preduzetništvu. Po završetku seminara, lica koja su pohađala seminar i za koja se smatra da imaju predispozicije za uspješno vođenje posla upućuju se savjetnicima, koji im pomažu u pripremi formulara za prijavu za kreditna sredstva. Cjelokupna procedura prijave prilično je jednostavna, a iziskuje i pripremu pojednostavljenog biznis plana.

Uz nezaposlene, ovaj program je otvoren za sva pravna lica sa statusom malog preduzeća ili preduzetnika koja su registrovana po Zakonu o privrednim društvima. Zainteresovana pravna lica moraju da predaju biznis plan, dokaz o registraciji i plaćenim poreskim obavezama, te druga dokumenta koja su propisana u Javnom pozivu.

Nezaposlena lica i preduzetnici moraju da obezbijede sljedeće garancije:

- Za kredite do 5 000 EUR – dva kreditno sposobna lica – žiranta²⁴, čija zarada nije manja od minimalne zarade u državi;
- Za kredite iznad 5 000 EUR – dva kreditno sposobna žiranta čija zarada nije manja od minimalne zarade u državi i fiducijarno pravo prenosa davaocu kredita svojine čija je vrijednost barem dvostruko veća od iznosa odobrenog kredita.

Pravna lica sa statusom malog preduzeća moraju dati sljedeće garancije:

- Fiducijarno pravo prenosa davaocu kredita svojine čija je vrijednost najmanje dvostruko veća od iznosa odobrenog kredita;
- Mjenična ovlašćenja (izdaje poslovna banka).

²⁴ Svaka finansijska institucija definiše svoje kriterijume za žirante. Generalno gledano, da bi neko lice bilo žirant, potrebno je, prije svega, da ispuni kriterijume koji se odnose na kreditnu sposobnost ili da ima redovne prihode iznad određenog minimuma. Redovni prihod često znači ugovor o radu na neodređeno vrijeme.

Kreditna sposobnost određuje se oduzimanjem postojeće zaduženosti i iznosa minimalnog slobodnog prihoda iz redovne mjesečne zarade potencijalnog žiranta. Ta razlika treba da pokrije mjesečni anuitet kredita o kome se odlučuje. Ukoliko to nije slučaj, traže se dodatne garancije. U nekim slučajevima, starost potencijalnih žiranata takođe se unaprijed definiše, na primjer, žirant može da bude do 75 godina starosti u vrijeme dospijanja posljednjeg anuiteta kredita.

Osnovni uslovi kredita su sljedeći:

- Iznos odobrenog kredita po novozaposlenom radniku je do 5 000 EUR;
- Maksimalan iznos kredita je 15 000 EUR;
- Grejs period je do godinu dana;
- Rok otplate je:
 - tri godine za nezaposlena lica, u šestomjesečnim anuitetima (3 + 1)
 - dvije godine za mala preduzeća i preduzetnike (2 + 1);
- Kamatna stopa
 - 3% za projekte čiji su nosioci žene;
 - 3% za projekte koji se realizuju u opštinama: Pljevlja, Žabljak, Bijelo Polje, Mojkovac, Berane, Andrijevića, Rožaje, Plav, Nikšić, Šavnik, Plužine, Kolašin i Cetinje;
 - 4% za projekte koji se realizuju u opštinama: Podgorica, Danilovgrad, Herceg Novi, Kotor, Tivat, Bar, Budva i Ulcinj.

Između 2011. i 2016. godine ukupno je odobreno 327 kredita u iznosu od oko 2 miliona eura. Ova vrsta podrške omogućila je da se zaposli 399 lica. Najveći broj kredita odobren je nezaposlenim licima da se samozaposle, dok su krediti malim i srednjim preduzećima i preduzetnicima zastupljeni u manjoj mjeri.

Tabela 25: Krediti za samozapošljavanje i preduzetništvo koje je Zavod za zapošljavanje odobrio u periodu 2011–2016.

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
I. Nezaposleni						
Broj kredita	43	62	51	35	37	20
Broj novootvorenih radnih mjesta	48	64	56	35	42	22
Iznos (EUR)	239,500	320,000	280,000	175,000	120,000	110,000
II Preduzetnici						
Broj kredita	2	2	4	1	0	2
Broj novootvorenih radnih mjesta	2	2	5	1	0	2
Iznos (EUR)	10,000	10,000	25,000	5,000	0	10,000
III Pravna lica						
Broj kredita	12	20	17	8	3	8
Broj novootvorenih radnih mjesta	21	35	26	16	6	16
Iznos (EUR)	105,000	175,000	130,000	80,000	30,000	80,000
UKUPNO						
Broj kredita	57	84	72	44	40	30
Broj novootvorenih radnih mjesta	71	101	87	52	48	40
Iznos (EUR)	354,500	505,000	435,000	260,000	240,000	200,000

Izvor: Godišnji izvještaji ZZZCG 2011–2016.

Od 2012. godine broj odobrenih kredita je u padu zbog ograničenog budžeta ZZZCG, što se prepoznaje i kao jedno od ograničenja za povećanje zaposlenosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori. Najveća podrška odobrena je u sektorima poljoprivrede i ribarstva, ličnih usluga i zanata, kao i trgovine.

Tabela 26: Krediti koje je odobrio Zavod za zapošljavanje po sektorima djelatnosti u periodu 2011–2016.

	Broj kredita	Broj zaposlenih	Iznos (EUR)
Industrija	18	35	175,000
Poljoprivreda i ribarstvo	133	138	689,500
Šumarstvo	1	1	5,000
Građevinarstvo	9	13	65,000
Prevoz i skladištenje	12	17	85,000
Maloprodaja	52	58	250,040
Turizam i ugostiteljstvo	24	35	175,000
Lične usluge i zanati	50	59	295,000
Finansijske, tehničke i profesionalne usluge	14	18	90,000
Obrazovanje, nauka, umjetnost i usluge informisanja	5	8	40,000
Zdravstvena i socijalna zaštita	9	17	85,000
UKUPNO	327	399	1,994,500

Izvor: Godišnji izvještaji ZZZCG 2011–2016.

5.2 PROGRAM PODRŠKE RAZVOJU PREDUZETNIŠTVA KOJI REALIZUJE INVESTICIONO-RAZVOJNI FOND CRNE GORE

Investiciono-razvojni fond (IRF) Crne Gore, u saradnji s Direkcijom za razvoj malih i srednjih preduzeća i Zavodom za zapošljavanje Crne Gore, pruža nefinansijsku i finansijsku podršku za poboljšanje uslova za razvoj preduzetništva u zemlji.

Ovaj program namijenjen je raznim grupama: mladima, ženama i studentima koji mogu da započnu svoje poslovanje prije nego što završe školovanje, visokoškolcima i ljudima sa srednjom stručnom spremom.

Kreditni su namijenjeni za investicije u osnovni i radni kapital bez ograničenja. IRF može da finansira do 70% ukupne investicije.

Direkcija za mala i srednja preduzeća i ZZZCG pripremili su i realizuju obuku za svaku od svojih ciljnih grupa. Tokom perioda obuke, svaki zainteresovani kandidat dobija podršku za pripremu biznis plana i prikupljanje ostale dokumentacije potrebne za prijavu.

Kandidati moraju imati garanciju da će otplatiti kredit. Taj se instrument može obezbijediti u vidu obveznica, hipoteke (procijenjena vrijednost imovine mora biti barem jednaka iznosu traženog kredita), garancija iz banke, itd.

Kao alternativu, IRF prihvata administrativnu zabranu na platu najmanje jednog žiranta (u zavisnosti od iznosa kredita i žiranta) i to:

- Za iznos do 5.000 EUR – 1 žirant;
- Za iznos od 5.000 EUR do 10.000 EUR – 2 žiranta;
- Za iznos veći od 10.000 EUR – hipoteke (procijenjena vrijednost imovine mora biti barem jednaka iznosu traženog kredita).

Osnovni uslovi kredita su:

- Maksimalni iznos – 50.000 EUR;
- Kamatna stopa – 2,5% godišnje s proporcionalnim sistemom obračuna;
- Rok otplate – do 12 godina (uključujući grejs period);
- Grejs period – do četiri godine;
- Za projekte koji se implementiraju u opštinama na sjeveru Crne Gore i u nerazvijenim opštinama (Cetinje, Nikšić i Ulcinj) kamatna stopa je 2% godišnje.

Uprkos ovim prednostima, resursi Investiciono-razvojnog fonda (IRF) dostupni su isključivo crnogorskim državljanima. S druge strane, pravna lica koja se prijavljuju moraju biti registrovana u Crnoj Gori. Drugim riječima, sredstva su na raspolaganju bivšim raseljenim i interno raseljenim licima, pod uslovom da najprije registruju privredno društvo u Crnoj Gori, bez obzira na njihovo državljanstvo. Najnovije promjene u propisima koje se odnose na rad IRF-a dovele su do toga da će se osnovati garantni fond kako bi se pomoglo prevazilaženje problema pružanja neophodnih kolaterala prilikom prijavljivanja za komercijalne kredite.

5.3 KREDITI MIKROKREDITNIH INSTITUCIJA

U Crnoj Gori postoji sedam mikrokreditnih finansijskih institucija koje nude kredite preduzetnicima²⁵. Ti krediti namijenjeni su za lica koja se bave privatnim biznisom ili imaju dobro osmišljenu ideju da započnu privatni biznis u oblasti trgovine, usluga, proizvodnje, poljoprivrede, stočarstva, ribarstva, trgovine, turizma ili ugostiteljstva.

Svrha kredita može biti:

- Nabavka robe, sirovina;
- Kupovina/popravka mehanizacije, opreme, prevoz i isporuka vozila/plovila;
- Izgradnja/renoviranje poslovnih zgrada;
- Za sve druge investicije u osnovni ili radni kapital potreban za širenje i razvoj biznisa.

Za dobijanje ovakvih kredita procedure su jednostavnije, ali je i rok otplate kraći, a kamatna stopa mnogo veća nego kod poslovnih banaka ili drugih programa. Opšti uslovi variraju u zavisnosti od toga kojoj se mikrokreditnoj instituciji obraćate.

²⁵ To su: Alter Modus Ltd, Klikloan Ltd, Monte Credit Ltd, Montenegro Investments Credit Ltd, Ozmont Ltd, and Kredit+ Ltd, svi sa sjedištem u Podgorici, te novoregistrovani Credit-Invest Ltd u Beranama. Alter Modus, Monte Credit i Montenegro Investments Credit imaju filijale u Nikšiću i Baru.

Navodimo jedan primjer. Osnovni kreditni uslovi su:

- Od 500 EUR do 5.000 EUR u prvom ciklusu;
- Do 10.000 EUR za kredite u ponovljenim ciklusima;
- Rok otplate 5–36 mjeseci;
- Grejs period do 6 mjeseci;
- Kamatne stope između 1,49% i 1,89% mjesečno (obračunava se na preostali dug, takozvana opadajuća kamata);
- Jednokratna naknada za kreditnu prijavu između 1% i 2%;
- Garancije se definišu pojedinačno.

Jedna od mikrokreditnih institucija u Crnoj Gori je Alter Modus. Tokom prvih godina poslovanja, Alter Modus bavio se implementacijom velikog broja programa s ciljem da se poboljša položaj ugroženih i marginalizovanih grupa u Crnoj Gori. Na ovaj način osmišljeni su bespovratni zajmovi za najugroženije među izbjeglicama i raseljenima, kao i za lica s invaliditetom. Potvrđeno je da stranci sa stalnim boravkom mogu da se prijave za zajam kod Alter Modusa i agencije Monte Credit.

5.4 PROGRAMI ZAPOŠLJAVANJA I MOGUĆNOSTI OBUKE S CILJEM POVEĆANJA ZAPOŠLJIVOSTI KOJE REALIZUJE ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE CRNE GORE

Javni radovi

Javni radovi su lokalni ili državni programi zapošljavanja. Najznačajniji cilj programa javnih radova jeste povećanje zaposlenosti nezaposlenih lica, a naročito teže zapošljivih lica, kao što su:

- Dugoročno nezaposlena lica;
- Lica s invaliditetom;
- Lica umanjениh radnih sposobnosti koja nemaju karakter invalidnosti;
- Pripadnici RE populacije;
- Korisnici novčane naknade i socijalnih davanja; i
- Druga nezaposlena lica kojima se omogućava radna i socijalna uključenost i ublažavanje posljedica dugoročne nezaposlenosti.

Javni radovi izvode se kroz programe koji su zasnovani na društveno korisnom i neprofitabilnom radu i koji na tržištu ne stvaraju nelojalnu konkurenciju. To su programi društvene brige o djeci i mladima, zaštite lica s invaliditetom, zaštite životne sredine, pomoći starijim licima, obrazovni, kulturni i drugi programi. Kroz takve programe nezaposlena lica dobijaju priliku da budu socijalno uključena, u određenoj mjeri se ublažavaju posljedice dugoročne nezaposlenosti, a nezaposlena lica stiču i znanja i vještine.

Javni radovi organizuju se u saradnji s ministarstvima, lokalnim upravama, javnim ustanovama, nevladinim organizacijama i drugim pravnim licima.

Sezonsko zapošljavanje

Jedna od mjera aktivne politike zapošljavanja jeste posredovanje pri sezonskom zapošljavanju, uglavnom usmjereno na ugostiteljstvo i turistički sektor, kao najatraktivnije sezone djelatnosti. Ovaj program obuhvata i posredovanje za obavljanje sezonskih poslova u poljoprivredi, trgovini, građevinarstvu, saobraćaju, itd. U skladu s uslovima i potrebama poslodavca, ZZZCG sprovodi postupak odabira, pripreme i povezivanja radnika s odgovarajućim poslodavcem.

Osposobljavanje nezaposlenih za rad

ZZZCG realizuje niz aktivnosti s ciljem da se nezaposlena lica obuče i opreme potrebnim znanjem i vještinama kako bi povećala svoju zapošljivost. Istraživanje je pokazalo da bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori nisu u velikoj mjeri zainteresovana za dodatne obuke, jer vjeruju da im to neće pomoći da pronađu zaposlenje. Motivacija za pohađanje obuka može se povećati ukoliko se poveća vjerovatnoća da bi uspješno završavanje obuke moglo obezbijediti posao (osposobljavanje za poznatog poslodavca).

Osposobljavanje za rad kod poznatih poslodavaca

Osposobljavanje za rad kod poznatih poslodavaca je program za nezaposlena lica kroz koji stižu potrebna znanja i vještine za zapošljavanje kod poslodavca koji organizuje obuku ili koji ima ugovor sa specijalizovanim akreditovanim pružaocem obuke.

Učesnici u programu mogu biti nezaposlena lica registrovana kod ZZZCG koja su zainteresovana za stručno osposobljavanje i koja rade za tog poslodavca — obično iz privatnog sektora. Najkraće obuke traju mjesec dana, a nakon realizovanja programa poslodavac potpisuje ugovor(e) o radu s učesnicima na najmanje tri mjeseca.

ZZZCG učestvuje u finansiranju troškova obuke, u zavisnosti od dužine ugovora o radu. Troškovi koji mogu da se finansiraju su troškovi plata instruktora i materijalni troškovi neophodni za realizaciju programa.

Osposobljavanje za samostalan rad

Osposobljavanje za samostalan rad program je za nezaposlena lica bez radnog iskustva koja su stekla određeni nivo obrazovanja. Ciljevi ovog programa su da se poveća zaposlenost i zapošljivost učesnika programa. Pružalac obuke je obično poslodavac, prvenstveno iz privatnog sektora, koji ima odgovarajuće tehničke, tehnološke, ljudske i finansijske uslove potrebne za realizaciju programa.

Obuke se organizuju u ciklusima od devet mjeseci za lica s univerzitetskom diplomom i od po šest mjeseci za lica koja imaju srednju stručnu spremu. ZZZCG učestvuje u finansiranju programa obuke tako što finansira neto zarade za učesnike u programu, kao i troškove mentorstva. Pružalac obuke finansira doprinose za obavezno socijalno osiguranje i pripadajuće poreze i prireze na zarade za učesnike programa i druge opravdane troškove realizacije programa.

Za lica s invaliditetom uključena u program, ZZZCG, iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje ovih lica, finansira ukupne opravdane troškove realizacije programa osposobljavanja za samostalni rad.

Obrazovanje i osposobljavanje odraslih

Ovaj program pruža priliku nezaposlenim licima da steknu stručne kvalifikacije, odnosno ključne vještine. Ciljevi programa su da se poveća zapošljivost nezaposlenih lica kroz sticanje znanja, vještina i kompetencija potrebnih za obavljanje određenog zanimanja.

Ciljna grupa programa su lica s vještinama za koja je na tržištu mnogo veća ponuda nego tražnja, lica bez zanimanja, dugoročno nezaposlena lica ili druga lica kojima su nove vještine neophodne kako bi im omogućile brže zapošljavanje. Izvođač programa obrazovanja i osposobljavanja je organizator obrazovanja, odnosno pravno lice ili fizičko lice koje ima licencu za rad u oblasti obrazovanja odraslih. ZZZCG finansira ukupne troškove realizacije programa obrazovanja i osposobljavanja odraslih.

AZMONT AKADEMIJA U BIJELOM POLJU

Jedan primjer osposobljavanja za rad je Azmont akademija u Bijelom Polju, koju je osnovao strani investitor Azmont Investments, u saradnji s Opštinom Bijelo Polje i Zavodom za zapošljavanje, s ciljem da se obuče građevinski radnici koji bi radili u turističkom kompleksu Portonovi u Kumboru. Uspješno završena obuka i dobijeni sertifikat predstavljaju preporuku za buduće investicije koje će se implementirati u Crnoj Gori, uključujući i investicije Azmonta u regionu. U ovom centru do sada je obučeno 500 lica. Nakon što je tri godine finansirao Akademiju, investitor je predao upravljanje ZZZCG i lokalnoj upravi.

Od 2011. do 2016. godine, mjerama aktivne politike zapošljavanja koje obuhvataju programe obrazovanja i osposobljavanja, javne radove i sezonsko zapošljavanje — bilo je obuhvaćeno 69.716 lica. Većina (81,8%) je bila uključena u sezonsko zapošljavanje.

Tabela 27: Broj lica uključenih u programe aktivne politike zapošljavanja

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Programi obrazovanja i osposobljavanja	1,143	819	600	1,730	1,638	775
Učešće u javnim radovima	1,038	543	1,013	879	1,383	1,096
Sezonsko zapošljavanje	8,492	9,537	10,244	8,944	10,430	9,412

Izvor: Godišnji izvještaji ZZZCG 2011–2016.

Što se tiče RE populacije, nema preciznih podataka o registrovanoj nezaposlenosti, pošto propisi o nezaposlenosti i registri zaposlenih nisu namijenjeni za evidentiranje podataka o etničkoj pripadnosti lica koja traže posao. Nezaposlena lica nisu obavezna da daju podatak o svojoj etničkoj pripadnosti.

Obezbjeđivanje kvalitetnijeg obrazovanja i osposobljavanja za RE populaciju bila je jedna od mjera aktivnog zapošljavanja, kao pokušaj da se podigne nivo zapošljivosti ove populacije. Cilj ove mjere jeste stvaranje potencijala za sticanje sopstvenog prihoda, što je početna tačka za smanjenje siromaštva i obezbjeđivanje punog učešća RE populacije u društvu.

Tabela 28: Broj pripadnika RE populacije uključenih u programe aktivne politike zapošljavanja

	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Javni radovi	27	-	26	29	18
Obrazovanje i osposobljavanje	8	-	20	11	4
Sezonski posao	53	-	31	22	62
Ukupno	88	-	77	62	84

Izvor: Godišnji izvještaji ZZZCG 2012–2016.

5.5 DRUGE INSTITUCIJE NADLEŽNE ZA PRUŽANJE PODRŠKE ZAPOŠLJIVOSTI BIVŠIH RASELJENIH I INTERNO RASELJENIH LICA U CRNOJ GORI

Uz postojeće programe i institucije koje ih realizuju, utvrđeno je i koji su to drugi subjekti koji bi mogli biti dobri partneri u osmišljavanju, organizovanju i realizaciji aktivnosti koje bi stvorile mogućnosti za zapošljavanje bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, kako je prikazano dalje u tekstu.

Institucije na nacionalnom nivou

Centar za stručno obrazovanje bavi se pitanjima u oblasti stručnog obrazovanja i osposobljavanja odraslih (konsultacije, istraživanja, stručne oblasti rada). Centar je osnovala Vlada Crne Gore 2014. godine. Njegovi konkretni poslovi su da se bavi istraživanjem i razvojem sistema obrazovanja odraslih, da radi na programima za obrazovanje odraslih, priprema najvažnija dokumenta u oblasti obrazovanja odraslih, promovise koncepte cjeloživotnog učenja itd. Centar za stručno obrazovanje takođe obezbjeđuje licence za agencije/fizička lica koja imaju dozvolu da pružaju obuke, na osnovu odobrenih programa obuke.

Zanatsko-preduzetnička komora Crne Gore javna je institucija, koja služi kao krovna organizacija za zastupanje stručnih, ekonomskih i socijalnih interesa malih i srednjih preduzeća i preduzetnika u Crnoj Gori. Ona uključuje 15 strukovnih udruženja i zalaže se za interese više od 130 profesija, kao što su: građevinari, zidari, električari, obrađivači metala, instalateri grijanja, elektrotehničari, auto-tehničari, tapetari, stolari, hotelijeri i ugostitelji, slastičari, pekari, mesari, fotografi, optometričari, zlatari i srebrnari, umjetničke zanatlije, krojači, frizeri, žene u biznisu, itd.

Ova institucija takođe organizuje odgovarajuće obuke i kurseve za sticanje znanja i vještina za određene zanatske djelatnosti. Komora je osmislila obuke za 38 različitih zanata, koje su pilotirane u saradnji sa Zanatskom komorom iz Koblenca (Njemačka). Mogu se organizovati praktične i teoretske obuke, te odgovarajući kurseve preduzetništva i radne pedagogije.

Ove obuke pružaju sve potrebne vještine licu koje odluči da osnuje i vodi svoj mali biznis. Obuke nisu akreditovala nacionalna institucije s obzirom na to da njihov cilj nije da generišu dodatna nezaposlena lica koja će se prijaviti Zavodu za zapošljavanje, već da se obučena lica koja će započeti svoj preduzetnički projekat.

Institucije na lokalnom nivou

Na lokalnom nivou, svaka opština oformila je svoju organizaciju koja treba da se bavi najrelevantnijim pitanjima s kojima se suočavaju njeni građani. Kako bi pružile podršku preduzetništvu i povećanju zapošljivosti svojih građana, opštine osmišljavaju različite programe podrške. Pošto se finansijska situacija posljednjih godina pogoršala, takve inicijative veoma su ograničene. Međutim, neke opštine, kao što su Podgorica i Bar, i dalje obezbjeđuju male grantove preduzetnicima. One pružaju određenu tehničku podršku u registrovanju preduzeća ili poslovnog prostora, ali i finansijsku podršku kroz besplatne usluge računovodstva i besplatne konsultantske usluge, pa čak i refundaciju troškova osnivanja preduzeća. Neke od ovih usluga nude se u saradnji s poslovnim udruženjima.

Glavni grad Podgorica

Glavni grad Podgorica reorganizovao je svoje sekretarijate ukidanjem Sekretarijata za preduzetništvo i Sekretarijata za socijalno staranje i osnivanjem novog sekretarijata pod nazivom **Sekretarijat za rad, mlade i socijalno staranje**. U okviru **Biroa za ekonomsku saradnju i podršku poslovnoj zajednici**, Glavni grad Podgorica oformio je biznis inkubator — Biznis centar — kojem se mogu prijaviti preduzeća koja postoje manje od 12 mjeseci (start-up), kao i preduzeća koja postoje od 12 do 24 mjeseca, za besplatni kancelarijski prostor s obezbijedenim besplatnim računovodstvenim uslugama tokom prvih 12 mjeseci boravka u Biznis centru. Od 2017. godine, Biro nudi nizu preduzeća i refundaciju troškova osnivanja do 100 eura. Kako je potvrdio relevantni predstavnik Biroa, crnogorsko državljanstvo nije obavezno da bi se lice prijavilo za bilo koju od pomenutih oblika podrške. Da bi ispunili uslove za podršku Biroa, zainteresovani preduzetnici/preduzeća prijavljuju se na javni poziv i predaju relevantne informacije, uključujući i biznis plan.

Opština Nikšić

U Opštini Nikšić, podrška za socijalnu zaštitu pruža se kroz Sekretarijat za kulturu, sport, mlade i socijalno staranje, a tu je i Sekretarijat za finansije, razvoj i preduzetništvo. Od 2015. godine, u saradnji s Programom za rodnu ravnopravnost UNDP-a i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, Opština Nikšić učestvuje u trogodišnjem projektu s ciljem da pomogne razvoj preduzetništva kod žena. Projekat obuhvata obuku opštinskih službenika da stvaraju poslovno okruženje povoljno za preduzetnike i da pružaju savjetodavnu podršku u vezi s lokalnim licencama/dozvolama. Paralelno s tim, 100 preduzetnica iz Nikšića obučavaju se za izradu biznis planova i za druge relevantne oblasti vezane za biznis (marketing, prodaja, strateško planiranje, itd.). U ovaj projekat uključen je i Glavni grad Podgorica s istim aktivnostima i istom ciljnom grupom. Ovaj trogodišnji projekat završava se do kraja 2018. godine.

Opština Bar

U Opštini Bar, nadležni sekretarijati su **Sekretarijat za ekonomiju i finansije** i **Sekretarijat za opšte administrativne i socijalne poslove**.

Poljoprivredne djelatnosti u Glavnom gradu i Opštini Bar

Ranije su i Podgorica i Bar obezbjeđivali male grantove za poljoprivredne proizvođače. Na osnovu Programa za mjere promovisanja poljoprivrede i ruralnog razvoja Glavnog grada, između 2003. i 2015. godine, Sekretarijat za preduzetništvo finansijski je podržao ukupno 300 poljoprivrednih proizvođača u ukupnom iznosu od otprilike 920.000 eura. Uslovi kredita bili su: kamatna stopa od 3% na godišnjem nivou s rokom otplate od tri godine u polugodišnjim anuitetima i grejs periodom od godinu dana. Poljoprivredni proizvođači s područja Podgorice

upotrijebili su ova sredstva za kupovinu plastenika, poljoprivredne mehanizacije, stoke, sistema za navodnjavanje, podizanje mini-plantaža, vinograda i voćnjaka, izgradnju vinskih podruma, objekata za uzgoj stoke. Ova je podrška kontinuirana — agro-budžet Glavnog grada je 2017. godine iznosio 225.000 eura. Agro-budžet Opštine Bar iznosio je otprilike 200.000 eura 2016. godine, a 600.000 eura 2015. godine.

Međunarodne organizacije i drugi subjekti

Nekoliko je međunarodnih organizacija koje imaju značajno iskustvo i znanje u radu s raseljenim i interno raseljenim licima u Crnoj Gori i koje mogu pomoći u povećanju zapošljivosti ciljne populacije.

UNHCR, agencija Ujedinjenih nacija za izbjeglice, radi s izbjeglicama i raseljenim licima iz bivše Jugoslavije od početka devedesetih, pružajući osnovnu pomoć najugroženijima kroz podršku u obezbjeđivanju smještaja, odjeće, zdravstvene zaštite, socijalne pomoći, podršku u obrazovanju, psiho-socijalno savjetovanje, upravljanje kampom, pomoć u vanrednim situacijama (u slučaju požara, poplava itd.), kao i kroz podršku Vladi u obezbjeđivanju trajnih rješenja, bilo kroz integraciju u lokalnu sredinu razvojem neophodnog pravnog i administrativnog okvira, ili obezbjeđivanjem povratka u zemlju porijekla. Nakon 2017. godine, UNHCR nastavlja da pruža individualnu pravnu pomoć licima raseljenim usljed sukoba u bivšoj Jugoslaviji, koja još uvijek nemaju riješeno pitanje statusa i da pomaže prekograničnu saradnju u istoj oblasti, uglavnom s Ministarstvom unutrašnjih poslova Kosova. Zajedničkom aktivnošću verifikacije, koju su u novembru 2017. godine realizovali Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja i UNHCR, utvrđeno je da ima otprilike 1.900 raseljenih lica (prema preliminarnim rezultatima) iz bivše Jugoslavije kojima je i dalje potrebna pravna podrška i podrška vezana za dokumentaciju i koja će biti ciljna grupa za intervencije UNHCR-a od 2018. godine. Rješavanje neriješenih pitanja pravnog statusa i dalje je ključni korak kako bi se obezbijedio puni pristup pravima i javnim uslugama za bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori, uključujući i pristup mjerama podrške za poboljšanje zapošljivosti i podrške u obezbjeđivanju sredstava za život ovih lica.

Crveni krst Crne Gore samostalna je i dobrovoljna humanitarna organizacija, koja radi na temelju osnovnih principa i misije Međunarodnog pokreta Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca. Crveni krst Crne Gore (u daljem tekstu Crveni krst) uživa posebni status u Crnoj Gori i obavlja poslove od javnog interesa. Jedna od tekućih aktivnosti koje realizuje Crveni krst i koje je do kraja 2017. godine finansirao UNHCR, jeste upravljanje Kampom na Koniku, koji će biti u potpunosti zatvoren i predat Glavnom gradu Podgorici tokom 2018. godine, a nakon preseljenja stanara u novoizgrađene stanove²⁶. Crveni krst nema dugog iskustva, a ni mandat, da bude uključen u programe podrške u obezbjeđivanju sredstava za život, iako je podržao neke od inicijativa u prethodnom periodu. Međutim, Crveni krst ima znanje i uživa povjerenje bivših raseljenih i interno raseljenih lica i imaće poziciju da bude razmotren kao partner ili podrška u implementaciji programa podrške u obezbjeđivanju sredstava za život ovih lica, naročito za inicijative koje se fokusiraju na RE populaciju u Podgorici, kao i u Nikšiću, Beranama, itd.

UNICEF se fokusira na rješavanje suštinskih uzroka neravnopravnosti u ostvarivanju dječjih prava, naročito u odnosu na djecu pogođenu siromaštvom, lošim uslovima života

²⁶ Ukupno se 44 porodice iz Kampa 2 na Koniku preselilo u nove stanove 2015. godine (IPA sredstva), 120 porodica preselilo se u stanove izgrađene 2017. godine (sredstva Regionalnog stambenog programa), a očekuje se da se još 51 porodica preseli u stanove 2018. godine (sredstva Regionalnog stambenog programa). Ovo će obezbijediti zatvaranje Kampa Konik.

i isključenošću. Program intervencija i inovacija koji realizuje UNICEF predstavlja podršku tekućim reformama s ciljem da se obezbijedi da one budu u skladu s globalnim znanjem i naučnim studijama o razvoju djeteta. Konkretno, agenda UNICEF-a za djecu u Crnoj Gori fokusirana je na razvoj djece u ranom djetinjstvu, naročito najugroženijih i marginalizovanih, a cilj je da se obezbijedi najbolji početak u životu za svako dijete; socijalna i dječja zaštita, kvalitetno obrazovanje koje će svakom djetetu obezbijediti znanje, vještine i mogućnosti da izraste u srećnog, produktivnog i odgovornog građanina 21. vijeka²⁷, te osnaživanje adolescenata kroz formalno i neformalno obrazovanje, jer druga dekada života predstavlja drugu šansu da dijete ostvari svoj puni potencijal²⁸.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) — UNDP pomaže Crnoj Gori da riješi nejednakosti, oslobodi potencijal za rast i na održiv način koristi resurse. Fokusira se na promovisanje „zelenog rasta” i na izgradnju odgovornih institucija koje reaguju na potrebe građana. Suština rada usmjerena je na pomoć Crnoj Gori da realizuje svoje prioritete pristupanja EU. Korišćenjem svoje globalne mreže i pristupa resursima, UNDP nudi inovativna rješenja i najsavremenije znanje, koje će unaprijediti ključne reformske procese u Crnoj Gori. To obuhvata opsežnu podršku reformama u socijalnom sektoru kroz:

- Poboljšanje pokrivenosti i kvaliteta socijalnih usluga za ugrožene, naročito za žrtve nasilja, stare i lica s invaliditetom;
- Djelotvorno funkcionisanje multidisciplinarnih timova koji pružaju podršku ženama žrtvama nasilja i jačanje lokalnih mehanizama zaštite;
- Poboljšanje usmjerenosti na konkretne korisnike prilikom pružanja socijalne pomoći; i
- Pomoć u izgradnji vještina, podrške preduzetništvu i programa vezanih za zapošljavanje, s posebnim fokusom na žene i mlade.

UNDP ne pruža individualnu pomoć raseljenim i interno raseljenim licima. Međutim, UNDP ima solidne rezultate u osmišljavanju i realizaciji institucionalnih sporazuma, uključujući i sporazume koji predviđaju zajedničko pokrivanje troškova između partnera. U tom smislu, UNDP može da bude značajna podrška u osmišljavanju, realizaciji i nadzoru aktivnosti raznih ključnih aktera koje su usmjerene na stvaranje mogućnosti za podršku u obezbjeđivanju sredstava za život bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori.

Međunarodna organizacija rada (MOR) agencija je Ujedinjenih nacija koja se bavi pitanjima vezanim za rad, naročito međunarodnim radnim standardima, socijalnom zaštitom i mogućnostima za rad za svakog pojedinca. Najznačajniji ciljevi MOR-a su promovisanje prava na radu, podsticanje prilike za dostojanstveno zapošljavanje, poboljšanje socijalne zaštite i jačanje dijaloga o pitanjima vezanim za rad. Crna Gora je država članica MOR-a od 2006. godine. MOR je uključen u veliki niz različitih oblasti, uključujući međunarodne standarde rada, inspekcije rada, jačanje institucionalnih kapaciteta organizacija poslodavaca i sindikata, promovisanje zapošljavanja mladih, jačanje mehanizama kolektivnog pregovaranja i rješavanja radnih sporova, promovisanje rodne ravnopravnosti i prava LGBT radnika i rješavanje pitanja neregistrovanog rada i neformalne ekonomije. MOR bi mogla pomoći u vršenju uticaja na politike vezane za pitanja rada u Crnoj Gori, kao što je inicijativa da se uspostavi regulativa za socijalno preduzetništvo. Zakonski okvir koji se bavi socijalnim preduzetništvom može biti podrška za održivost mnogih aktivnosti NVO sektora koje se odvijaju na lokalnom nivou.

27 Više informacija na <https://www.unicef.org/montenegro/overview.html>

28 Više informacija na <https://www.unicef.org/montenegro/overview.html>

Biro za stanovništvo, izbjeglice i migracije (BPRM) SAD-a pruža pomoć i održiva rješenja za izbjeglice, žrtve sukoba i apatride širom svijeta, kroz repatrijaciju, integraciju u lokalnu sredinu i naseljavanje u SAD. Od septembra 2016. godine, BPRM finansira dvogodišnji projekat „*Integrirana podrška za raseljena lica i izbjeglice u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori s ciljem da podrži održivost Regionalnog stambenog programa (RSP) u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini*”. Ovaj projekat sastoji se od tri segmenta: a) pomoć u dobijanju dokumenata; b) pomoć u stvaranju prihoda i c) izgradnja kapaciteta opština uključenih u RSP. U Crnoj Gori, ovaj projekat će se usmjeriti na Podgoricu, Nikšić i Berane. Do kraja 2017. godine 35 grantova za stvaranje prihoda opredijeljeno je porodicama koje su korisnici RSP projekta u Nikšiću. Tokom 2018. godine, dodatnih 30 grantova za stvaranje prihoda biće dodijeljeno korisnicima RSP u Beranama. Uz podršku BPRM-a, ovaj projekat implementira Katolička služba za pomoć (*Catholic Relief Service — CRS*), uz pomoć NVO Božur iz Srbije²⁹ i NVO Pravni centar iz Crne Gore³⁰.

Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) — Misija OEBS-a u Crnoj Gori ima mandat da pomaže Crnoj Gori u implementaciji principa i obaveza OEBS-a, da promoviše saradnju po političko-vojnim, ekonomskim i ekološkim pitanjima, te po aspektima bezbjednosti i stabilnosti koji u fokus stavljaju čovjeka. Kako bi pomogla Crnoj Gori da ispuni svoje obaveze prema raseljenim licima, Misija OEBS-a ima savjetodavnu ulogu u realizaciji Regionalnog stambenog programa (RSP) i prati njegovu implementaciju.

Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori — prema Sporazumu o finansiranju, koji se odnosi na Operativni program „Razvoj ljudskih resursa 2012—2013”, u oktobru 2016. godine Evropska unija dodijelila je grantove u iznosu od 1,27 miliona eura za realizaciju ukupno devet projekata koji se bave pitanjima mladih, žena i dugoročno nezaposlenih lica na tržištu rada u Crnoj Gori, uključujući i romsku populaciju. Globalni cilj ovog poziva za projekte bio je da se promoviše pristup tržištu rada za nezaposlena lica kojima su potrebne dalje kvalifikacije i obrazovanje u skladu sa zahtjevima tržišta rada. Među finansiranim projektima našli su se i sljedeći:

- *Računovodstvo za bolju budućnost*, koji je realizovao Zavod za zapošljavanje kao nosilac projekta i Institut računovođa i revizora Crne Gore kao partner;
- *Kontinuirana obuka i mentorstvo za žene i mlade*, s fokusom na Berane, Petnjicu, Andrijevicu i Plav, koji je realizovao HELP kao nosilac projekta i Opština Berane i Asocijacija poslovnih žena Crne Gore kao partneri;
- *Socijalna ekonomija za zapošljavanje u Crnoj Gori*, s fokusom na Andrijevicu, Berane, Bijelo Polje, Gusinje, Kolašin, Mojkovac, Nikšić, Petnjicu, Plav, Plužine, Pljevlja, Rožaje, Šavnik i Žabljak, koji je implementirao FORS Montenegro (Fondacija za razvoj sjevera Crne Gore), kao nosilac projekta i Udruženje za kreativni razvoj (SLAP) kao partner;
- *Poboljšanje kvalifikacija radne snage, savjetovanje o karijeri i podrška za zapošljavanje u turističkom sektoru u Crnoj Gori*, projekat koji implementira Fakultet za biznis i turizam u Budvi kao nosilac projekta i Akademija znanja i Queen Management DOO Budva, Human Resource Partners, Vila „Jelka” ltd Kolašin, Turistička organizacija Rožaje,

29 NVO Božur je humanitarna, nevladina, samostalna, neprofitna organizacija sa sjedištem u Srbiji, koja ima cilj da okuplja i motiviše raseljenu populaciju s Kosova i Metohije da se uključe u život lokalne zajednice. Registrovana je 2001. godine.

30 Komisija koja analizira prijave uključuje i predstavnike iz Opštine Nikšić i Ministarstva rada i socijalnog staranja. Opština Nikšić obezbijedila je finansijsku i drugu podršku projektu. Zainteresovani kandidati predaju svoje ideje za ostvarivanje prihoda. Ako budu odabrani, imaju obavezu da pohađaju obuku za sticanje potrebnih vještina za plasiranje i prodaju finalnih proizvoda/usluga. Komisija je odabrala 35 korisnika RSP-a, koji su dobili grantove za samozapošljavanje. Nakon toga, uslijedila je verifikacija na terenu, koja je potvrdila da su svi korisnici započeli svoj biznis kroz ovaj projekat. Pokazali su interesovanje da rade i postigli pozitivne rezultate, tj. prihode u svojim poslovnim aktivnostima (krojač, kozmetičar, pekar, knjigovođa, itd.)

Regionalna turistička organizacija Bjelasica, Komovi i Turistička organizacija Budva kao partneri;

- *Razvoj ženskog preduzetništva u opštini Rožaje*, koji realizuje opština Rožaje kao nosilac projekta i Unija poslodavaca Crne Gore i Fakultet za državne i evropske studije kao partneri;
- *Poboljšanje zapošljivosti dugoročno nezaposlenih žena – Dorra Nuova* s fokusom na Herceg Novi, Kotor i Tivat, koji implementira NVO Mladi Romi – Herceg Novi, Kotor i Tivat kao nosilac projekta i NVO Ruke kao partner;
- *Znanje i vještine za posao!*, koji implementira Centar za građansko obrazovanje (CGO/ CCE) kao nosilac projekta i Co-Represent Communication ltd kao partner;
- *Radna snaga sa vještinama za bolju budućnost*, s fokusom na sjeveroistok Crne Gore, koji realizuje Javna institucija Dom za stare „Bijelo Polje” kao nosilac projekta i Opština Bijelo Polje kao partner;
- *Mladi i nezaposleni su budućnost Crne Gore*, koji realizuje Unija poslodavaca Crne Gore kao nosilac projekta i Zavod za zapošljavanje Crne Gore kao partner.

Međunarodne i lokalne NVO

Help Montenegro (Help – Hilfe zur Selbsthilfe) radi u Crnoj Gori od 1999. godine. Fokus rada je na pomoći Romima i Egipćanima koji su napustili Kosovo i došli u Crnu Goru, a koji i dalje često doživljavaju diskriminaciju i marginalizaciju. Help pomaže romskim i egipćanskim porodicama na Koniku, predgrađu Podgorice, u rješavanju pitanja boravka, pristupa zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju i mogućnostima za sticanje prihoda. Help se fokusira i na RE žene, koje su ekonomski i socijalno najugroženije. Jedan od nedavno završenih projekata, koje je implementirao Help, bio je *Bolje mogućnosti zapošljavanja za potencijalne korisnike Regionalnog stambenog programa u Beranama*, dok je u Podgorici u toku projekat koji se realizuje uz podršku IPA sredstava EU, a usmjeren je na obuku Roma i Egipćana na radnom mjestu kroz plaćeno stažiranje (v. Rubriku 1).

Catholic Relief Services (CRS) je međunarodna humanitarna organizacija katoličke zajednice u SAD-u. Osnovana 1943. godine, ova organizacija radi u više od 90 zemalja i na teritorijama u Africi, Aziji, Latinskoj Americi, Bliskom istoku i istočnoj Evropi. Programi CRS-a uključuju: a) promovisanje razvoja po mjeri čovjeka odgovorom na vanredne situacije, borbom protiv bolesti i siromaštva i njegovanjem miroljubivih i pravednih društava; b) dugoročne razvojne programe u oblasti poljoprivrede, vode, obrazovanja, zdravlja, HIV-a/AIDS-a, mikro-finansiranja i izgradnje mira. CRS je prisutna u regionu od devedesetih. U Crnoj Gori, u periodu 2008—2010, CRS je direktno realizovala projekte uz podršku US BPRM-a. Od 2016. godine, uz podršku lokalnih partnera, CRS pruža pomoć raseljenim i interno raseljenim licima u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori da se integrišu u lokalne zajednice.

U Crnoj Gori, aktivnosti CRS-a sprovodi **Pravni centar** – nevladina organizacija osnovana 2007. godine u Podgorici, koju od samog osnivanja uglavnom finansira UNHCR. Glavni cilj Pravnog centra je pružanje besplatne pravne pomoći, usluga pravnog savjetovanja i zastupanja pred sudovima i drugim upravnim organima nadležnim za raseljena lica, tražioce azila, lica koja su u riziku od apatridije u Crnoj Gori i žrtve nasilja u porodici. Uz to, Pravni centar fokusira se na prevenciju diskriminacije marginalizovanih kategorija građana i na podizanje svijesti građana o obavezi poštovanja osnovnih ljudskih prava, u skladu s međunarodnim

standardima. Pravni centar aktivan je u Podgorici, Baru i Beranama. Pružajući podršku CRS-u od 2016. godine, Pravni centar uključio se i u aktivnosti podrške u obezbjeđivanju sredstava za život (u kontekstu RSP-a).

Još nekoliko lokalnih nevladinih organizacija bavi se specifičnim aspektima ugroženosti ili ugroženim grupama, uključujući RE populaciju, i mogle bi biti uključene u implementaciju aktivnosti čiji je cilj povećanje zapošljivosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica, naročito u domenu socijalnog preduzetništva. Ovim organizacijama često nedostaju finansijska sredstva, ali imaju odgovarajući potencijal za mobilisanje lokalnih zajednica, kao i znanje u oblasti pružanja obuka i razvoja vještina³¹.

³¹ Neke od nevladinih organizacija s rezultatima u radu usmjerenom ka zapošljivosti ciljnih populacija su: NVO Mladi Romi, Fondacija za razvoj sjevera Crne Gore – FORS Montenegro, NVO Udruženje Roma Crne Gore, Romski savjet i Romski kulturni centar.

6. IDENTIFIKOVANE CILJNE GRUPE I PREDLOŽENE MJERE

Sprovedeno istraživanje i socio-ekonomska analiza pokazali su da bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori dijele „sudbinu” rezidentne populacije u smislu (nedostatka) mogućnosti zapošljavanja, s dodatnim opterećenjem u vidu nedostatka potrebnih kvalifikacija.

U slučaju bivših raseljenih i interno raseljenih lica – pripadnika RE populacije, mogućnosti zapošljavanja dalje su ograničene predrasudama i diskriminacijom koja postoji kod poslodavaca u Crnoj Gori, koji smatraju da je nizak nivo obrazovanja i nedostatak vještina pripadnika RE populacije u Crnoj Gori ključni problem za njihovo zapošljavanje³². Jasno je da slabo obrazovanje pripadnika RE populacije u Crnoj Gori generalno iziskuje kontinuirano i dugoročno djelovanje, imajući u vidu sve prepreke na tom putu, uključujući: slabe uslove stanovanja koji sprečavaju održavanje osnovne higijene i nedostatak sredstava da se pokriju troškovi školovanja (uključujući i prikladnu odjeću); očekivanja od mladih pripadnika RE

32 Izvor: Studija o zaposlenosti Roma u Crnoj Gori, CEDEM, 2015.

populacije da brinu o mlađim od sebe, ali i o starim članovima domaćinstva i da doprinose kućnom budžetu; tradicija (naročito za žene koje su primorane da se rano udaju); nedostatak motivacije i interesovanja za obrazovanje, itd.³³

Uprkos tome što su svjesni da im nedostaju odgovarajuće kvalifikacije, bivša raseljena i interno raseljena lica ne učestvuju u obukama koje bi im mogle pomoći da razviju nove vještine i ne vjeruju da im takve mogućnosti mogu pomoći da se na kraju zaposle.

Kako dijele isto cjelokupno okruženje tržišta rada u Crnoj Gori s rezidentnom populacijom, bivša raseljena i interno raseljena lica imaju jednak pristup svim uslugama koje mogu koristiti da poboljšaju svoju zapošljivost i olakšaju pristup poslu kao i rezidentna populacija. Činjenica da je samo 717 bivših raseljenih i interno raseljenih lica³⁴, od 12.500 koji borave u Crnoj Gori, registrovano kod Zavoda za zapošljavanje početkom 2017. godine – daje osnov da se zaključi da oni ne znaju za postojeće mogućnosti i da ih zato ne koriste.

Sveobuhvatni cilj svih daljih programa usmjerenih na podršku u obezbjeđivanju sredstava za život treba da bude pružanje podrške samoodrživosti lica raseljenih tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, tako što će se stvoriti uslovi za njihovu pravnu (kroz status stranca sa stalnim boravkom) i društveno-ekonomsku integraciju u Crnu Goru. S tim ciljem definisan je skup **specifičnih ciljeva**, a na osnovu zaključaka koji proizilaze iz socio-ekonomske analize, analize tržišta i mapiranja institucija. Pet specifičnih ciljeva su:

- **Podrška društveno-ekonomskoj integraciji** bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori **u formalno tržište rada**.
- **Promovisanje i podrška mogućnostima samozapošljavanja** za bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori.
- **Podizanje svijesti javnosti** o pravu na rad bivših raseljenih i interno raseljenih lica, a naročito RE populacije.
- **Povećanje spremnosti** bivših raseljenih i interno raseljenih lica **da se zaposle**.
- **Promovisanje subvencija za poslodavce** koje Vlada Crne Gore obezbjeđuje za zapošljavanje **teško zapošljivih lica**.

Konkretne intervencije treba da obuhvate **kratkoročne, srednjoročne i dugoročne koordinirane intervencije**, prilagođene karakteristikama pet **glavnih identifikovanih ciljnih grupa**.

6.1 CILJNE GRUPE I PREDLOŽENE MJERE

Za većinu programa koji se tiču obezbjeđivanja sredstava za život, **učesnici treba da se biraju na osnovu njihove sposobnosti da učine održiv napredak ka ekonomskoj samostalnosti**. Odabir ciljne grupe u tom kontekstu definiše se pomoću ciljeva programa i usmjerava se na ona lica kojima je i potrebna podrška i koja imaju potencijal da uspiju. Putem ovog procesa i na osnovu rezultata sprovedenog istraživanja, potrebno je identifikovati pojedince s traženim vještinama, iskustvom i motivacijom, kao i one koji, u isto vrijeme, traže održivo zaposlenje ili samozaposlenje³⁵.

33 Izvor: Studija o preprekama za obrazovanje RE populacije u Crnoj Gori, UNICEF, 2013.

34 Od toga, 282 su u Podgorici, 70 u Nikšiću i 42 u Baru, dok se preostalih 323 nalazi u Andrijevići (5), Beranama (116), Bijelom Polju (3), Budvi (28), Danilovgradu (9), Kolašinu (2), Herceg Novom (58), Kotoru (4), Tivtu (29), Plavu (9), Pljevljima (18), Rožajama (15), Ulcinju (25), dok je 2 u drugim lokacijama. U Zavodu za zapošljavanje Mojkovca, Plužina, Šavnika i Cetinja nema registrovanih bivših raseljenih/ interno raseljenih lica.

35 Izvor: Minimalni kriterijumi za programiranje povećanja zapošljivosti (*Minimum Criteria for Livelihood Programming*), UNHCR, str. 6.

Imajući na umu ključne rezultate iz sprovedenog istraživanja, identifikovano je sljedećih pet ciljnih grupa:

- 1. nezaposleni s vještinama, zainteresovani za zaposlenje;**
- 2. nezaposleni bez vještina, zainteresovani za zaposlenje;**
- 3. RE žene zainteresovane za zaposlenje;**
- 4. populacija orijentisana ka biznisu (zainteresovana za osnivanje sopstvenog biznisa);**
- 5. neaktivna populacija zainteresovana za zaposlenje.**

Analiza je pokazala da **Podgorica, Nikšić i Bar nude različite mogućnosti**. Za razliku od Podgorice, koja je Glavni grad Crne Gore i koja u svakom smislu pruža najbolje mogućnosti zapošljavanja, Nikšić još nije povratio imidž razvijenog industrijskog centra. Bar je primorska opština koja živi tokom čitave godine i za lica koja imaju odgovarajuće vještine nudi mogućnosti zapošljavanja i samozapošljavanja, naročito tokom turističke sezone. S druge strane, Podgorica je dom za većinu bivših raseljenih i interno raseljenih lica, od kojih su 45,5% Romi i Egipćani. Od njih, manje od 2% lica starosti preko 15 godina ima srednjoškolsko obrazovanje, a ostali su bez obrazovanja (42,6%), sa nezavršenom osnovnom školom (38,1%) ili osnovnim obrazovanjem (11,6%). U Nikšiću postoji najmanja zastupljenost RE populacije među bivšim raseljenim i interno raseljenim licima (16,3%), međutim, gotovo jedna trećina bivših raseljenih i interno raseljenih lica koji nisu pripadnici RE populacije ima neki invaliditet (28,8%). Od tog broja, 66,1% odgovorilo je da imaju invaliditet koji ih sprečava da ostvare bilo kakav ekonomski angažman. U Baru je stopa zaposlenosti bivših raseljenih i interno raseljenih lica najveća u poređenju s ostala dva grada (66,8% nasuprot 41,4% u Nikšiću i 65,1% u Podgorici), sa 14,6% nezaposlenih lica koja planiraju da počnu privatni biznis u bliskoj budućnosti.

Uprkos ovim razlikama, **bivša raseljena i interno raseljena lica u sve tri opštine orijentisana su na pružanje usluga**. S obzirom na njihove kvalifikacije i činjenicu da su pokretačke snage za razvoj crnogorske privrede poljoprivreda, turizam i energetika, nijedan od ovih sektora ne može da apsorbuje bivša raseljena i interno raseljena lica u Crnoj Gori. Međutim, orijentacija ka uslugama koje služe kao podrška pokretačkim sektorima (poljoprivredi, turizmu i energetici) može da ponudi bolje mogućnosti za ekonomsko osamostaljivanje ovih lica. Stoga će sticanje znanja i vještina, kojima će se omogućiti bivšim raseljenim i interno raseljenim licima da se uključe u aktivnosti koje predstavljaju podršku razvoju poljoprivreda, turizma i sektora energetike, povećati mogućnosti njihovog stalnog zaposlenja. Na primjer, usluge u oblasti poboljšanja energetske efikasnosti (bolja izolacija kuća/stanova, korišćenje solarnih panela, itd.) ili radovi na održavanju, čišćenju, usluge vešeraja i povezivanje poljoprivrednih proizvođača sa sektorom ugostiteljstva i hotela – nude prilike za zapošljavanje. Takođe, nadovezivanje na ranije i tekuće aktivnosti, omogućavanje bivšim raseljenim i interno raseljenim licima da se prijave za finansijska sredstva da bi realizovali svoje ideje za (mali) biznis, mogu da stvore značajne mogućnosti za ekonomsko osamostaljivanje ovih lica.

Što se tiče etničke strukture, kako je navedeno, **bivša raseljena i interno raseljena lica koja nisu pripadnici RE populacije suočavaju se s istim problemima na tržištu rada kao i rezidentno stanovništvo**. Oporavak crnogorske ekonomije nije se odrazio na adekvatno otvaranje novih radnih mjesta. Uz to, velika nezaposlenost visokoškolaca i priliv strane radne snage tokom turističke sezone stvaraju veliku konkurenciju osobama koje ne pripadaju RE populaciji, a koje su nezaposlene.

Za uspješno uključivanje RE populacije na formalno tržište rada, **prioritetno je povećanje nivoa njihovog obrazovanja**, što iziskuje dugoročnu posvećenost i rad. Da bi se obezbijedilo redovno pohađanje škole od strane pripadnika RE populacije, moglo bi biti potrebno da se bilo koja vrsta materijalne podrške uslovi upisom i redovnim pohađanjem škole ili stručnog osposobljavanja – u slučaju odraslih koji rade na poboljšanju svoje zapošljivosti. Uvođenje novih radnih navika, kao što je slučaj s projektima stručnog osposobljavanja, treba da se fokusira na mlade koji još uvijek ne zavise od socijalnih davanja i koji mogu da vide direktne koristi od napora koje ulažu u obrazovanje i osposobljavanje. Pitanje njihove diskriminacije može se rješavati promovisanjem uspješnih priča i uključivanjem posredničke agencije, koja bi davala preporuke i garancije za blagovremeno i kvalitetno izvođenje radova.

6.2 PREDLOŽENE KRATKOROČNE, SREDNJOROČNE I DUGOROČNE INTERVENCIJE

Da bi se podržalo ekonomsko osamostaljivanje bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, potrebne su kratkoročne, srednjoročne i dugoročne zajedničke i usaglašene aktivnosti zainteresovanih strana, naročito u oblastima zapošljavanja i obrazovanja. Sve aktivnosti treba da se realizuju uzimanjem u obzir pet glavnih identifikovanih ciljnih grupa.

Neke od predloženih intervencija ne iziskuju dodatne investicije i uglavnom su povezane s kratkim i srednjim rokovima, dok je za neke potrebna finansijska podrška da bi se postigli relevantni rezultati.

Među kratkoročnim intervencijama, nacionalne i lokalne vlasti treba da promovišu kontinuirane aktivnosti koje podržavaju zapošljavanje teško zapošljivih kategorija (javni radovi, subvencionirano zapošljavanje). Populacija koja je orijentisana ka biznisu može biti **podržana** putem promovisanja i olakšavanja pristupa postojećim programima finansiranja. I na sezonsko zapošljavanje može se gledati kao na djelimično rješenje pitanja nezaposlenosti, a poslovi koji nisu atraktivni za rezidentnu populaciju (npr. komunalne usluge) takođe ostaju na raspolaganju.

Ponuda različitih programa osposobljavanja mogla bi se pojačati (osposobljavanje za rad za poznate poslodavce, osposobljavanja za samostalan rad, obrazovanje i osposobljavanje odraslih, itd.) da bi se stvorilo više mogućnosti da bivša raseljena i interno raseljena lica povećaju svoju zapošljivost.

Aktivnosti podizanja svijesti u odnosu na zapošljivost i zapošljavanje bivših raseljenih i interno raseljenih lica treba da se sprovede s dvojakim ciljem: bolje informisanje raseljenih i interno raseljenih lica o povoljnostima registrovanja kod Zavoda za zapošljavanje i o dostupnim obukama, dok bi potencijalne poslodavce trebalo obavještavati o raspoloživosti radne snage u populaciji bivših raseljenih i interno raseljenih lica. Treba realizovati i javne kampanje kojima se promovišu uspješne priče.

Za nezaposlena lica s vještinama koja su zainteresovana da rade, korisno bi bilo, kao **srednjoročna intervencija**, pojačati posredovanje između nezaposlenih bivših raseljenih i interno raseljenih lica i potencijalnih poslodavaca, uključujući i agente posrednike, koji bi mogli funkcionisati kao davaoci preporuka. Bilo bi potrebno i više obuka s ciljem sticanja prvih kvalifikacija za lica bez vještina i unapređenja već postojećih kvalifikacija za lica koja imaju neke vještine. Uz to, u zajednici i uz pomoć NVO koje se bave ekonomski najugroženijim bivšim raseljenim i interno raseljenim licima, kao što su RE žene, treba preduzeti aktivnosti

da se promovišu uzori – kako bi se zajednica borila protiv stereotipa rodnih uloga u društvu, ukorijenjenih u tradiciji. To bi moglo povećati njihov potencijal za sticanje zanatskih vještina.

Za bivša raseljena i interno raseljena lica trenutno je pokretanje samostalnog biznisa manje ostvarljiva opcija. Zbog toga treba podržavati zanatlije s vještinama koje su orijentisane ka biznisu, kroz posebno prilagođeno učenje i mentorstvo. Kroz pilot projekat, zainteresovana bivša raseljena i interno raseljena lica mogla bi dobiti podršku u vidu besplatnog korišćenja prostorija Biznis centara.

Razvoj šeme socijalnog preduzetništva u Crnoj Gori bio bi ogroman korak naprijed, koji bi koristio kategoriji teško zapošljivih lica i omogućavao primjenu novih modela zapošljavanja. Ovi modeli mogli bi imati potencijal da riješe probleme u zajednici i da pokrenu pozitivne promjene u društvu.

Dugoročno gledano, kontinuirani i nesmetani pristup obrazovanju, posebno za RE populaciju, bio bi neophodan za rješavanje suštinskih uzroka niske zapošljivosti ciljne populacije. Da bi se to ostvarilo, osim povezivanja materijalne podrške s redovnim pohađanjem škole, vlasti, međunarodne organizacije i drugi subjekti treba da obezbijede kontinuirano promovisanje uzora koji bi služili kao inspiracija za druge da krenu njihovim putem.

Matrica koja slijedi, a koja je sastavni dio predloženog plana narednih aktivnosti i preporuka, pruža cjelokupni pregled mogućih **ključnih kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih intervencija**.

MATRICA KLJUČNIH PREPORUKA

KRATKOROČNE INTERVENCIJE

Strateški cilj	Ciljne grupe	Intervencije	Indikatori uspjeha	Indikatori uticaja	Potencijalni partneri
Cilj 1: Podrška društveno-ekonomskoj integraciji bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori u formalno tržište rada	❖ Sve ciljane grupe	<ul style="list-style-type: none"> ■ Kontinuirano promovisanje aktivnih mjera zapošljavanja koje realizuje Zavod za zapošljavanje Crne Gore ■ Povećanje broja registrovanih kod Zavoda za zapošljavanje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Organizovano najmanje 12 namjenskih promotivnih događaja godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 30 novih učesnika po skupu informisano o aktivnim mjerama zapošljavanja 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Poslodavci
	❖ Nezaposlena lica s vještina zainteresovana da rade	<ul style="list-style-type: none"> ■ Uključivanje kroz program javnih radova ■ Uključivanje kroz sezonsko zapošljavanje ■ Obezbeđivanje subvencija / plaćanja poslodavcima koji bi prihvatili teško zapošljiva lica da ih obuče za rad 	<ul style="list-style-type: none"> ● 230 nezaposlenih bivših raseljenih i interno raseljenih lica preko centra za zapošljavanje godišnje povezano s poslovima koji su relevantni za njihove vještine 	<ul style="list-style-type: none"> ● 230 bivših raseljenih i interno raseljenih lica povećalo je svoje prihode 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ministarstvo rada i socijalnog staranja ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Opštine
	❖ Nezaposlena lica bez vještina zainteresovana da rade	<ul style="list-style-type: none"> ■ Obrazovanje i osposobljavanje odraslih (sticanje znanja, vještina i kompetencija za bavljenje određenim profesijama) ■ Obuka za rad u prostorijama poslodavca (obuka za sticanje novog znanja i vještina za rad u prostorijama poslodavca) 	<ul style="list-style-type: none"> ● 20 bivših raseljenih i interno raseljenih lica godišnje steklo je nove vještine 	<ul style="list-style-type: none"> ● 20 bivših raseljenih i interno raseljenih lica koja su stekla nove vještine može se uključiti u program javnih radova i sezonsko zapošljavanje 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ministarstvo rada i socijalnog staranja ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore
	❖ Neaktivna populacija zainteresovana da radi	<ul style="list-style-type: none"> ■ Promovisanje priča o uspjehu i uzora kojima bi se uticalo na rješavanje problema nedostatka motivacije za uključivanje u programe povećanja zapošljivosti među RE populacijom 	<ul style="list-style-type: none"> ● Organizovano najmanje 3 promotivna skupa/sajma godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Kod ciljane populacije podignuta svijest o programima za poboljšanje zapošljivosti i mogućnostima za finansiranje 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Crveni krst ✓ NVO

<p>Cilj 2: Promovisanje i podrška mogućnosti ma samozapošljavanja za bivša raseljena i interno raseljena lica</p>	<p>❖ Ciljna populacija orijentisana ka biznisu (zainteresovana za osnivanje svog biznisa)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Promovisanje priča o uspjehu i uzora koji su uspjeli da pokrenu svoj biznis ■ Promovisanje postojećih programa finansiranja 	<ul style="list-style-type: none"> ● Organizovano najmanje 3 promotivna skupa/sajma godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Kod ciljine populacije podignuta svijest o samozapošljavanju i dostupnim mogućnostima finansiranja 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Opštine ✓ Mikro-kreditne institucije ✓ NVO
<p>Cilj 3: Povećati svijest javnosti o pravu bivših raseljenih i interno raseljenih lica na rad</p>	<p>❖ Poslodavci</p> <p>❖ Lokalne zajednice</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Javna kampanja/projekat koji bi promovisao priče o uspjehu ■ Individualni pristup poslodavcima koji bi potencijalno mogli da zaposle ciljnu populaciju ■ Istražiti mogućnosti s lokalnim zajednicama (npr. opštine) da organizuju javne radove 	<ul style="list-style-type: none"> ● Kontinuirana kampanja i najmanje 5 poslodavaca kontaktirano direktno u godini dana ● Identifikovana barem jedna grupa javnih radova po zajednici (opštini) godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Podignuta svijest među poslodavcima i lokalnim zajednicama o pravu bivših raseljenih i interno raseljenih lica i RE populacije na rad 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ NVO
<p>Cilj 4: Povećati spremnost za zapošljavanje među bivšim raseljenim i interno raseljenim licima</p>	<p>❖ Bivša raseljena i interno raseljena lica</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Radionice na kojima se raspravlja o mogućnostima zapošljavanja; organizovanje kratkih obuka za razvijanje mekih vještina 	<ul style="list-style-type: none"> ● Kontinuirana kampanja s najmanje jednim skupom po kvartalu po regionu 	<ul style="list-style-type: none"> ● Povećana spremnost ciljine grupe da se zaposli; razvoj mekih vještina 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Crveni krst ✓ NVO
<p>Cilj 5: Promovisati subvencije Vlade Crne Gore za zapošljavanje teže zapošljivih grupa</p>	<p>❖ Poslodavci</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Priprema, štampanje i distribuiranje flajera sa: 1) informacijama o raspoloživim subvencijama, 2) kontakt tačkama gdje se može dobiti radna snaga, 3) kratkom prezentacijom najbolje prakse 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 20 bivših raseljenih i interno raseljenih lica godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Više poslodavaca zainteresovano da istraži mogućnosti da zaposli bivša raseljena i interno raseljena lica 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Poslovna udruženja ✓ Opštine

SREDNJOROČNE INTERVENCIJE

Strateški cilj	Ciljna grupa	Intervencije	Indikatori uspjeha	Indikatori uticaja	Potencijalni partneri
Cilj 1: Podrška socio-ekonomskoj integraciji bivših raseljenih i interno raseljenih lica u formalno tržište rada	❖ Nezaposleni sa vještinama zainteresovani za rad	<ul style="list-style-type: none"> ■ Posredovanje u procesu zapošljavanja ■ Obuka za nezaposlene da steknu dodatne vještine ■ Za RE populaciju, uvođenje posredničkih agencija/ agenata koji bi preporučili pojedinca za neki konkretan radni angažman i za osnovne ili jednostavne poslove 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 100 bivših raseljenih i interno raseljenih lica povezano od strane centara za zapošljavanje sa poslovlama koji su relevantni za njihove vještine ● Osmišljene i realizovane najmanje dvije konkretne obuke godišnje ● Osmišljen i promovisan projekat posredničke agencije, kreirana baza podataka potencijalnih radnika i poslodavaca 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 100 bivših raseljenih i interno raseljenih lica po obuci dobilo je dodatne vještine ● Najmanje 10 bivših raseljenih i interno raseljenih lica po obuci dobilo je dodatne vještine ● Najmanje 50 bivših raseljenih i interno raseljenih lica 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ NVO ✓ Crveni krst ✓ RE NVO ✓ Poslodavci sa iskustvom u zapošljavanju bivših RE raseljenih i interno raseljenih lica
	❖ Nezaposlena lica bez vještina zainteresovana da rade	<ul style="list-style-type: none"> ■ Obuke za samostalan rad (za lica koja nemaju radno iskustvo na traženom nivou) ■ Poboľšanje obrazovanja i obuke RE populacije kroz realizaciju programa za sticanje prvih kvalifikacija za lica bez kvalifikacija 	<ul style="list-style-type: none"> ● Osmišljene i realizovane najmanje dvije obuke godišnje 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 10 bivših raseljenih i interno raseljenih lica po obuci steklo je relevantne vještine 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zavod za zapošljavanje Crne Gore ✓ NVO ✓ Organizatori obuke
	❖ RE žene zainteresovane da rade		<ul style="list-style-type: none"> ■ Osmisliti i realizovati kampanju za podizanje svijesti o potrebi žena da budu ekonomski aktivne među RE ženama, ali i među drugim članovima zajednice / izgradnja povjerenja/ borba protiv stereotipa koji se baziraju u tradiciji; promovisanje uzora 	<ul style="list-style-type: none"> ● Osmišljena i realizovana dvogodišnja kampanja sa promovisanjem uzora i priča o uspjehu 	<ul style="list-style-type: none"> ● Podignuta svijest RE žena i drugih članova zajednice

<p>Cilj 2: Promovisati i podržati mogućnosti za samozapošljavanje bivših raseljenih i interno raseljenih lica</p>	<p>❖ Populacija koja je orijentisana ka biznisu (zainteresovana za osnivanje sopstvenog biznisa)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ Organizovanje obuka/ radionica sa ciljem razvoja zanatskih vještina ■ Podrška socijalnom preduzetništvu/ konceptu preduzeća (izrada pravnog okvira) da bi se obezbijedila održivost ■ Obuka za pripremu konkretnih majstorskih zanatskih ispita (profesionalna praksa, teorija zanimanja, preduzetništvo, časovi pedagogije) ■ Mentorska i/ili savjetodavna podrška ■ Obezbeđivanje zajedničkih prostorija za različite preduzetnike koji pružaju zanatske usluge u Podgorici, kao pilot projekat 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 2 obuke organizovane na godinu dana ● Pripremljen nacrt zakona i usvojen od strane Vlade i Skupštine Crne Gore ● Organizovana najmanje jedna obuka godišnje ● Mentorski program osmišljen i realizovan ● Zanatlijama stavljene na raspolaganje poslovne prostorije 	<ul style="list-style-type: none"> ● Najmanje 10 učesnika steklo je nove zanatske vještine ● Napravljen okvir za održivost različitih socijalnih preduzeća ● Namjanye 10 bivših raseljenih i interno raseljenih lica obučeni su za samozapošljavanje sa relevantnim znanjem da vode sopstveni biznis ● Oformljeno i funkcionise najmanje 5 parova mentor-učenik ● Niži troškovi za vođenje biznisa kao i mogućnost zajedničkog djelovanja na tržištu 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ RE NVO ✓ Crveni krst ✓ HELP ✓ Ministarstvo rada i socijalnog staranja ✓ Zanatska komora Crne Gore ✓ Donatori ✓ Poslovna zajednica ✓ Opštine
--	--	---	---	---	--

DUGOROČNE INTERVENCIJE

Strateški cilj	Ciljna grupa	Intervencije	Indikatori uspjeha	Indikatori uticaja	Potencijalni partneri
Cilj 1: Podrška socio-ekonomskoj integraciji bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori u formalno tržište rada	❖ RE bivša raseljena i interno raseljena lica	<ul style="list-style-type: none"> ■ Kontinuirana kampanja za poboljšanje obrazovanja kroz obavezno pohađanje nastave u osnovnoj i srednjoj školi ■ Uslovljavanje svake vrste materijalne pomoći porodicama obaveznim upisivanjem i redovnim pohađanjem časova ■ Promovisanje uzora 	<ul style="list-style-type: none"> ● Povećan stepen upisivanja u osnovnu i srednju školu na 100% ● Broj i procenat djece koja nisu završila osnovnu i srednju školu (osipanje) 	<ul style="list-style-type: none"> ● Povećan nivo obrazovanja RE bivših raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ministarstvo rada i socijalnog staranja ✓ UNICEF ✓ Ministarstvo prosvjete ✓ Crveni krst

Dok se crnogorska ekonomija polako oporavlja i ide u pravcu koji utiče na otvaranje novih radnih mjesta, neke od predložениh aktivnosti treba da omoguće sticanje novih vještina i dobijanje potrebnih kvalifikacija kod najugroženijih u društvu, što bi omogućilo da uhvate korak s ukupnim ekonomskim razvojem zemlje. Međutim, za postizanje rezultata potrebno je koordinirano i zajedničko djelovanje raznih institucija i na lokalnom nivou, kao i djelovanje međunarodnih organizacija i zajednice donatora.

LITERATURA

- CEDEM, *Studija o zapošljavanju Roma u Crnoj Gori*, 2015.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Analiza ponude, tražnje i zaposlenosti na tržištu rada u Crnoj Gori 2015 godine*, 2016.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Poslodavci– Anketa 2016/2017*.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Godišnji izvještaji 2011–2016*.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Program rada za 2016*.
- Vlada Crne Gore, *Uredba o načinu ostvarivanja prava raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i interno raseljenih lica s Kosova koja borave u Crnoj Gori*, 2010.
- Vlada Crne Gore *Program ekonomskih reformi za Crnu Goru 2016–2018*, 2016.
- Vlada Crne Gore, *Strategija za trajno rješavanje pitanja raseljenih i interno raseljenih lica u Crnoj Gori s posebnim osvrtom na oblast Konik*, 2011.
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja, *Nacionalna strategija za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2016–2020*, 2015.
- MONSTAT, *Anketa radne snage*, treći kvartal 2016.
- MONSTAT, *Analiza siromaštva u Crnoj Gori za 2013*, 2014.
- MONSTAT, *Statistički godišnjak 2016*.
- UN u Crnoj Gori/IPSOS, *Studija o trajnim rješenjima za stanovnike Konika*, 2011.
- UNDP, *Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – Neformalni rad: od izazova do rješenja*, 2016.
- UNHCR, *Globalna Strategija za povećanje zapošljivosti (2014-2018)*, 2014.
- UNHCR, *Operativne smjernice za minimalne kriterijume za programiranje povećanja zapošljivosti*, 2015.
- UNICEF, *Studija o preprekama za obrazovanje RE populacije u Crnoj Gori*, 2013.

